

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მიგრაციის კვლევის ცენტრი

ამირან ტაკიძე

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი
რესურსების ფორმირება და გამოყენება

თბილისი
2006

უაკ (UDC) 314.7(100)

ტ 655

ნაშრომი ეხება პოსტსაბჭოთა პერიოდში აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების ფორმირებისა და გამოყენების პრობლემებს. გამოვლენილია კრიზისის ვითარებაში დემოგრაფიული განვითარების შეფერხების მიზეზი, შედეგი და გავლენა აჭარის შრომით პოტენციალზე. შეფასებულია აჭარის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის დასაქმება. დასახულია უმუშევრობის შემცირების კონკრეტული გზები.

განკუთვნილია ეკონომისტების, დემოგრაფების, სოციოლოგების, გეოგრაფების და, საზოგადოდ, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის პრობლემებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი პროფესორი მირიან ტუხაშვილი

რეცენზენტები: პროფესორი როინ ქუტიძე,

ასოცირებული პროფესორი მამუკა თორია

© გამომცემლობა «ცოდნის წყარო», 2006

შეკვ. №1 ტირ. 300

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტამბა,
0128, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 1

წინათქმა

საქართველოს შრომითი რესურსების კვლევას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. აჭარა ყოველთვის იქცევდა ყურადღებას, როგორც დემოგრაფიულად სწრაფად მზარდი რეგიონი, საიდანაც ხდებოდა საქართველოს სხვა რეგიონების შრომითი რესურსების შევსება. ამას წმინდა სამეურნეოსთან ერთად, უდიდესი სოციალური და ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდის საყოველთაო კრიზისმა საფრთხე შეუქმნა აჭარის მოსახლეობის დემოგრაფიულ განვითარებას. შობადობის კატასტროფულ კლებასთან ერთად, დიდი ინტენსივობის ემიგრაციულმა პროცესებმა შეამცირა ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობა და შრომითი რესურსები, აღმოცენდა მასობრივი უმუშევრობა, შეფერხდა რეგიონის ეკონომიკური და სოციალური განვითარება. საჭირო გახდა ვითარების მეცნიერული შეფასება და საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში აჭარის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გზების ძიება.

ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატის, ამირან ტაკიძის წინამდებარე მონოგრაფია ამ მხრივ წინგადადგმული ნაბიჯია. იგი პოსტსაბჭოთა პერიოდის აჭარის შრომითი რესურსების ფორმირებისა და გამოყენების თემაზე პირველი კომპლექსური გამოკვლევაა. დაწერილია დიდი გულმოდგინებით, მთელი საქართველოს, მათ შორის, აჭარის პრობლემების ღრმა ცოდნით. ავტორი ნათლად ხედავს რეგიონის პერსპექტივას და მის დიდ როლს ერთიანი საქართველოს განვითარებაში.

გვჯერა, რომ ავტორი კვლავაც გააღრმავებს ამ უმნიშვნელოვანესი პრობლემის კვლევას, რაშიც დაეხმარება მისი დიდი ცხოვრებისეული გამოცდილება და თავისი ქვეყნის უანგარო სიყვარული.

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის
პროფესორი მირიან ტუხაშვილი*

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინათქმა;

შესავალი;

თავი I. აჭარის ეკონომიკა საბაზრო
ურთიერთობების ფორმირების პროცესში და
შრომითი რესურსების შესწავლის
მეთოდოლოგიური საკითხები;

თავი II. შრომითი რესურსების ფორმირება;

2.1. აჭარის შრომითი რესურსების ფორმირების
დემოგრაფიული ფაქტორები;

2.2. მიგრაციის გავლენა მოსახლეობისა და
შრომითი რესურსების ფორმირებაზე;

თავი III. შრომითი რესურსების განაწილება და
დასაქმება;

3.1. შრომითი რესურსების დასაქმება;

3.2. უმუშევრობა;

თავი IV. შრომითი რესურსების გამოყენების
სრულყოფის გზები;

4.1. მატერიალური წარმოების სფეროს დარგების
განვითარება და ოპტიმალური დასაქმების
მიღწევის გზები;

4.2. ტურიზმის განვითარება, როგორც დასაქმების
სრულყოფის გზა;

დასკვნა;

გამოყენებული ლიტერატურა.

შესავალი

საქართველოში საბაზრო ურთიერთობების ფორმირების პროცესში სულ უფრო იზრდება შრომითი რესურსების ფორმირების, განაწილებისა და გამოყენების როლი. განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ამ მხრივ მისი ცალკეული რეგიონის შრომითი პოტენციალის სწორად შეფასებას, ფორმირების კანონზომიერებებისა და რეგიონული თავისებურებების გამოვლენას, რაციონალური დასაქმებისა და ოპტიმალური ტერიტორიული პროპორციების ჩამოყალიბებისათვის სწორი გზების ძიებას.

თავისი ისტორიული განვითარებისა და ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობების გამო აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გამოირჩეოდა დემოგრაფიული განვითარებისა და შრომითი რესურსების ფორმირებისა და გამოყენების თავისებურებით. ისტორიულ-კონფესიური სპეციფიკა განსაზღვრავდა საქართველოს ქართველი მოსახლეობით დასახლებულ სხვა რეგიონებთან შედარებით შობადობის, ბუნებრივი მატებისა და, ამდენად, შრომითი რესურსების ბუნებრივი ზრდის მაღალ დონეს, განსაკუთრებით აჭარის სოფლის მოსახლეობაში, აგრეთვე, მთიან რაიონებში, სადაც დემოგრაფიული ტევადობის შედარებით სიმცირის გამო ყოველთვის იქმნებოდა ჭარბი შრომითი რესურსები. იგი პერმანენტულად გადანაწილდებოდა საქართველოს სხვა რეგიონებში, უპირატესად ორგანიზებული ჩასახლების ფორმით, რასაც, თავის მხრივ, დიდი ეკონომიკური და ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში განვითარებულმა ყოვლის-
მომცველმა კრიზისმა კატასტროფულად შეამცირა აჭარის
დემოგრაფიული ზრდისათვის აუცილებელი რესურსები.
მკვეთრად დაეცა შობადობის მაჩვენებელი, საფრთხე
დაემუქრა შრომითი რესურსების ბუნებრივ ზრდას. ამას
თან დაერთო ინტენსიური ემიგრაციული პროცესების
განვითარება, რამაც არსებითად გააუარესა აჭარის
შრომითი რესურსების რაოდენობრივ-ხარისხობრივი
მაჩვენებლები. სტაციონარულთან ერთად განვითარდა
ინტენსიური შრომითი ემიგრაცია, აღმოცენდა უმუ-
შევრობა, დასაქმება გახდა არაეფექტიანი, დაეცა
ცხოვრების დონე, განვითარდა სიღარიბე, მკვეთრად
გაუარესდა სამუშაო ძალის აღწარმოება. კრიტიკული
ვითარება შეექმნა ავტონომიური რესპუბლიკის
სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივას.

ასეთ ვითარებაში აუცილებელი გახდა იმ გზების
ძიება, რომელიც აჭარას გამოიყვანს ღრმად
განვითარებული კრიზისული ვითარებიდან, მოახდენს
ეკონომიკის რეაბილიტაციას და მის შემდგომ
განვითარებას, შრომითი რესურსების ნორმალურ
კვლავწარმოებას, რაციონალურ დასაქმებასა და უმუ-
შევრობის ლიკვიდაციას. აუცილებელი გახდა
სპეციალური პროგრამების შემუშავება და
განხორციელება, რომელიც უნდა დაეყრდნოს
მეცნიერულად დასაბუთებულ კონცეფციებსა და
წინადადებებს, სხვადასხვა პროგნოზულ გაანგარიშებებს.

საქართველოს შრომითი რესურსების ფორმირებისა
და გამოყენების შესახებ საერთოდ, და, მათ შორის, პოსტ-
საბჭოთა პერიოდში საკმაო რაოდენობის შრომები
არსებობს, სადაც ჯეროვნადაა გაანალიზებული ის

კანონზომიერებანი და თავისებურებანი, რომელიც ჩვენს ქვეყანას გააჩნია. ბევრ მათგანში განხილულია შრომითი რესურსების კვლავწარმოების რეგიონალური თავისებურებანიც. თუმცა კონკრეტულად აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების თაობაზე კომპლექსური ნაშრომი არ არსებობს. წინამდებარე გამოკვლევა ამის პირველი ცდაა.

ნაშრომი ემყარება 1959, 1970, 1979, 1989 და 2002 წლების მოსახლეობის აღწერების მასალებს, მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობისა და მიგრაციის მიმდინარე სტატისტიკური აღრიცხვის მონაცემებს. აჭარის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შესახებ ინფორმაციას. ავტორის მიერ ორგანიზებულ კონკრეტულ-სოციოლოგიური გამოკვლევებით მიღებულ ინფორმაციას.

თ ა ვ ი I. აჭარის ეკონომიკა საბაზრო ურთიერთობების ფორმირების პროცესში და შრომითი რესურსების შესწავლის მეთოდოლოგიური საკითხები

საქართველოს შრომითი რესურსების ფორმირებისა და გამოყენების შესწავლის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მხარეა მისი რეგიონული კანონზომიერებებისა და თავისებურებების გამოკვლევა. ამ მხრივ, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე ნაკლებად შესწავლილ რეგიონს. შრომითი რესურსების ფორმირებისა და გამოყენების შესახებ მეცნიერული ნაშრომები უმთავრესად სამეცნიერო სტატიების სახითაა გამოქვეყნებული, ხოლო კომპლექსური, მონოგრაფიული გამოკვლევები ცოტაა. ეს მაშინ, როცა აჭარას, როგორც დემოგრაფიული განვითარების, ისე დასაქმების თვალსაზრისით მეტად გამოკვეთილი თავისებურებანი აქვს. იგი ჩამოყალიბდა ისტორიულ-გეოგრაფიული სპეციფიკის გავლენით, აგრეთვე, შრომის რეგიონულ დანაწილებაში აჭარის ადგილით.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა შეიქმნა 1921 წლის 16 ივლისს. იგი ისტორიულ-გეოგრაფიულად მესხეთის ნაწილი იყო და დასახლებული იყო ქართული ეთნიკური ჯგუფის მოსახლეობით – აჭარლებით. ისევე როგორც საქართველოს მთელმა რიგმა პროვინციებმა, აჭარამაც საუკუნეების განმავლობაში განიცადა ოსმალთა ბატონობა. XVI საუკუნის ბოლოს დამპყრობლებმა ზემო და ქვემო აჭარის სინჯაყები დაარსეს და იგი ახალციხის ვილაეთში მოაქციეს. აჭარელი ხალხი განუწყვეტლად იბრძოდა ოსმალეთის

ასიმილაციური პოლიტიკის წინააღმდეგ და რწმენის შეცვლის მიუხედავად, სრულად შეინარჩუნა და განავითარა ქართული ეთნოსისათვის დამახასიათებელი ზნე-ჩვეულებანი, ყოფითი გარემო, ტრადიციები; დედა სამშობლოსთან დაბრუნებისთანავე სრულად შეუერთდა საქართველოს ცხოვრებას. მეოცე საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისა და შემდგომ საბჭოთა რუსეთის ჯარების საქართველოში შემოსვლის პერიოდში საკმაოდ გართულდა პოლიტიკური ვითარება, რისი საბოლოო შედეგი იყო ყარსის 1921 წლის 16 მარტს დადებული ხელშეკრულება რუსეთსა და ოსმალეთს შორის, რომელიც ითვალისწინებდა ამ ორი ქვეყნის მშვიდობიან თანამშრომლობას; ოსმალეთმა აჭარა აღიარა საქართველოს ნაწილად და უკვე 1921 წლის 16 ივლისს აჭარა გამოცხადდა ავტონომიურ რესპუბლიკად.

ამ ყველასათვის ცნობილი ფაქტის გამეორება დაგვჭირდა იმიტომ, რომ იმთავითვე, აჭარას მიეცა ეკონომიკური რეგიონალიზაციის თვალსაზრისითაც ცალკე რეგიონის ფორმა. შემდგომ პერიოდებში შემეცნებითი მნიშვნელობით და მეცნიერული ანალიზისათვის საქართველოში არაერთი სახის ეკონომიკური დარაიონება მოხდა¹, აჭარა, როგორც სახელმწიფო წარმონაქმნი, ყველგან განიხილება ცალკე ადმინისტრაციულ თუ ეკონომიკურ ერთეულად. იგი ამ თვალსაზრისით მყარადაა ჩამოყალიბებული და რაიმე საჭოჭმანო

¹ რეგიონული ეკონომიკა. თსუ გამომცემლობა. თბილისი, 2004, გვ. 32-33. საქართველოს გეოგრაფია. თბილისი, 2000. საბჭოთა საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1975.

საქართველოს რეგიონალიზაციის დროს აჭარასთან მიმართებაში არ არსებობს.

მეორე მხრივ, აჭარა განიხილება, როგორც სპეციფიკური დემორეგიონი. როგორც ჩვენ შემდგომ ვნახავთ, იგი დემოგრაფიული განვითარების პარამეტრებით განსხვავდება საქართველოს სხვა რეგიონებისაგან. ეს ფაქტორი შრომითი რესურსების კვლავწარმოებაში მეტად მნიშვნელოვანია და აჭარის შრომითი რესურსების ფორმირების განსაკუთრებულ თავისებურებას წარმოადგენს. ეს გარემოება მეტ მნიშვნელობას სძენს აჭარაში შრომითი რესურსების შესწავლას.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურმა ავტონომიამ თავისებური ზეგავლენა მოახდინა ეკონომიკური თვალსაზრისით ცალკე რეგიონად აჭარის ფორმირებაში. ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს, საქართველოს სხვა რეგიონებთან სამეურნეო კავშირები შესუსტებული იყო, მაგრამ თვით გეგმური მეურნეობის პირობებში მთელი რიგი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მაჩვენებლები გამოყოფით იგეგმებოდა და მათი შესრულების ამოცანაც ავტონომიური რესპუბლიკის მყარ რეგიონულ ერთეულად ფორმირებას უწყობდა ხელს.

როგორც ცნობილია, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ, 1990-იანი წლების დასაწყისიდან აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში გაძლიერდა სეპარატისტული ძალების მოქმედება. დასუსტებულ და გაპარტახებულ ქვეყანას ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტებისა და სამოქალაქო

ომის ვითარებაში გაუჭირდა მათთან ბრძოლა. სეპარატისტულმა ელემენტებმა „აჭარის გადარჩენის“ მოტივით აჭარის იხოლა-ციონისტური პოლიტიკის გატარება დაიწყეს. იყო ცალმხრივი მტკიცება იმისა, თითქოს აჭარაში სოციალური და ეკონომიკური კრიზისი ნაკლებად განვითარებულიყოს, თითქოს აჭარის დემოგრაფიული განვითარება არ შეფერხებულიყოს და შრომითი რესურსების კვლავწარმოებაში არსებითი ცვლილებანი არ მომხდარიყოს. ამ შრომაში წარმოდგენილი ჩვენნი გამოკვლევები, რომელიც, შეძლებისდაგვარად, სათანადო ციფრობრივი მასალითაა არგუმენტირებული, აბათილებს სეპარატისტთა მტკიცებას აჭარის სოციალურ განვითარებაში უპირატესობის დამადასტურებელი „არგუმენტების“ შესახებ. სამ-წუხაროდ, როგორც შემდგომ ვნახავთ, აჭარაც, ისევე როგორც მთელი საქართველო, მოიცვა უმძიმესმა ეკონომიკურმა კრიზისმა, რამაც კატასტროფულად დააქვეითა აქაური მოსახლეობის ცხოვრების დონე. ისევე როგორც მთელი საქართველო, აჭარაც დიდი ხნით ჩამორჩა დროის მოთხოვნებს. თუმცა, საქართველოს ცალკეული რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ჩამორჩენის ხარისხიც მეტად დიფერენცირებულად წარმოგვიდგება.

როგორც ცნობილია, საქართველოს რეგიონებში ეკონომიკური თუ სოციალურ-კულტურული განვითარების გამოთანაბრების პრობლემა ყოველთვის იყო დღის წესრიგში და არაერთი მცდელობის მიუხედავად, ვერ ხერხდებოდა არსებითი პოზიტიური ძვრები გამოთანაბრების პროცესში. მაგალითად ავიღოთ,

თუნდაც, მთიანი რაიონების პრობლემა. ისინი თავიანთი სოციალური თუ ეკონომიკური განვითარების მაჩვენებლებით განვითარების განსხვავებულ სპექტრს ქმნიდნენ. ყოვლისმომცველმა კრიზისმა, რომელიც სსრკ დაშლის შემდგომ საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში) განვითარდა, კიდევ უფრო გააღრმავა მთელი რიგი განსხვავება რეგიონების განვითარების დონეებს შორის, რაც მთლიანად ქვეყნის განვითარების მეტად ხელშემშლელი ფაქტორია. სახელმწიფოს ეკონომიკურმა დასუსტებამ საფუძველი გამოაცალა რეგიონული პოლიტიკის განხორციელებას, რაც ხშირად პროტექციონისტულ პოლიტიკაში გამოიხატებოდა.

კრიზისის ვითარებაში რეგიონები აღარ ვითარდებოდა ერთიანი გეგმით, როგორც მთელის ორგანული ნაწილები, მითუმეტეს, ზოგ რეგიონში სეპარატისტული განწყობის გაძლიერების ფონზე ასეთი სახელმწიფოებრივი მიდგომა ფაქტობრივად მოიშალა, რამაც განაპირობა რეგიონის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების უმიზნო „ავტონომიზაცია“. აჭარაში სწორედ ეს ვითარება შეიქმნა. განუვითარებელი საბაზრო ურთიერთობების პირობებში შიგა სახელმწიფოებრივი კონფლიქტების ფონზე არ იყო საფუძველი ამ რეგიონის წარმატებისათვის, რასაც ხშირად სტატისტიკის შელამაზებით „აღწევდნენ“ ადგილობრივი ხელმძღვანელები.

ჩვენ არაერთხელ მოგვიწევს მითითება სტატისტიკური აღრიცხვის ბევრ ნაკლზე, მაგრამ განზოგადებულად რომ ვიმსჯელოთ, მივალთ დასკვნამდე: ისევე როგორც ყველა სფერო, გარდამავალი კრიზისული პერიოდის სტატისტიკა ვერ ახერხებდა

აუცილებელ სტატისტიკურ მონაცემთა შეკრება – დამუშავებას. თვით სახელმწიფო სტატისტიკის სისტემას დასჭირდა არსებითი ხასიათის გარდაქმნები, რათა იგი მეტ-ნაკლებად მორგებულიყო საერთაშორისოდ მიღებულ სტატალრიცხვის სისტემებს. მოშლილი სახელისუფლო სისტემის პირობებში გაჭირვებით და მიახლოებით ხდებოდა მთელი რიგი აუცილებელი ინფორმაციის მოპოვება-დადგენა, დიდად ცვალებადი ეკონომიკის პირობებში სტატისტიკური აღრიცხვისათვის გამოყოფილი მიზერული სახსრები ვერ სწვდებოდა მინიმალურ საჭიროებასაც. უცხოური გრანტებიც ამ მხრივ არასაკმარისი იყო და არცთუ მთლად ეფექტიანად იხარჯებოდა. ბოლო ხანებამდე მეტად სუსტი იყო სტატისტიკურ მაჩვენებელთა დამუშავება რეგიონების მიხედვით. სტატისტიკურ კრებულებში ხშირად მოცემულია შედარებით მეორეხარისხოვანი ინფორმაცია და არაა გაანგარიშებული ის ინდიკატორები, რომელიც არსებითად ასახავს ეკონომიკური, თუ სოციალური განვითარების სიტუაციას. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტიც ანალოგიურ ვითარებაში იმყოფებოდა და აისახა იგი მის მიერ აჭარის ირგვლივ გამოცემულ სტატისტიკურ კრებულებში გამოქვეყნებული მწირი ინფორმაციული მასალის სახით².

სავსებით ბუნებრივია, რომ არამდგრადი განვითარების შესწავლა და მეცნიერულად სწორ დასკვნებამდე მისვლა აღნიშნულ სტატალრიცხვის პირობებში გართულებულია და ყოველთვის ვერ

² იხ. მაგ.: აჭარა ციფრებში. მსოფლიო ციფრებში. სტატისტიკური კრებული; ბათუმი, 2002.

ხერხდება იგი დამაჯერებლად, სრულყოფილი არგუმენტაციით, რასაც, ალბათ, ვერც ჩვენი შრომა ასცდა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო წლებში სტატადრიცხვაში მაინც შეიმჩნევა სერიოზული წინსვლა. მოხდა მთელ რიგ ინდიკატორთა გაანგარიშების წესის სრულყოფა და სიზუსტის ამაღლება. თუმცა ეს საკმარისი არაა.

კრიზისამდელი აჭარა წარმოადგენდა ინდუსტრიულ-აგრარულ რეგიონს კარგად განვითარებული მრეწველობის დარგებით, როგორცაა მანქანათმშენებლობა, სათბობი და ქიმიური მრეწველობა, ელექტროენერგეტიკა, მსუბუქი და კვების მრეწველობა, სამშენებლო მასალების მრეწველობა და ა.შ. 1988 წელს დამოუკიდებელ ბალანსზე მყოფმა 67 სამრეწველო საწარმომ 644 მლნ მანეთის სასაქონლო პროდუქცია გამოუშვა. სამრეწველო პერსონალის საშუალო სიობრივი რიცხვი 19,2 ათასს შეადგენდა.

ამ დარგში დასაქმებულთა საშუალო თვიურმა ხელფასმა 200 მანეთს გადააჭარბა. განსაკუთრებით მაღალი იყო ბათუმის სამრეწველო პოტენციალი, რომელიც საქართველოს ქალაქებს შორის მეოთხე ადგილზე იმყოფებოდა თბილისის, ქუთაისისა და რუსთავის შემდეგ და სასაქონლო პროდუქციის წარმოების მხრივ მთელი აჭარის 78%-ს წარმოადგენდა, ხოლო სამრეწველო პერსონალის საშუალო სიობრივი რიცხოვნობის მხრივ – 83,4%-ს³. მიუხედავად საკურორტო ფუნქციისა, გარკვეული სამრეწველო

³ საქართველოს სსრ რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება. სტატისტიკური კრებული, თბილისი, საქ. სსრ სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტი, 1989, გვ. 83.

მნიშვნელობა ჰქონდა ეობულებით რაიონს, სადაც აჭარის მრეწველობის სასაქონლო პროდუქციის 14%-ს აწარმოებდა 13 დამოუკიდებელ ბალანსზე მყოფი საწარმო და მათში დასაქმებული 1929 კაცი (აჭარის მრეწველობაში დასაქმებულთა 10%).

1995 წლისათვის კი მთელ აჭარაში მხოლოდ 17,3 მლნ ლარის სამრეწველო პროდუქცია იწარმოებოდა, მომუშავეთა რაოდენობა კი განახევრდა და 10 ათას კაცამდე შემცირდა, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი მხოლოდ სითლა ირიცხებოდა პერსონალში, თორემ სინამდვილეში ე.წ. ფარულ უმუშევრებს წარმოადგენდნენ. შემდგომ წლებში წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის მოცულობა გაიზარდა 2001 წ. – 21,8 მლნ.; 2002 წ. – 29,2 მლნ. ლარამდე⁴, თუმცა მრეწველობაში კრიზისის დაძლევაზე ჯერჯერობით ლაპარაკიც არ შეიძლება, მითუმეტეს, რომ 4 ათასამდე (5-ჯერ) შემცირდა ამ მნიშვნელოვან დარგში დასაქმებულთა რიცხოვნობა⁵, მათ შორის მარტო მანქანათმშენებლობაში 1995–2001 წწ. სამრეწველო პერსონალის რაოდენობა 2026 კაციდან 427 კაცამდე შემცირდა, გაჩერდა ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა, საიდანაც უმუშევარი დარჩა 2 ათასამდე კაცი. საკმარისია, გავიხსენოთ, რომ სათბობი მრეწველობის წილი მრეწველობის პროდუქციის მთელ მოცულობაში 1998 წლისათვის 69,5% იყო, 1999 წლისათვის – ნული⁶.

⁴ საქართველოს სსრ რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება. სტატისტიკური კრებული, თბილისი, საქ. სსრ სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტი, 1989, გვ. 84.

⁵ იქვე, 2003 წ., გვ. 35.

⁶ აჭარა ციფრებში, მსოფლიო ციფრებში. სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 2002.

ამრიგად, აჭარის მრეწველობის პროდუქციის ხვედრითი წილის კატასტროფული შემცირება რეგიონის მთლიანი პროდუქციის დარგობრივ სტრუქტურაში ძლიერი ეკონომიკური დარტყმა იყო ავტონომიური რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე.

დიდი დაქვეითება განიცადა სასოფლო-სამეურნეო წარმოებამაც. კრიზისამდე აჭარაში წლიურად იკრიფებოდა 70 ათასი ტონა ჩაის ფოთოლი, 200 ათას ტონაზე მეტი ციტრუსები, იწარმოებოდა 4,8 ათასი ტონა ხორცი, 15,3 ათასი ტონა რძე და რძის პროდუქტები, 24,8 მლნ. ცალი კვერცხი, 2500 ტონა ფერმენტირებული თამბაქო და ა.შ.⁷

1995 წლისათვის ჩაის ფოთლის წარმოება თითქმის განადგურდა და 6 ათას ტონამდე შემცირდა, ხოლო 2001 წლისათვის მხოლოდ 1936 ტონა მოიკრიფა. 1995 წელს მხოლოდ 40 ათასი ტონა ციტრუსის წარმოება შესძლო რეგიონმა, ხოლო 2001 წელს – 46 ათასი ტონისა. ასევე თითქმის 5-ჯერაა შემცირებული თამბაქოს წარმოება. შედარებით ნაკლებად მოიკლო მსხვილფეხა პირუტყვის სულადობამ. 1989 წლის დასაწყისში ყველა კატეგორიის მეურნეობაში 134,2 ათასი სული მსხვილფეხა პირუტყვი იყო აღრიცხული, 2001 წელს – 122,7 ათასი; კვერცხის წარმოება – 1989 წ. – 24,8 მლნ, 2001 წ. – 18,6 მლნ.⁸

⁷ საქართველოს სახალხო მეურნეობა. სტატისტიკური წელიწადეული 1988. თბილისი, გვ. 274. აჭარა ციფრებში. მსოფლიო ციფრებში. სტატისტიკური კრებული, ბათუმი, 2002, გვ. 50–51. საქართველოს სსრ რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება. სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 1989. გვ. 144–161.

⁸ აჭარა ციფრებში, მსოფლიო ციფრებში, სტატისტიკური კრებული, ბათუმი, 2002, გვ. 52.

ე.წ. ერთიანი საკავშირო ბაზრის მოშლამ და ახალ ბაზრებზე დამკვიდრების სიმძნელებმა უდიდესი დარტყმა მიაყენა როგორც მთლიანად საქართველოს, ისე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ეკონომიკაში მატერიალურ წარმოებას. ჩაისა და ციტრუსების პლანტაციებს განადგურების საფრთხე დაემუქრა. როგორც ამ დარგების ექსპერტები აღნიშნავენ, მათ ადგილზე მოსახლეობამ თანდათან ერთწლიანი კულტურების – კარტოფილის, სიმინდის და ა.შ. მოყვანას მიჰყო ხელი⁹. სასაქონლო წარმოება თანდათან შეიცვალა ნატურალური მეურნეობისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით. ქვეყნის გარეთ აგროსამრეწველო პროდუქციის გატანა მნიშვნელოვან წინააღმდეგობებს გადაეყარა.

მატერიალური წარმოების მოშლამ დიდად იმოქმედა აჭარის მოსახლეობის შემოსავლებსა და ცხოვრების დონეზე. მკვეთრად დაეცა საქონელბრუნვის მაჩვენებლები. რადიკალურად შესუსტდა მოსახლეობის ჯანდაცვა, სოციალური მომსახურება, განვითარდა სიღარიბე.

საერთო ეკონომიკური დაცემის გამო არსებითი ცვლილებები მოხდა ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების კვლავწარმოებაში. აჭარისათვის დამახასიათებელი შედარებით მაღალი შობადობის მაჩვენებელი მკვეთრად გაუარესდა, რაც, უმთავრესად, დაკავშირებულია მოსახლეობაში ცხოვრების დონის მკვეთრ დაქვეითებასთან. განვითარდა ემიგრაციული

⁹ ჭურჭვიძე შ. მიქელაძე ზ., არმენაძე გ., გორგილაძე რ. – საქართველოს სუბტროპიკული ზონის აგროსამრეწველო კომპლექსის რაციონალური განვითარების მიმართულებები კრებულში: საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მიმართულებები გარდამავალ პერიოდში. ბათუმი – თბილისი, 2001, გვ. 202.

მოვლენები, აჭარის მოსახლეობამ და შრომითმა რესურსებმა რიცხოვრივი კლება დაიწყო. შედარებით სტაბილური ვითარება, რაც აქამდე ახასიათებდა მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების კვლავწარმოებას, მკვეთრად შეიცვალა. საბაზრო ურთიერთობების ფორმირებისა და დამკვიდრების პირობებში ჩამოყალიბება დაიწყო აჭარის შრომის ბაზარმაც, რომელსაც საქართველოს სხვა რეგიონის შრომის ბაზრებთან შედარებით აქვს მრავალი თავისებურება, რაც ღრმა შესწავლას მოითხოვს.

შრომითი რესურსების ფორმირების, განაწილებისა და გამოყენების შესწავლის მეთოდოლოგია მეტ-ნაკლებად დამუშავებულია. როგორც შემდგომ ჩვენ ვნახავთ, შრომითი რესურსის ცნებაცა და მისი შინაარსი სავსებით მისაღებია ნებისმიერი საზოგადოებრივი წყობის და ეკონომიკური ურთიერთობის მქონე ქვეყნისათვის, განსაკუთრებით კი, სახელმწიფო რეგულირების თვალსაზრისით. შრომითი რესურსების შესახებ საქართველოში არაერთი მეცნიერული გამოკვლევა არსებობს როგორც გეგმიანი ეკონომიკის, ისე საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პერიოდში შესრულებული. კვლევის სქემის მიხედვით ისინი პრინციპულად არ განსხვავდებიან, თუმცა მეთოდიკაში არის მრავალი თავისებურება და განსხვავებანი. ბოლო ხანებში აქცენტი გადატანილია ახალ სოციალურ-შრომით ურთიერთობათა პირობებში უმუშევრობასა და, საზოგადოდ, საქართველოს შრომის ბაზრის ფორმირების პრობლემებზე. ამ მხრივ, ბოლოდროინდელი გამოკვლევებიდან ცალკე უნდა გამოვყოთ პროფ. მ. ცარციძის სადოქტორო დი-

სერტაცია¹⁰, რომელიც ხასიათდება მთელი რიგი მეთოდოლოგიური სიახლეებით, რომელსაც ჩვენ ვიყენებთ აჭარის შრომის ბაზრის ფორმირების კვლევისას. დასაქმების შესწავლისათვის, ჩვენი აზრით, საკმაოდ სრულყოფილ მეთოდიკურ სისტემას იძლევა შრომის საერთაშორისო ბიუროს მიერ გამოცემული ორტომიანი ნაშრომი – „ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის გამოკვლევა: დასაქმება, უმუშევრობა და არასრული დასაქმება“¹¹ – მასში განხილული კონცეფციები და მეთოდები. იგი ეყრდნობა შრომის საერთაშორისო სტატისტიკის მეთოდურ აპარატს და ითვალისწინებს შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის კონცეფციებსა და სხვა საერთაშორისო ნორმატიულ აქტებს შრომის სფეროში, დაწვრილებით მოცემულია ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის შესწავლის მეთოდიკა კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევების დახმარებით.

როგორც ცნობილია, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა, გარდა იმისა, რომ წარმოადგენს ჩამოყალიბებულ ეკონომიკურ რეგიონს, იგი იმავდროულად ცალკე დემორეგიონიცაა, მოსახლეობის კვლავწარმოების რეჟიმით განსხვავდება საქართველოს სხვა რეგიონებისაგან, კერძოდ, მეზობელი გურიის რეგიონისაგან. იგი ბოლო ხანებამდე აშკარად გამოხატავდა „დემოგრაფიულ გადასვლაში“ ჩამორჩენას.

¹⁰ ცარციძე მ. შრომის ბაზრის ფორმირება და სამუშაო ძალის კვლავწარმოება საქართველოში. სადოქტორო დისერტაცია (08.00.12 – მიკროეკონომიკა, შრომის ეკონომიკა, თბილისი, 2003).

¹¹ Хусманис Р., Мехран Р., Верма В. – Обследование экономически активного населения: занятость, безработица и неполная занятость. Перевод с английского и издание АО «Финститинформ», 1994, в 2 книгах.

მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურაც აქ თავისებურებებით ხასიათდება და აღწერს დემოგრაფიული განვითარების გზას.

ის საინფორმაციო წყაროები, რომლითაც ამჟამად აჭარის მოსახლეობაში მიმდინარე დინამიკური ძვრები შეისწავლება, უმთავრესად ორია: ესაა მოსახლეობის აღწერების შედეგები და მიმდინარე სახელმწიფო სტატისტიკური აღრიცხვა. გამოიყენება, აგრეთვე, უწყებრივი სტატისტიკის მასალაც, როგორცაა, ვთქვათ, დაბადებათა რეგისტრაცია, აგრეთვე, გარდაცვალებათა რეგისტრაცია, რომელსაც ჯანდაცვის ადგილობრივი ორგანოები ახდენენ.

უნდა ითქვას, რომ ყოვლისმომცველი კრიზისის პირობებში ადგილი ჰქონდა სერიოზულ ნაკლოვანებებს დემოგრაფიულ ხდომილებათა პირველად რეგისტრაციასა და მის დამუშავებაში, რასაც არაერთი ავტორი მიუთითებს¹², რაც შეეხება მოსახლეობის საყოველთაო აღწერებს, ბოლო ორი აღწერა არ ჩატარებულა მაღალი დისციპლინარული რეჟიმით. ეს განსაკუთრებით ითქმის 2002 წლის მოსახლეობის აღწერაზე. ამ პერიოდში სხვადასხვა პოლიტიკურ ძალებს შორის იყო დიდი კამათი და დაპირისპირება ე.წ. საარჩევნო სიების ფალსიფიკაციისა და იქ ამომრჩეველთა რიცხვის გაყალბების თაობაზე. ცხადია, აღწერის ჩატარებისას არ იყო გამორიცხული, დაწოლა მოეხდინათ აღწერის ორგანიზაციაზე იმ მიმართულებით, რაც ამა თუ იმ ადგილობრივ სახელისუფლებო ორგანოს აწყობდა. ასეთი დაწოლა ჩამოყალიბებული ძლიერი სახელმწიფოებრიობის პირობებში

¹² ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი (ფორმირება და განაწილება). თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1998, გვ. 99.

ვერ იმოქმედებდა აღწერის სიზუსტეზე, მაგრამ ჩვენ შემთხვევაში არ გამოვრიცხავთ აღწერის პროცედურაში სერიოზულ დარღვევებსაც. მიუხედავად ამისა, მაინც მიგვაჩნია, რომ აღწერის შემცვლელი რაიმე სხვა ინფორმაცია არ გაგვაჩნია და ზოგიერთი ხარვეზის მიუხედავად, აღწერის შედეგები საკმარის ინფორმაციას შეიცავენ; მითუმეტეს, თუ იგი გვინდა მოსახლეობის სტრუქტურული მახასიათებლების ანალიზისათვის.

რაც შეეხება მოსახლეობის და შრომითი რესურსების მიმდინარე აღრიცხვას, ძლიერ დიდი ხარვეზები იყო მოსახლეობის მოკვდაობის აღრიცხვაში, ყოველთვის არ რეგისტრირდებოდა გარდაცვალება, შესუსტებული იყო პასუხისმგებლობა. რეალურად, მოკვდაობა იზრდებოდა, მაგრამ 1990-იანი წლების პირველ ნახევარში სტატისტიკა აფიქსირებდა მის დაბალ დონეს. ეს იწვევდა ბუნებრივი მატების მაჩვენებლის ხელოვნურ ზრდას და, საერთოდ, აღწარმოების რეჟიმის ამსახველი ვითარების დამახინჯებას. უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო წლებში ვითარება გამოსწორდა და გარდაცვალების მაჩვენებელიც მეტად სანდო გახდა.

შრომითი რესურსების შესწავლის პრაქტიკა საქართველოში გასული საუკუნის 90-იან წლებამდე წარმატებით იყენებდა ე.წ. საბალანსო მეთოდს. ადმინისტრაციული რაიონებისა და რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქების მიხედვით დგებოდა შრომითი რესურსების კრებსითი ბალანსები. უნდა ითქვას, რომ იგი მორგებული იყო მაშინდელ სტატ-აღრიცხვას და საკმარისად ნათელ სურათს იძლეოდა რეგიონში (ქალაქში, ადმინისტრაციულ რაიონში) შრომითი რესურსების რაოდენობისა და მათი დარგობრივ-

ტერიტორიული განაწილების შესახებ. ამ საკითხზე იმიტომ შევჩერდით, რომ აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში ბოლო წლებამდე შემორჩა შრომითი რესურსების ბალანსების შედგენის პრაქტიკა. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შრომითი რესურსების ბალანსებს ჯერ კიდევ მეტ-ნაკლები წარმატებით იყენებდნენ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში, ან მის ცალკეულ რეგიონებში. ამდენად, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების ბალანსები ზოგიერთ საინტერესო მონაცემს იძლევა რეგიონის შრომითი რესურსების შესასწავლადაც და, საჭირო შემთხვევაში, ჩვენც გამოვიყენებთ, თუნდაც სხვა ინფორმაციის გადაკონტროლების მიზნით. თუმცა ამ შრომაში მაინც გადამწყვეტი მნიშვნელობა მივანიჭეთ შრომითი რესურსების ირგვლივ მოსახლეობის აღწერის მასალას და შინამეურნეობათა გამოკვლევებს.

შინამეურნეობათა გამოკვლევებს საბაზრო მეურნეობის ქვეყნებში სტატატორიცხვის სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ. გამოკვლევა მეტად საჭირო ინფორმაციას იძლევა მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ, კერძოდ, დემოგრაფიული ინდიკატორების, მოსახლეობის შემოსავლების, ეკონომიკური სტატუსის, დასაქმების, აგრარული აქტიურობის, სიღარიბის, კვების პრობლემების მოხმარებისა და ფულადი ხარჯების შესახებ, რომელიც ცალცალკე დეტალურ ჭრილებშია მოცემული. მასალა შრომითი რესურსების ფორმირებისა და გამოყენების ანალიზისათვის ფასდაუდებელია, რასაც ჩვენს გამოკვლევაში ხშირად გამოვიყენებთ ეკონომიკურად

აქტიური მოსახლეობის განაწილებისა და დასაქმების განხილვის დროს.

საქართველოში შინამეურნეობათა კვლევის სისტემა 1995–1997 წლებში შემუშავდა კანადის სტატისტიკური სამსახურის დახმარებით. იგი მოიცავს საქართველოს 10 რეგიონს. ჯერჯერობით მათში არაა შესული აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონები გასაგები მიზეზების გამო.

შინამეურნეობათა გამოკვლევის არსი შერჩეული ოჯახების ყოველკვარტალურ გამოკითხვაში მდგომარეობს. ამჟამად შერჩევა მოიცავს 3351 მისამართს, რომელიც ვრცელდება 1,2 მლნ შინამეურნეობასა და 4,4 მლნ მოსახლეობაზე (გენერალური ერთობლიობა). ეს ყოველთვის კარგად ვერ ასახავს რეალურ ვითარებას, რადგან საქართველოში რეგიონული და შიგარეგიონული განსხვავებანი სოციალური და ეკონომიკური განვითარების დონეებში დიდია. ცხადია, იგი მოითხოვს გაცილებით მეტი რაოდენობის შერჩევით ერთობლიობას, მაგრამ ამ სახითაც მეტად საჭირო ინფორმაცია მოიპოვება. არ მიგვაჩნია გამართლებულად, რომ ერთ რეგიონადაა ჩათვლილი იმერეთი და რაჭა-ლეჩხუმ-ქვემო სვანეთი. იმერეთში სრულიად განსხვავებული დემოგრაფიული და, ნაწილობრივ, ეკონომიკური ვითარებაა რაჭა-ლეჩხუმთან შედარებით. სავსებით შესაძლებელია რაჭა-ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის მხარის ცალკე სააღრიცხვო რეგიონად გამოყოფა. ეს ცოტათი გაზრდის შესასწავლი შინამეურნეობების რიცხვს, მაგრამ, სამაგიეროდ, უფრო კარგად აისახება რეალური ვითარება.

ძალზე ხშირია შემთხვევა, როცა ერთი და იმავე პერიოდის, ერთი და იგივე ინდიკატორი მოსახლეობის

აღწერის, სახელმწიფო და უწყებრივი სტატუსტრუქტურების და შინამეურნეობათა მასალების მიხედვით მეტად განსხვავებულია. ეს, ცხადია, გამომდინარეობს იმ ნაკლიდან, რომელიც ამა თუ იმ გზით ინფორმაციის მიღების დროს მოსახლეობის აღრიცხვას ახასიათებს. ზოგჯერ შეიძლება ჩვენ ნაშრომშიც შეგვხვდეს აღნიშნული განსხვავებანი, თუმცა, შევეცდებით, ანალიზი მოვახდინოთ ისე, რომ დასკვნის გაკეთების დროს არ გამოიწვიოს რეალური მდგომარეობიდან არსებითი გადახრები.

მეორე მხრივ, შრომითი რესურსების ფორმირების და დასაქმების შესასწავლად ყოველთვის საკმარისად არ მიგვაჩნია ზემოთ აღნიშნული ოფიციალური გზებით მიღებული სტატისტიკური ინფორმაცია. ხშირად ნაკლებადაა გამოხატული ეკონომიკური მოვლენის სოციალური მხარე, ზოგი მნიშვნელოვანი პრობლემის შესახებ კი ინფორმაცია, საერთოდ, არ მოიპოვება, ან ნაკლებლოვანია იგი. ასეთ შემთხვევაში დიდი წარმატებით იყენებენ შერჩევით გამოკვლევებს, რომელიც ხშირად კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევის სახითაც ხდება.

როგორც ჩვენ ვნახავთ, ეკონომიკური კრიზისის დაწყების შემდგომ როგორც მთელ საქართველოში, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაშიც აღმოცენდა მაღალი ინტენსიურობის შრომითი მიგრაციები როგორც ქვეყნისა და რეგიონის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. იმის გამო, რომ შრომით ემიგრანტთა რიცხოვნობა და მისი წილი შრომით რესურსებში საგრძნობი იყო, მან ზეგავლენა მოახდინა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომით პოტენციალზე. ვერც მიმდინარე სტატაღრიცხვა და ვერც

მოსახლეობის აღწერები ნორმალურ მასალას ამ მოვლენის გამოსაკვლევად ვერ იძლევა. ამიტომ საჭიროდ მივიჩნით ამ მოვლენის სხვა გზით შესწავლა, რასაც აღვწერთ დაწვრილებით მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების მიგრაციისადმი სპეციალურად მიძღვნილ პარაგრაფში. უნდა ითქვას, რომ გარკვეული გამოცდილება შრომითი მიგრაციის შესწავლაში საქართველოში უკვე არსებობდა¹³, დამუშავებული იყო სპეციალური კითხვარი, რომელიც ჩვენ მოვარგეთ აჭარის კონკრეტულ პირობებს.

რამდენადაც ძნელია შრომით ემიგრანტთა უშუალო გამოკითხვა მათი საზღვარგარეთ ყოფნის გამო, გამოკვლევებში ფართოდ გამოიყენება შრომით ემიგრანტთა შესახებ ინფორმაციის მიღება მათი ახლობლებისაგან, რაც მიგრაციის სტატისტიკაში ცნობილია „შეცვლილი რესპონდენტების“ მეთოდის სახელით¹⁴. ცხადია, თუ მოხერხდება უშუალოდ მიგრანტის გამოკითხვა, ეს გაცილებით სჯობია მისი ახლობლებისგან მიღებულ ინფორმაციას, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, იგი ორგანიზაციულად მეტად ძნელი განსახორციელებელია, თუმცა შეუძლებელი არც ასეთი გზით შესწავლაა. უშუალო გამოკითხვა შესაძლებელია სამშობლოში დაბრუნებული (დროებით ან სამუდამოდ) მიგრანტებისა ან უცხოეთში არსებული სათვისტომოების დახმარებით. ძირითადი, რაც საჭიროა ემიგრანტის შესახებ დადგინდეს, ესაა მიზეზები, რისთვისაც

¹³ ჭელიძე ნ. საქართველოს მოსახლეობის შრომითი ემიგრაცია, თსუ, „ცოდნის წყარო“, თბილისი, 2000. ტუხაშვილი მ. მაჭარაშვილი გ. ქვემო ქართლის მოსახლეობის შრომითი მიგრაცია. ჟ. „სოციალური ეკონომიკა“, 2000, № 4.

¹⁴ Бильсбороу Р., Хьюго Г., Обераи А., Злотник Х., Статистика международной миграции. МБТ, Женева – Москва, 1999.

საშოვარზე წავიდა საზღვარგარეთ, შრომისა და ყოფის პირობები სამშობლოსა და მიმღებ ქვეყანაში, შრომითი ემიგრაციის განხორციელების ორგანიზაციული პირობები, იქაური დასაქმებისა და სოციალურ-შრომითი ადაპტაციის პირობები, აქ დარჩენილ ოჯახთან ურთიერთობა და, რაც მთავარია, იქაური შემოსავლებისა და სამშობლოში ფულადი გზავნილების ოდენობა; ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, ემიგრანტის დემოგრაფიული მონაცემების ფონზე.

შერჩევით გამოკვლევის მეთოდის გამოყენება აუცილებელი ხდება დასაქმებული მოსახლეობის შრომისა და სოციალური მდგომარეობის შესწავლის გასაღრმავებლად. როგორც მოსახლეობის აღწერებში, ისე შინამეურნეობათა გამოკვლევებში, სავსებით ბუნებრივია, ვერ აისახება დასაქმებასთან დაკავშირებული საკითხების მთელი რიგი მხარეები. ვთქვათ, დასაქმებულთა დამოკიდებულება შესასრულებელი სამუშაოსადმი, კოლექტივისადმი, ორგანიზაციის მმართველობისადმი და ბევრი სხვა ინფორმაცია, რომელიც უფრო სრულ სახეს მისცემდა ოფიციალური სტატისტიკით მიღებულ მონაცემებს. ასეთი გამოკვლევები, ცხადია, მოითხოვს გამოკითხვის პროფესიულ დონეზე ჩატარებას, ინტერვიუერთა შერჩევას, ინსტრუქტაჟის სწორად ჩატარებას, და, რაც მთავარია, რესპონდენტთა სწორ შერჩევას, რომ მან ასახოს ადგილობრივი სპეციფიკა და ზოგადი კანონზომიერებები. მაგალითად, აჭარის სინამდვილეში დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს რეკრეაციულ მეურნეობაში დასაქმებას, აქ დასაქმებულთა შრომის ანაზღაურებას, დასაქმების სეზონურობას და ა.შ.

დასაქმების შესახებ კითხვარები, ძირითადად, დახურული ტიპისა სჯობია, თუმცა აუცილებელია რესპონდენტს მიეცეს დასაქმების ამა თუ იმ პრობლემაზე საკუთარი აზრის თავისუფლად გამოხატვის საშუალებაც.

არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება უმუშევრობის შესწავლას კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევის გზით. ცხადია, იგი უნდა წარიმართოს უმუშევრობის შესახებ მოსახლეობის აღწერების, მიმდინარე სტატისტიკური აღრიცხვის, დასაქმების სახელმწიფო ორგანოებში მიმდინარე აღრიცხვის მონაცემთა საფუძველზე წარმოებული ანალიზის შემდგომ. მეტად მნიშვნელოვანია როგორც რეგისტრირებულ უმუშევართა, ისე დასაქმების სამსახურებში არარეგისტრირებულთა შერჩევითი გამოკვლევა. ასეთი გამოკვლევების მეთოდები არსებობს, რომელთაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ზემოთ მივუთითეთ¹⁵.

ამრიგად, შეიძლება გაკეთდეს შემდეგი დასკვნა:

– თავისი ისტორიულ-გეოგრაფიული და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პარამეტრებით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა წარმოადგენს საქართველოში მნიშვნელოვანი თავისებურებების მქონე რეგიონს, სადაც მკვეთრადაა გამოხატული როგორც დემოგრაფიული, ისე ეკონომიკური განვითარების სპეციფიკა.

– ისევე როგორც მთელ საქართველოში, აჭარაშიც, 1990–იან წლებში განვითარდა ღრმა სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი, რამაც მკვეთრად შეამცირა მატერიალური წარმოებისა და მომსახურების

¹⁵ Хусманис Р., Мехран Ф., Верма В. Исследование экономически активного населения: занятость, безработица и неполная занятость. Перевод с английского. АО «Финстатинформ», 1994, в двух книгах.

დონე, მნიშვნელოვნად დააქვეითა ცხოვრების დონე და ხარისხი.

– აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების კვლავწარმოებასა და დასაქმებას ახასიათებს მნიშვნელოვანი სპეციფიკა, რაც მოითხოვს მის დამოუკიდებელ დემოეკონომიკურ რეგიონად განხილვას და კვლევას. აჭარა დღემდე წარმოადგენს საქართველოს სხვა რეგიონებისათვის შრომითი რესურსების მიმწოდებელ დონორ რეგიონს. საჭირო ხდება ამ თვალსაზრისით მომავალი ვითარების განსაზღვრა და დასაბუთება.

– შრომითი რესურსების ანალიზი უნდა დაეფუძნოს მოსახლეობის საყოველთაო აღწერების მასალებს, შინამეურნეობათა გამოკვლევებს, სახელმწიფო სტატისტიკურ ორგანოებში მიმდინარე აღრიცხვას, დასაქმების სტრუქტურებსა და სხვა ორგანიზაციებში არსებულ უწყებრივ სტატისტიკას. საკითხის მეცნიერული შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სპეციალურად ორგანიზებული შერჩევითი გამოკვლევის ჩატარებას საერთაშორისო, აპრობირებული მეთოდის დანხარებით, რა თქმა უნდა, ადგილობრივი სპეციფიკის გათვალისწინებით.

თ ა ვ ი II. შრომითი რესურსების ფორმირება

§ 2.1. აჭარის შრომითი რესურსების ფორმირების დემოგრაფიული ფაქტორები

შრომითი რესურსების ცნება ფართოდაა დამკვიდრებული თანამედროვე, და, განსაკუთრებით, საბაზრო ურთიერთობებზე გარდამავალ პოსტკომუნისტური ქვეყნების სამეცნიერო ლიტერატურასა და პრაქტიკაში¹⁶. მისი ფორმულირების არარსებითი სახესხვაობების გათვალისწინებით იგი შეიძლება ასე ჩამოვაყალიბოთ: შრომითი რესურსები მოსახლეობის ის ნაწილია, რომელსაც თავისი ფსიქოფიზიოლოგიური და ინტელექტუალური უნარის მეოხებით შეუძლია შრომითი საქმიანობა, სულიერი, მატერიალური და მომსახურებითი დოვლათის შექმნა. „სამუშაო ძალის“, „ადამიანური რესურსების“, „შრომითი პოტენციალის“, „ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის“ ცნებებთან ერთად, შრომითი რესურსების ცნება განსაკუთრებით ხელსაყრელია, როცა შრომის ბაზრის სახელმწიფო რეგულირებაზე ვმსჯელობთ, ან ქვეყნის (რეგიონის) შრომით პოტენციალს ვახასიათებთ, ან კიდევ ტერიტორიულ ჭრილში მოსახლეობის შრომითი მახასიათებლების პროგნოზებს ვაკეთებთ.

¹⁶ Экономика труда и социально-трудовые отношения. Москва, изд. МГУ, 1996, с.24. Рынок труда. Москва, Экзамен, 2000, с.8. Экономика и социология труда. 1999. Москва, «ЮНИТИ», с.15. Экономика труда. Москва, Юристь. 2002, с.75. Рофе А.И., Збишко Б.Г., Ишин В.В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда. Москва, «МИК», с.13-15.

მართალია, შრომითი რესურსების ცნება ავტორიტარული სახელმწიფოს პირობებში წარმოიშვა და ფართოდ გამოიყენებოდა, მაგრამ იგი არანაკლები წარმატებით შეიძლება გამოვიყენოთ საბაზრო მეურნეობის პირობებშიც. როგორც ცნობილი მეცნიერი ვ. კოსტაკოვი აღნიშნავს, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პირველივე ნაბიჯების გადადგმისას აღმოჩნდა, რომ ცნება „შრომითი რესურსები“ სავსებით ჩაეწერა საბაზრო კატეგორიათა მრავალმხრივ სისტემაში¹⁷.

შრომითი რესურსები ეკონომიკურ-სტატისტიკური კატეგორიაა. მოიცავს შრომისუნარიან ასაკში მყოფ შრომისუნარიან მოსახლეობას I და II ჯგუფის არამომუშავე ინვალიდების და შეღავათიან პენსიაზე ადრე გასული მოსახლეობის რიცხვის გამოკლებით და ფაქტობრივად მომუშავე საპენსიო ასაკის კონტინგენტისა და მომუშავე მოზარდების მიმატებით.

ქვეყნების მიხედვით განსხვავდება შრომითი რესურსების სტატაღრიცხვა და გაანგარიშებანი შრომის ასაკის საზღვრების კანონმდებლობით დადგენილი ნორმების გამო. ცნობილია, რომ გარდამავალ პერიოდში საქართველოში შეიცვალა შრომის ასაკის საზღვრები (ზედა ზღვარი გაიზარდა 5 წლით). ამჟამად მამაკაცთათვის შრომის ასაკად ითვლება 16–64 წწ., ქალებისათვის 16–59 წწ. აქვე შევნიშნავთ, რომ ეს

¹⁷ Костаков В.Г. Трудовые ресурсы и трудовой потенциал. В кн.: Экономика труда и социально-трудовые отношения. Москва, МГУ, 1996, с.28.

ცვლილება მეცნიერულად არ იყო დასაბუთებული, რაზეც აღინიშნა სამეცნიერო ლიტერატურაში¹⁸.

შრომითი რესურსები მეტად დინამიურია როგორც რაოდენობრივი, ისე მისი ხარისხობრივი შემადგენლობის თვალსაზრისით. მისი აღწარმოება მეტად მჭიდრო კავშირშია მოსახლეობის აღწარმოებასთან. ყველა დემოგრაფიული პარამეტრი, რომელიც ამა თუ იმ ქვეყნისა და რეგიონის მოსახლეობას ახასიათებს, პირდაპირ დამოკიდებულებაშია შრომითი რესურსების ფორმირებასთან, ანუ ფორმირების რაოდენობრივ და ხარისხობრივ მახასიათებლებთან. ამიტომაც, შრომითი რესურსების ფორმირება მოსახლეობის კვლავწარმოების ძირითადი კანონზომიერებებისა და თავისებურებების გამოვლენის უმნიშვნელოვანესი მომენტია და არსებით შესწავლას მოითხოვს.

ამ თვალსაზრისით, ყურადღება უნდა გამახვილდეს მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ზოგად და სპეციფიკურ ცვლილებებზე, მოსახლეობის მსხვილი ასაკობრივი ჯგუფების (შრომის ასაკამდელი, შრომის ასაკისა და შრომის ასაკზე უფროსი) სტრუქტურულ ცვლილებებზე. აგრეთვე, იმ სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორებზე, რომელიც ცვლის ამ ჯგუფებისა და მთლიანად მოსახლეობის რაოდენობრივ-ხარისხობრივ პარამეტრებს.

მკვლევართა დიდი ნაწილი (პ. გუგუშვილი, ვ. ჯაოშვილი, გ. ადეიშვილი, მ. ტუხაშვილი, რ. ქუტიძე, მ. ცარციძე, მ. შელია, მ. ტულუში და სხვა) მიიჩნევენ, რომ აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მოსახლეობის

¹⁸ იხ. მაგ. შელია მ. მოსახლეობის დაბერება საქართველოში, თბილისი, თსუ, ცოდნის წყარო, 1999, გვ. 84.

კვლავწარმოებას, დემოგრაფიულ განვითარებას ახასიათებს საგრძნობლად გამოხატული თავისებურებანი, რაც მას გამოარჩევს როგორც საქართველოს სხვა მხარეებისაგან, ისე საქართველოს სხვა მხარეების ქართველი მოსახლეობისაგანაც. ამჟამად აჭარაში ცხოვრობს საქართველოს მოსახლეობის 8,2%, 376 ათასი კაცი, მაშინ როცა აჭარის შემოერთების წინ 1865 წელს მისი მოსახლეობა 48,5 ათასი კაცი იყო, შემოერთების დროს – 1878 წელს 8 ათასი კაცი გადასახლდა თურქეთში. მაგრამ უკვე 1897 წლის აღწერით აჭარის დღევანდელ საზღვრებში მოსახლეობის რიცხოვნობამ 80 ათასს გადააჭარბა, რაც მაშინდელი საქართველოს მოსახლეობის მხოლოდ 4,2% იყო. შემდგომ პერიოდში პირველ მსოფლიო ომამდე აჭარის მოსახლეობამ 38%-ით მოიმატა. პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში კი ემიგრაციული პროცესებისა და დამაბული პოლიტიკური ვითარების პერიოდში მოსახლეობამ 35,5 ათასით მოიკლო¹⁹, რაც 1920–იან წლებში შეიცვალა 70–წლიანი განუხრელი მატების პერიოდით.

1926 წლისათვის აჭარის მოსახლეობამ 131,9 ათასი კაცი შეადგინა, რაც იმდროინდელი საქართველოს მოსახლეობის 4,9% იყო, ხოლო მეორე მსოფლიო ომამდე აჭარაში (1939წ. აღწერა) მოსახლეობის რიცხოვნობამ 200 ათასს (საქართველოს მოსახლეობის 5,7%) გადააჭარბა. მსგავსი ზრდა (1926–1939 წწ. 151,6%) საქართველოს არცერთ კუთხეს არ ჰქონია.

პირველობა მოსახლეობის მატებაში აჭარის ავტონომიურმა რესპუბლიკამ საქართველოს კუთხეებს

¹⁹ ჯაოშვილი ვ. საქართველოს მოსახლეობა XVIII–XX საუკუნეებში, თბილისი, მეცნიერება, 1984, გვ. 88–95.

შორის მეორე მსოფლიო ომის შემდგომაც შეინარჩუნა²⁰. 1959 წლის მოსახლეობის აღწერით, აჭარის მოსახლეობამ საქართველოს მოსახლეობის 6,1%-ს გადააჭარბა (ცხრილი 1) და შემდგომი აღწერების მდგომარეობით მისი წილი განუხრელად იზრდებოდა. თვით 1990-იანი წლების ყოვლისმომცველი კრიზისის პერიოდშიც, როცა აჭარის მოსახლეობა აბსოლუტურად მცირდებოდა, საქართველოს მოსახლეობის უფრო სწრაფი კლების პირობებში ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის წილი საქართველოს მოსახლეობაში მაინც იზრდებოდა და 2002 წლის აღწერის მიხედვით 8,2% შეადგინა.

ცხრილი 1.

საქართველოს და აჭარის მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკის მაჩვენებლები

1959_2002 წწ.²¹

აღწერის წელი	საქართველოს მოსახლეობა, ათასი კაცი	აჭარის არ მოსახლეობა, ათასი კაცი	აჭარის არ მოსახლეობის წილი საბრუნავით	აჭარის კალაქის მოსახლეობის წილი ავტონომიური რესპუბლიკის	ქალთა წილი აჭარის არ მოსახლეობაში %	საქართველოს მოსახლეობის ზრდა 1959 წელთან შედარებით %	აჭარის მოსახლეობის ზრდა 1959 წელთან შედარებით %
1959	4044,0	254,3	6,1	45,0	54	100	100
1970	4686,4	309,8	6,6	44,0	52	115,9	126,3
1979	5064,8	354,2	7,0	45,5	52	125,2	144,4
1989	5443,0	392,4	7,2	46,2	52	134,6	160,0
2002	4585,7 ²²	376,0	8,2	44,3	52	113,4	153,3

მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკის ზოგადი სურათის მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ აჭარის

²⁰ ჯაოშვილი ვ. საქართველოს მოსახლეობა XVIII–XX საუკუნეებში, თბილისი, მეცნიერება, 1984, გვ. 8, 164.

²¹ შედგენილია მოსახლეობის აღწერების მიხედვით.

²² საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში.

დემოგრაფიულ ზრდაზე ზეგავლენის მომხდენ ფაქტორთა მოქმედების ინტენსიურობა საქართველოს სხვა მხარეებთან შედარებით მეტია და თავის ახსნას მოითხოვს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აჭარაში რთული რელიეფი განაპირობებს უთანაბრო განსახლებას. მიუხედავად იმისა, რომ ქალაქის მოსახლეობის წილი ამჟამად აჭარაში 44,3%-ს არ აღემატება და ბოლო აღწერათაშორის პერიოდში ოდნავ მოიკლო, ურბანიზაციის ზოგიერთი მაჩვენებლით აჭარა მნიშვნელოვნად უსწრებს საქართველოს სხვა რეგიონებს: მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვე აჭარაში 130 კაცია კმ²-ზე, რაც საქართველოს მხარეებს შორის ერთ-ერთი მჭიდრო დასახლების მაჩვენებელია, მაგრამ მოსახლეობის უაღრესად უთანაბრო ტერიტორიული განაწილების გამო მოსახლეობის სიმჭიდროვე ზღვისპირა აჭარაში ძლიერ მაღალია და ერთ კვადრატულ კილომეტრზე 350 კაცს აღწევს²³. ზღვისპირა ზოლი წარმოადგენს საქართველოს მასშტაბით აგლომერაციის ხარისხით მეორე რეგიონს (თბილისის აგლომერაციის შემდეგ) ე.წ. აგლომერაციულობის მაჩვენებლით 0,612²⁴, რითაც იგი აღემატება ქუთაისისა და სოხუმის საქალაქო აგლომერაციების მაჩვენებლებს. ასე რომ, მარტო ზოგადი მაჩვენებელი ქალაქის მოსახლეობის წილისა, სრულებითაც არ ასახავს აჭარის არ ურბანიზებულობის დონეს.

როგორც ცნობილია, 1990-იანი წლების კრიზისის პერიოდში ემიგრაციული პროცესები უფრო მეტად

²³ საქართველოს გეოგრაფია. თბილისი. თსუ 2000, გვ. 306.

²⁴ Джаошвили В.Ш. Урбанизация Грузии. Тбилиси, «Мецниереба», 1978, с.185

ქალაქებში, მ.შ. ბათუმში, განვითარდა, რის გამოც აჭარის დედაქალაქის მოსახლეობამ 15,1 ათასი კაცით (11,1%-ით) მოიკლო, ხოლო ქობულეთისამ – 2,1 ათასი კაცით. ამის შედეგად ქალაქის მოსახლეობა აჭარაში 44,3% გახდა, ნაცვლად 46,2%-სა 1989 წელს.

ისევე როგორც მთელ საქართველოში, აჭარაშიც თანდათან თანაბრდება ქალებისა და კაცების რიცხოვნობანი, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის დროს ჩამოყალიბდა.

ცხრილის მონაცემები კარგად გამოხატავს აჭარის მოსახლეობის ზრდის მაღალ ტემპს XX საუკუნის მეორე ნახევარში, თვით ბოლოდროინდელი დემოგრაფიული კრიზისის მიუხედავად, 1959–2002 წწ. აჭარის მოსახლეობა 1,53–ჯერაა გაზრდილი, მაშინ როცა მთელი საქართველოსი – მხოლოდ 1,13–ჯერ.

აჭარის მოსახლეობის შიგარეგონული მიგრაციული პროცესების და ბუნებრივ მოძრაობათა თავისებურებების ანალიზი მოითხოვს მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდაზე (კლებაზე) ორი მთავარი ფაქტორის – ბუნებრივი მატებისა და მიგრაციული მატების (კლების) ზეგავლენის დადგენას, რაც, საბოლოოდ, გამოიხატება მოსახლეობის რიცხოვნობის ცვლილებაში და ავტონომიური რესპუბლიკის რაიონების მოსახლეობის დინამიკაში ვლინდება (ცხრილი 2).

ცხრილი 2

მოსახლეობის რიცხოვნობის ცვლილება აჭარის არ ადმინისტრაციულ ერთეულებში

ადმინისტრაციული ერთეული	ათასი კაცი	ზრდის ტემპი, %

	1959	1970	1979	1989	2002	1970წ. 1959-თან	1979წ. 1970-თან	1989წ. 1979-თან	2002 1989-თან
ქ. ბათუმის	82,3	100,6	122,8	136,9	121,8	22,2	21,1	12,0	_11,0
ქობულეთის	54,4	70,7	78,3	88,2	88,1	30,0	10,8	12,6	_0,1
ხელვაჩაურის	42,9	61,9	71,9	82,2	90,8	44,4	16,1	14,9	10,5
შუახევის	20,3	23,2	23,1	25,4	21,8	14,1	_0,5	7,4	_14,0
ქედის	17,2	19,0	19,2	20,0	20,0	10,8	0,8	2,3	_0,02
ხულოს	28,2	34,2	38,7	39,6	33,4	21,7	13,1	2,2	_15,6
აჭარის არ სულ	245,3	309,8	354,2	392,4	376,0	26,3	14,3	10,8	_4,2

აჭარის ზღვისპირა რაიონები და ქ. ბათუმი აშკარად გამოხატული მიგრაციის დადებითი სალდოთი და მაღალი ბუნებრივი მატებით ხასიათდებოდა, ხოლო მთიანი აჭარის რაიონები – ცალმხრივი მიგრაციით, უარყოფითი სალდოთი და მაღალი ბუნებრივი მატებით გამოირჩეოდა. შედეგად, კრიზისამდელ პერიოდში ზღვისპირა რაიონების მოსახლეობა უპირატესი ზრდის ტემპით ხასიათდება აჭარის მოსახლეობის საერთო მაღალი მატების ფონზე. რაც შეეხება კრიზისის პერიოდს, აჭარაში დემოგრაფიული ვითარება რადიკალურად შეიცვალა. როგორც შემდგომ დაწვრილებით ვნახავთ, მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ფორმირების ძირითად კომპონენტებში. ერთადერთი ხელვაჩაურის რაიონია, სადაც მოსახლეობამ მოიმატა. ყველა დანარჩენ რაიონსა და ქ. ბათუმში ემიგრაციული პროცესების გავლენით მოსახლეობის რიცხოვნობა შემცირებულია.

აჭარის მთიანეთში მოსახლეობის რიცხოვნობა 1959–2002 წწ. პერიოდში 14%-ით, ხოლო ზღვისპირა აჭარაში

67%-ით გაიზარდა. ეს სავსებით კანონზომიერი პროცესია და ასახვას აჭარის მთიანეთის უკიდურესად შეზღუდული ბუნებრივ-საწარმოო პოტენციალისა და ზღვისპირეთის ეკონომიკური განვითარებისა და მოსახლეობის კონცენტრაციის მეტი შესაძლებლობებისა, თანამედროვე ურბანიზაციული პროცესების განვითარებისა. ამიტომ თანაფარდობა აჭარის ზღვისპირეთსა და მთიანეთის მოსახლეობის რიცხოვნებებს შორის თანდათან იცვლება. თუ 1959 წელს ზღვისპირეთის მოსახლეობა რიცხოვნობით აღემატებოდა მთიანი აჭარის მოსახლეობის 2,7-ჯერ, 2002 წლისათვის – უკვე 4-ჯერ. მთელი XX საუკუნის განმავლობაში აჭარის ზღვისპირეთში მოსახლეობის კონცენტრაცია ხდებოდა ისე, რომ არ იწვევდა აჭარის მთიანეთში ინტენსიური დეპოპულაციის პროცესს, როგორც ეს კავკასიონის მთიანეთში ხდებოდა. ეს მნიშვნელოვანი თავისებურებაა და, შემდგომ, სხვადასხვა ასპექტით უფრო დეტალურად განვიხილავთ.

მთავარი დემოგრაფიული მაჩვენებელი, რომელიც ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში განსაზღვრავდა მოსახლეობის მაღალი ტემპით ზრდას, იყო შობადობა. მაღალი შობადობა მოკვდაობის შემცირების პირობებში ქმნიდა შედარებით დიდ ბუნებრივ მატებას, განსაკუთრებით, აჭარის სოფლის მოსახლეობაში. მიუხედავად იმისა, რომ 1990-იანი წლების ეკონომიკური და დემოგრაფიული კრიზისის დროს აჭარაში კატასტროფულად შემცირდა შობადობისა და ბუნებრივი მატების მაჩვენებელი, ქორწინების დონე, მთელ საქართველოსთან შედარებით აღნიშნული მაჩ-

ვენებლების მიხედვით აჭარამ უპირატესობა მაინც შეინარჩუნა (ცხრილი 3).

ცხრილი 3

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში და მთელ საქართველოში, პრომილე

		შობადობა	მოკვდაობა	ბუნებრივი მატება	ჩვილ ბავშვთა მოკვდაობა	ქორწინება	განქორწინება
1960	აჭარა	30,7	6,8	23,9	44,4	11,1	0,4
	საქართველო	24,7	6,5	18,2	36,8	10,6	0,4
1980	აჭარა	21,2	7,6	13,6	36,9	9,4	1,3
	საქართველო	17,7	8,6	9,1	25,4	10,0	1,3
1990	აჭარა	18,9	6,7	12,2	33,6	8,0	1,4
	საქართველო	17,0	8,4	8,6	20,7	6,7	1,4
2003	აჭარა	11,0	6,5	4,5	33,5	3,4	0,4
	საქართველო	10,7	10,6	0,1	94,8	2,9	0,4

როგორც ვხედავთ, ბოლო 45 წლის მანძილზე აჭარის მოსახლეობის ბუნებრივი მატების მაჩვენებელი 4-5 პრომილეთი მეტია საქართველოს საშუალო მაჩვენებელზე. ეს განპირობებულია აჭარის მოსახლეობის მაღალი შობადობითა და მოკვდაობის დაბალი მაჩვენებლებით. თავის მხრივ, აჭარის მოსახლეობის შედარებით მაღალი შობადობა, ნაწილობრივ, განპირობებული იყო მეტშვილიანობის ტრადიციით, რაც, თავის მხრივ, კონფესიური განსხვავებითაც იყო ფორმირებული.

„ეთნიკურ ასპექტში დემოგრაფიული კვლევა არცთუ დიდი ხნის წინ არასასურველ და არახელსაყრელ თემად იყო ოფიციალური ხელისუფლების მიერ მიჩნეული და ყოველთვის ვერც ხერხდებოდა მის ირგვლივ ობიექტური აზრის გამოქვეყნება. ამჟამინდელ პოლიტიკურ სიტუაციაში იგი უკვე აუცილებლობას წარმოადგენს“²⁵. თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ასპექტს 1970-იან წლების დასაწყისში შეეხნენ აკად. პ. გუგუშვილი და პროფ. გ. ადეიშვილი. მათ აჭარის მოსახლეობის მაღალ ბუნებრივ მატებაში კონფესიური განსხვავების როლიც დაინახეს²⁶. სსრკ დაშლის შემდეგ-დროინდელ ლიტერატურაში კი იგი უკვე ხაზგასმითაა აღნიშნული. მაგ. მ. შელია დაწვრილებით მიმოიხილავს მიზეზებს, რაც ამა თუ იმ კონფესიური ჯგუფის მოსახლეობის შობადობის დონეზე ზემოქმედებს. იგი ყველა მნიშვნელოვან რელიგიათა შორის უპირატესობას შობადობის სტიმულირების მხრივ ისლამს აკუთვნებს. „სხვა რელიგიებისაგან განსხვავებით მან (ისლამმა) არ იცის თავშეკავება და სქესობრივი ასკეტიზმი. ქორწინება თვით ალაჰის მსახურებშიც დაშვებულია. ბავშვები ითვლებიან ალაჰის უმაღლეს წყალობად. მრავალშვილიანი ქალები საყოველთაო პატივისცემის საგანნი არიან. მუსლიმანურ ქვეყნებში ყურანი უშვებს დაჩქარებულ მეორე ქორწინებას, ქვრივი იქნება იგი თუ განქორწინებული, მხოლოდ საჭიროა გავიდეს 3-4 თვე

²⁵ ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. თბილისი, თსუ, 1998, გვ. 42.

²⁶ გუგუშვილი პ. საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები. თბილისი, „მეცნიერება“, 1972, გვ. 110-112; ადეიშვილი გ. შრომითი რესურსების კვლავწარმოება საბჭოთა საქართველოში. თბილისი, თსუ, 1971, გვ. 59.

მაინც, რათა დადგინდეს ქალის ფეხმძიმობა პირველი ქორწინებიდან“²⁷. მ. შელია გარკვეულ განსხვავებას ხედავს საქართველოში მცხოვრებ მუსულმანური ტრადიციის მქონე არაქართველი და ქართველი ქალების დემოგრაფიულ ქცევაში, მაგრამ მრავალშვილიანობის ტრადიციის შენარჩუნებაზე კონფესიური ნიშნის უარყოფა შეუძლებლად მიაჩნია²⁸.

პროფ. მ. ტუხაშვილი თვლის, რომ „ამა თუ იმ ეთნიკურ ჯგუფში ისტორიულად ჩამოყალიბებული ფსიქიკურ-ყოფითი თავისებურებების გამო, რომელსაც ხშირად, არსებითად, კონფესიური კუთვნილებაც განსაზღვრავს, განპირობებულია ამ ჯგუფებში დემოგრაფიული ქცევის მკვეთრი თავისებურებანი. იგი შობადობის დიფერენციაციაში ვლინდება... იმ განსხვავებულ ტრადიციებს შორის, რომლითაც რელიგიური ნიშანი შობადობის მაღალ დონეს განსაზღვრავს, შეიძლება მივაკუთვნოთ კონფესიის იდეოლოგიით განპირობებული ქალთა ემანსიპაციის დონე, უფრო სწორად, ქალთა კარჩაკეტილობის ხარისხი, ოჯახსა და საზოგადოებაში მათი უფლებრივი მდგომარეობა. რასაკვირველია, ქალთა ემანსიპაციის პროცესი ყველა კონფესიაში მიმდინარეობს, მაგრამ სხვადასხვა სიჩქარით. ეს შობადობის ეთნიკურ-კონფესიურ დიფერენციაციაში აისახება“²⁹.

ჩვენ უნდა დავეთანხმოთ ზემოთ მითითებულ ავტორთა შეხედულებას აჭარის მოსახლეობის ბუნებრივ

²⁷ შელია მ. მოსახლეობის დაბერება საქართველოში. თსუ, „ცოდნის წყარო“, 1999, გვ. 63.

²⁸ იქვე, გვ. 64.

²⁹ ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. თბილისი, თსუ, 1998, გვ. 29–30.

მატებაში რელიგიური ფაქტორის გარკვეული ზეგავლენის შესახებ. მაგრამ ეს შეეხებოდა უფრო წინა ათწლეულებს და არა თანამედროვე აჭარის მოსახლეობაში შობადობის ფაქტორებს. კრიზისის პერიოდში აჭარაში უფრო სწრაფი ტემპით მოხდა შობადობის შემცირება, ვიდრე დანარჩენ საქართველოში. 2003 წელს განსხვავება შობადობის ზოგად კოეფიციენტებში აჭარასა და საქართველოს საშუალო მაჩვენებლებს შორის მხოლოდ 0,3 პრომილეა, როცა, ვთქვათ, 1980 წელს 3,5 პრომილე იყო, 1960 წელს – 6 პრომილე. იმდენად გაძლიერდა შობადობაზე სხვა ფაქტორების ზემოქმედება, რომ ტრადიციების გავლენამ თანდათან უკანა პლანზე გადაიწია. და თუ ამჟამად აჭარაში ბევრად მეტი ბუნებრივი მატებაა საქართველოს საშუალო მაჩვენებელთან შედარებით, ეს მოკვდაობის დაბალი დონითაა გამოწვეული. მოკვდაობის დაბალ ზოგად მაჩვენებელს კი მოსახლეობის შედარებით ახალგაზრდა სტრუქტურა განსაზღვრავს. ის, რომ აშკარად შეიმჩნევა აჭარის მოსახლეობაში საქართველოს საშუალო დემოგრაფიულ მაჩვენებლებთან გამოთანაბრების ტენდენცია, ჩანს ქ. ბათუმის მოსახლეობის ბუნებრივი ზრდის კოეფიციენტებიდანაც. აქ ბოლო 25 წლის განმავლობაში შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი თითქმის არ შეცვლილა (ცხრილი 4). ასეთი დიდი

ცხრილი 4

**მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა აჭარის
ადმინისტრაციულ ერთეულებში
(ყოველ 1000 მცხოვრებზე)**

ადმინისტრაციული ერთეული	დაიბადა			გარდაიცვალა			ბუნებრივი მატება		
	1980	1990	2003	1980	1990	2003	1980	1990	2003
ქ. ბათუმი	15,5	14,2	16,9	8,3	7,7	8,6	7,2	6,5	8,3
ქობულეთის რ-ნი	22,6	19,2	7,8	6,9	5,6	5,0	1,7	13,6	2,8
ხელვაჩაურის რ-ნი	24,3	21,9	3,7	6,0	5,9	5,6	18,3	16,0	-1,8
ქედის რ-ნი	23,6	22,6	11,9	9,0	8,4	8,9	14,6	14,2	3,0
შუახევის რ-ნი	27,8	24,9	13,9	8,2	7,2	6,1	19,6	17,7	7,7
ხულოს რა-ნი	25,6	24,8	15,1	8,5	6,6	3,9	17,1	18,2	11,2
აჭარის არ	21,2	18,9	11,0	6,7	6,7	6,5	14,5	12,2	4,5
საქართველო	17,7	17,0	10,7	8,6	8,4	10,6	9,1	8,6	0,1

განსხვავება შობადობის დონეში, როგორც იყო ქ. ბათუმსა და აჭარის ადმინისტრაციული რაიონების მოსახლეობას შორის, საქართველოს სხვა მხარეებში რეგიონულ ცენტრებში შობადობასა და დანარჩენ მოსახლეობაში შობადობის დონეებს შორის არსადაა შემჩნეული. როგორც ჩანს, აჭარის სოფლის მოსახლეობა, რომლის მიგრაციითაც ივსებოდა ქ. ბათუმის მოსახლეობა, ურბანიზებულ ვითარებაში სწრაფად კარგავდა მრავალშვილიანობის ტრადიციას და ისეთივე აღწარმოების რეჟიმში ვარდებოდა, როგორც ბათუმში დაბადებული მოსახლეობა. ამასთანავე, როცა შობადობის კონფესიურ ფაქტორზე ვმსჯელობთ, სრულებითაც არ ვგულისხმობთ კონფესიურობის ამჟამინდელ პირდაპირ გავლენას შობადობაზე. იგი ზოგად ტრადიციებში ჩაეწნა, თორემ 2002 წლის აღწერით მოსახლეობის მხოლოდ 30,6%-ია მაჰმადიანი, ისიც უფრო მეტად ხნიერი მოსახლეობა, როცა ქრისტიან-მართლმადიდებელია აჭარის მოსახლეობის 64%. ინტერესმოკლებული არაა აღინიშნოს, რომ 1897 წლის აღწერით დღევანდელი აჭარის არ საზღვრებში მოსახლეობის 62% იყო მაჰმადიანი, ხოლო

მართლმადიდებელი – 25%, გრიგორიანი – 8%,
კათოლიკე – 3% და ა.შ.³⁰

საქართველოში და, მათ შორის, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში 1990-იანი წლების კრიზისის შედეგად მკვეთრად გაუარესდა დემოგრაფიული მაჩვენებლები. თუ აჭარაში შობადობის კოეფიციენტი შემცირდა 7,9 პრომილეთი, ქობულეთის რაიონში ეს შემცირება 1990–2003 წწ. – 11,4 პრომილეთი აღინიშნა, ხელვაჩაურის რაიონში – 18,2 პრომილეთი, ქედის რაიონში – 10,7 პრომილეთი, შუახევის რაიონში – 11,0 პრომილეთი, ხულოს რაიონში – 9,7 პრომილეთი. მოკვდაობის შედარებით სტაბილიზაციის პირობებში პროპორციულად შემცირდა ბუნებრივი მატების კოეფიციენტებიც. ხელვაჩაურის რაიონში კი ბუნებრივი კლებაც დაფიქსირდა. უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, შესაძლებელია, საქმე გვექონდეს დაბადებულთა აღრიცხვის შეცდომასთანაც. სამწუხაროდ, ბოლო ხანს გახშირდა შემთხვევები, როცა ახალშობილნი აღირიცხებიან არა მშობლების მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის, არამედ სამშობიარო საავადმყოფოების ადგილმდებარეობის მიხედვით. არ გამოვრიცხავთ, რომ აღნიშნულ შემთხვევაში ხელვაჩაურელი ახალშობილები მოხვდნენ ქ. ბათუმის შობადობის აღრიცხვაში, რამაც, ერთი მხრივ, არაბუნებრივად შეამცირა ხელვაჩაურის რაიონის შობადობის მაჩვენებელი, ხოლო, მეორე მხრივ, გაზარდა იგი ქ. ბათუმში. ამ ფაქტს ადასტურებს ფერტილობის

³⁰ აჭარის მოსახლეობის 1897 წლის აღმსარებლობითი სტრუქტურის შესახებ ინფორმაცია მოგვაწოდა მ. შელიამ, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით.

კოეფიციენტებში სხვაობა აჭარის ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობას შორის. 2002 წლისათვის შობადობის ჯამობრივი კოეფიციენტი აჭარაში 2,5 უდრის, ქალაქად – მხოლოდ 2, ხოლო სოფლად – 2,9. ასეთი დიდი სხვაობა ქალაქსა და სოფელს შორის აღნიშნულ მაჩვენებელში საქართველოს არცერთ მხარეში არ აღინიშნება. მეორე მხრივ, აჭარის სოფლის მოსახლეობაში ჯერ კიდევ ჩანს პოტენცია გაფართოებული აღწარმოებისა.

აჭარის მთიანეთში შობადობის დიდი კლების მიუხედავად, შენარჩუნებულია უფრო მაღალი დონე ზღვისპირეთთან შედარებით. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეკონომიკური ვითარების გამოსწორებისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების შედეგად გაიზრდება შობადობის კოეფიციენტებიც, თუმცა იგი კრიზისამდელ დონეს, ალბათ, ვეღარ მიაღწევს.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა აჭარის მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაში. როგორც მთლიანად აჭარაში, ისე ყველა მის ადმინისტრაციულ ერთეულში შეიმჩნევა ის ევოლუციური პროცესები, რაც მთელი თანამედროვე მსოფლიოსთვისაა დამახასიათებელი ე.წ. დემოგრაფიული დაბერების სახელწოდებით (ცხრილი 5).

ცხრილი 5

**აჭარის მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის
ცვლილება
1959–2002 წწ. %**

ასაკობრივი ინტერვალი, წწ	1959	1970	1979	1989	2002
0 – 14	32,1	34,0	30,9	29,0	25,0
15 – 59	58,8	55,0	59,0	59,8	61,6
60 წელი და მეტი	9,1	10,5	10,1	11,2	13,4
მედიანური ასაკი, წელი	24,4	24,6	25,0	27,0	30,2

აჭარაში შეიმჩნევა მოსახლეობის დაბერების ტემპის ზრდა. მაშინ როცა 1959-1989 წწ. ოცდაათწლიან პერიოდში 60 წელზე უხნესი მოსახლეობის წილი მხოლოდ 2,1%-ით გაიზარდა, დაახლოებით იგივე ზრდა განხორციელდა 1989–2002 წწ. ბევრად ხანმოკლე პერიოდში. აქ აშკარადაა გამოკვეთილი ე.წ. „დაბერება ქვემოდან“, ბავშვების წილის ნახტომისებური შემცირება 29%-დან 25%-მდე.

ცნობილმა პოლონელმა დემოგრაფმა ე. როსეტიმ შეადგინა ე.წ. სიბერის სკალა³¹, რომლის მიხედვით, აჭარის არ მოსახლეობა „დემოგრაფიულად დაბერებულს“ მიეკუთვნება, თუმცა სხვა რეგიონებს შორის იგი ყველაზე ნაკლებადაა დაბერებული. ეს დასტურდება აჭარის მოსახლეობის მედიანური ასაკითაც (ეს ის ასაკობრივი წერტილია, რომლის ზემოთა და ქვემოთა ასაკის მოსახლეობა თანაბარი რიცხოვნობისაა), რომელიც ყველაზე დაბალია საქართველოს მხარეებს შორის. მაგ. რაჭა-ლეჩხუმ-ქვემო სვანეთის მხარეში იგი არის 44,5

³¹ იხ. Россет Э. Процесс старения населения. Москва, Статистика, 1968, с.69-71. დემოგრაფიულ ლიტერატურაში ზოგჯერ ამ სკალას ჟ. ბოჟე-გარნიე-ე. როსეტის სკალასაც უწოდებენ. იხ. მაგ. Медков В.М. Демография. Москва, «Феникс», 2002, с.128.

წელი, აჭარის მეზობელ გურიაში – 37,1 წელი³². 60 წელზე უფროსი მოსახლეობის წილიც (13,4%) ყველა სხვა მხარეს შორის აჭარაში ყველაზე ნაკლებია. ეს კი, პერსპექტიული დემოგრაფიული რესურსების თვალსაზრისით, მის უპირატესობას გამოხატავს.

საერთო დაბერებასთან ერთად საგრძნობი ცვლილება მოხდა შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაშიც. გაიზარდა ხნიერი კონტინენტის წილი.

დაბერების ზოგად ტენდენციასთან ერთად აუცილებლად აღსანიშნავია აჭარის მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ასაკობრივ სტრუქტურაში შიგარეგიონური განსხვავებანი (ცხრილი 6).

ცხრილი 6

აჭარის მოსახლეობის შრომითი სტრუქტურა, პროცენტობით ჯამთან

ადმინისტრაციული ერთეულები	1989				2002			
	შრომის ასაკმდე	შრომის ასაკის	შრომის ასაკს გადაცილებულ	სულ	შრომის ასაკმდე	შრომის ასაკის	შრომის ასაკს გადაცილებულ	სულ
ქ. ბათუმი	26,7	58,2	15,1	100	21,1	68,7	10,2	100
ქობულეთის რ-ნი	30,5	56,3	13,2	100	23,0	66,3	10,7	100
ხელვაჩაურის რ-ნი	33,0	56,8	10,2	100	25,1	65,6	9,3	100
შუახევის რ-ნი	35,0	52,0	13,0	100	28,8	58,4	12,8	100
ქედის რ-ნი	34,6	51,1	14,3	100	25,5	61,7	12,8	100
ხულოს რ-ნი	37,0	50,5	12,5	100	30,4	57,6	12,0	100

³² დემოგრაფიისა და სოციოლოგიის პრობლემები. შრომები კრებული, II, თბილისი, უნივერსალი, 2004, გვ. 130.

აჭარის არ	31,0	55,4	13,6	100	24,0	65,5	10,5	100
-----------	------	------	------	-----	------	------	------	-----

იმისდა მიხედვით, თუ როგორ მიმდინარეობდა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ამა თუ იმ რეგიონში (რაიონში) შობადობის, ბუნებრივი მატების და მიგრაციული პროცესები, ჩამოყალიბდა განსხვავებული შრომითი სტრუქტურა. სავსებით ბუნებრივია, რომ შრომის ასაკამდელი მოსახლეობის (ბავშვების) წილი 1989 წლის აღწერის დროს ყველაზე ნაკლები ავტონომიური რესპუბლიკის დედაქალაქ ბათუმში იყო და იგივე შენარჩუნდა 2002 წლისათვის. დემოგრაფიული განვითარების არც თუ ისე ხანგრძლივ პერიოდში ახალგაზრდობის წილის ნახტომისებრი შემცირება (7 პროცენტული პუნქტით), თანაც ყველა რაიონში მნიშვნელოვანი ცვლილებაა ასაკობრივ სტრუქტურაში. ამასთანავე, აჭარის რაიონებში შენარჩუნდა საგრძნობი გადახრები ავტონომიური რესპუბლიკის საშუალო მაჩვენებელთან შედარებით.

განხილულ პერიოდში უნდა აღინიშნოს შრომის ასაკის არსებითი ცვლილება, მისი ხუთი წლით გაუფროსება. ამან გაზარდა შრომითი რესურსების, შრომისუნარიანი მოსახლეობის წილი, და, ბუნებრივია, შეამცირა საპენსიო ასაკის მოსახლეობის ხვედრითი წონა. ამიტომ შესადარისობა წინა აღწერის ვითარებასთან, ნაწილობრივ, გართულდა. საშუალოდ 10 პროცენტული პუნქტით გაიზარდა შრომის ასაკის მოსახლეობის წილი მთელ მოსახლეობაში, მაშინ, როცა მხოლოდ 3,1 პროცენტული პუნქტით მოიკლო შრომისუნარიან ასაკს გადაცილებულთა წილმა.

მთლიანობაში შრომის ასაკის კანონმდებლურმა ცვლილებამ აჭარის ყველა ადმინისტრაციულ ერთეულში გაზარდა როგორც შრომის ასაკის მოსახლეობის წილი, ისე აბსოლუტური რაოდენობაც ხულოს რაიონის გარდა, სადაც ცალმხრივი მიგრაციული პროცესის შედეგად 654 კაცით შემცირდა შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობა. სხვაგან კი მოსახლეობის რიცხოვნობის საერთო შემცირების პირობებში ადგილი ჰქონდა შრომისუნარიანი მოსახლეობის, შრომითი რესურსების რაოდენობრივ ზრდას. მთლიანად აჭარაში შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობა თვით უმძიმესი დემოგრაფიული კრიზისის პირობებშიც 27,8 ათასი კაცითაა გაზრდილი, რაც აუცილებლადაა გასათვალისწინებელი აჭარის შრომითი პოტენციალის პერსპექტიული შეფასებისას.

სავსებით გასაგებია, რომ ასაკობრივი სტრუქტურისა და, ამავე დროს, შრომის ასაკის მნიშვნელოვანი ცვლილებებისას საგრძნობლად შეიცვალა დემოგრაფიული დატვირთვაც. 1989 წელს ყოველ 100 შრომის ასაკის პირზე მოდიოდა 80 არაშრომისუნარიანი ასაკის პირი, მათ შორის 55,5 ბავშვი (ბავშვებით დატვირთვა) და 24,5 შრომის ასაკს გადაცილებული პირი. 2002 წელს კი დემოგრაფიული დატვირთვა აჭარაში საგრძნობლადაა შემცირებული. ყოველ 100 შრომის ასაკის პირზე მოდის 53 არაშრომისუნარიანი, მათ შორის 37 ბავშვი და 16 შრომის ასაკს გადაცილებული პირი. ეს ორმა გარემოებამ გამოიწვია: ჯერ ერთი, შემცირდა მთელ მოსახლეობაში ბავშვების როგორც რიცხოვნობა (30,5 ათასი ბავშვით), ასევე მათი წილი, მეორე მხრივ, კი, როგორც არაერთხელ

აღვნიშნეთ, ასაკობრივი ცენზის ცვლილების გამო შრომის ასაკის მოსახლეობის რიცხოვნობაც (13,9 ათასი კაცი).

მეტად საინტერესოა ის ცვლილება, რომელიც მოხდა აჭარის მოსახლეობაში ეკონომიკური დატვირთვის ზრდის სახით. მოსახლეობა გავყავით დასაქმებულ და დანარჩენ მოსახლეობად და ვიანგარიშეთ ყოველ 100 დასაქმებულზე სარჩენთა რიცხვი. 1989 წლის აღწერით, იგი 113 კაცი იყო, ხოლო შემდგომ, უმუშევრობის განვითარების გამო ეკონომიკური დატვირთვა 141 კაცამდე გაიზარდა. ეს მნიშვნელოვანი თვისებრივი ცვლილებაა, რაც გვეკარნახობს შემდგომში დაწვრილებით განვიხილოთ და შევისწავლოთ უმუშევართა კონტინგენტი, ასევე დატვირთვის გაზრდის პირობებში დასაქმებული მოსახლეობის შრომის პირობები.

ერთ-ერთი არსებითი ეთნოდემოგრაფიული მახასიათებელი, რომელიც აჭარის მოსახლეობის განვითარებაში ცვლილებებს ასახავს, ესაა მისი ეროვნული შემადგენლობის ცვლილება და ქართველთა წილის არნახული ტემპით ზრდა (ცხრილი 7). თუ XX საუკუნის მეორე ნახევრის განმავლობაში ძირითადად ეს აჭარის ქართველი მოსახლეობის მაღალი შობადობისა და უპირატესი ბუნებრივი მატების წყალობით ხდებოდა, კრიზისის პერიოდში მას ემიგრაციული პროცესებიც დაემატა, რასაც შემდეგ პარაგრაფში დაწვრილებით მიმოვიხილავთ.

1959 წლის აღწერის მიხედვით, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მხოლოდ ორი მესამედია ქართველი, ოცი წლის შემდგომ – ოთხი მეხუთედი, ხოლო 2002 წელს ქართველი მოსახლეობის წილმა 93,4% შეადგინა. თვალს

თუ გადავავლებთ და შევადარებთ სხვადასხვა ეროვნებებში შობადობის დონებს და ამ ეროვნების მოსახლეობათა ასაკობრივ სტრუქტურებს, დავინახავთ, რომ პერსპექტივაში კიდევ მეტადაა მოსალოდნელი ქართველი მოსახლეობის წილის მატება.

ცხრილი 7

**აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის
ეროვნული
შემადგენლობის ცვლილება 1959–2002 წწ.
პროცენტობით ჯამთან³³**

წლები \ ეროვნება	1959	1970	1979	1989	2002
ქართველი	72,8	76,5	80,1	82,8	93,4
აფხაზი	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
რუსი	13,4	11,6	9,8	7,7	2,4
უკრაინელი	2,4	2,3	1,5	1,5	0,3
სომეხი	6,4	5,0	4,6	4,0	2,3
ბერძენი	2,3	2,2	2,0	1,9	0,6
სხვა ეროვნებანი	2,2	2,0	1,6	1,7	0,6
სულ	100	100	100	100	100

დემოგრაფიული მომავლის თვალსაზრისით, რომელიც შრომითი რესურსების რაოდენობრივი მხარის პერსპექტივასაც განსაზღვრავს, დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ე.წ. რეპროდუქციულ განწყობას, რომლის შესწავლაც 2002 წლის მოსახლეობის აღწერის დროს მოხერხდა. აღნიშნული ბავშვების რაოდენობის რეალიზაცია

³³ შესაბამისი წლების მოსახლეობის საყოველთაო აღწერების მასალების მიხედვით.

შესაბამის პირობებს მოითხოვს. აღწერაც ჩატარებულია ეკონომიკური და დემოგრაფიული კრიზისის დროს. თუმცა მხარეებს შორის დიფერენციაცია კვლავწარმოებით განწყობაში ამკარად შეინიშნება (ცხრილი 8).

ცხრილი 8

მოსალოდნელ ბავშვთა საშუალო რიცხვი 15–49 წლის ყოველ გათხოვილ ათას ქალზე საქართველოს მხარეებში

მოსახლეობა საქართვე- ლოს მხარეები	სულ – ბავშვი	ქალაქის მოსახლეობა	სოფლის მოსახლეობა
ქ. თბილისი	2061	2061	2304
აჭარის არ	2559	2233	2827
გურიის მხარე	2378	2312	2403
იმერეთის მხარე	2243	2071	2409
კახეთის მხარე	2453	2181	2523
მცხეთა–მთიანეთის მხარე	2430	2305	2476
რაჭა–ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის მხარე	2507	2426	2532
სამეგრელო–ზემო სვანეთის მხარე	2379	2187	2510
სამცხე–ჯავახეთის მხარე	2614	2374	2722
ქვემო ქართლის მხარე	2500	2245	2652
შიდა ქართლის მხარე	2404	2232	2509
საქართველო – სულ	2334	2133	2562

15–49 წლის ყოველ გათხოვილ 1000 ქალზე მოსალოდნელი ბავშვების საშუალო რიცხვის მიხედვით აჭარა მხოლოდ ოდნავ ჩამორჩება სამცხე-ჯავახეთს, სოფლის მოსახლეობა კი ყველა მხარეს აღემატება. ამკარაა, რომ შვილიანობის აქაური ტრადიცია, რაზეც ჩვენ ზემოთ აღვნიშნავდით, სავარაუდოდ, რაღაც

დოზით გაგრძელდება მომავალშიც. რაც შეეხება ქალაქის მოსახლეობას, აქ აჭარის ქალაქების მოსახლეობა საქართველოს სხვა მხარეების ქალაქის მოსახლეობისაგან დიდად არ განირჩევა. ამიტომ დემოგრაფიული ზრდის საფუძველს მაინც სოფლის მოსახლეობა წარმოადგენს.

საქართველოს სხვა მხარეებისაგან აჭარის მოსახლეობის აღწარმოების მაჩვენებლების განსხვავება, მისი „დემოგრაფიული მისია“, რომ საქართველოს სხვა მხარეების თავისებური დონორი იყოს, დიდი აუცილებლობით სვამს საკითხს, უფრო ღრმად იქნეს შესწავლილი აჭარის სოფლის მოსახლეობაში მიმდინარე აღწარმოებითი ტენდენციები, კანონზომიერებები, თავისებურებანი, პერსპექტივები, რითაც უნდა დაინტერესდეს არა მარტო სამეცნიერო საზოგადოება, არამედ ხელისუფლების სტრუქტურებიც. მათ დემოგრაფიულ პოლიტიკაში უნდა გაითვალისწინონ ჩვენს მიერ არაერთხელ ხაზგასმული „აჭარა-დონორის“ ფაქტორი და ყოველმხრივ შეუწყონ ხელი აქ შედარებით მაღალი შობადობის შენარჩუნებას. ამით საქართველოს დემოგრაფიული უსაფრთხოების პრობლემის მოგვარებაში მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანენ. როგორც ცნობილი დემოგრაფი გ. ფირცხალავა წერს, „თანამედროვე ეტაპზე საქართველოში აჭარა შეიძლება მივიჩნიოთ თავისებურ დემოგრაფიულ მოდელად, რომლის ძირითად დემოგრაფიულ პარამეტრებზე ორიენტირებული უნდა იქნეს ქვეყნის სხვა რეგიონების დემოგრაფიული განვითარება³⁴.

³⁴ ფირცხალავა გ. თანამედროვე დემოგრაფიული ტენდენციები საქართველოში, მათი რეგიონული თავისებურებები და პრობლემები.

აქვე აუცილებლად უნდა შევჩერდეთ მოსახლეობის ისეთ ხარისხობრივ (თვისებრივ) მაჩვენებელზე, როგორცაა განათლებების დონე. დღეს იგი შრომითი პოტენციალის არსებითი მხარეა.

აჭარის მოსახლეობის განათლების დონე მხოლოდ ოდნავ ჩამორჩებოდა საქართველოს სხვა მხარეების მოსახლეობის განათლების მაჩვენებლებს. 2002 წლის აღწერით კი, იგი უკვე წინ უსწრებს მათ 15 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობაში უმაღლესი განათლების პირთა რაოდენობით (ცხრილი 9).

ცხრილი 9

საქართველოს მხარეებში 15 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის რიცხოვნობა განათლების დონის მიხედვით

2002 წელს

(ყოველ 1000 კაცზე აქვს განათლება)³⁵

განათლების დონე საქართველოს რეგიონები	უმაღლესი	დაუმაღლესი	საშუალო სპეც.	საშუალო ზოგ.	საბაზო ზოგადი	დაწყებითი
ქ. თბილისი	424	51	147	253	76	21
აჭარის არ	175	33	149	408	129	73
გურიის მხარე	144	21	337	337	147	90
იმერეთის მხარე	185	29	183	388	114	55
კახეთის მხარე	151	21	157	369	139	110
მცხეთა-მთიანეთის მხარე	154	27	173	322	156	111

კრებულში: საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მიმართულებები გარდამავალ პერიოდში. ბათუმი-თბილისი, 2001, გვ. 89.

³⁵ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი საყოველთაო ეროვნული აღწერის ძირითადი შედეგები. სსსდ. თბილისი. 2004. გვ. 91.

რაჭა-ლეჩხუმ ქვ. სვანეთის მხარე	145	19	191	355	143	99
სამეგრელო-ზემო სვანეთის მხარე	155	37	173	439	106	53
სამცხე-ჯავახეთის მხარე	117	19	140	403	153	98
ქვემო ქართლის მხარე	128	22	113	421	141	109
შიდა ქართლის მხარე	158	29	158	368	137	92
საქართველო – სულ	224	33	157	358	116	67

თუ არ ჩავთვლით თბილისსა და იმერეთის მხარეს (ქუთაისი), მაშინ დანარჩენ მხარეებთან შედარებით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის განათლების დონე მაღალია. საკმაოდ მაღალია შრომითი რესურსების განათლების დონეც. ეს ყველა პირობას ქმნის, რათა აჭარაში განვითარდეს მაღალი ტექნოლოგიები, რასაც ჩვენ შემდგომ პარაგრაფებში განვიხილავთ.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ:

– აჭარის მოსახლეობის დემოგრაფიული ზრდა ბოლო ათწლეულებში მიმდინარეობდა უპირატესი ტემპით, ვიდრე საშუალოდ საქართველოს მოსახლეობისა. განსაკუთრებით დიდი იყო ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლის მოსახლეობის ბუნებრივი მატება, რაც, თავის მხრივ, მაღალი შობადობისა და მოკვდაობის შემცირების შედეგი იყო.

– ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ბუნებრივ – საწარმოო პირობების შეზღუდულობა და სწრაფი დემოგრაფიული ზრდა აჭარის მთიანეთში ქმნიდა ე.წ. ჭარბ შრომით რესურსებს, რის მეოხებითაც აჭარა გადაიქცა მოსახლეობის ორგანიზებული გადანაწილების გზით საქართველოს სხვადასხვა რეგიონის შრომითი

რესურსების დეფიციტის შევსების წყაროდ. მეორე მხრივ, აჭარის მთიანეთის მოსახლეობის მაღალმა ბუნებრივმა მატებამ თავისებური ბიძგი მისცა ქ. ბათუმისა და აჭარის ზღვისპირეთის უფრო ინტენსიურ სამეურნეო ათვისებას.

– 1990-იანი წლების ეკონომიკური და დემოგრაფიული კრიზისის გავლენით აჭარაში უფრო სწრაფი ტემპით, ვიდრე საქართველოს სხვა რეგიონებში, შემცირდა შობადობის მაჩვენებელი; თუმცა, იმის გამო, რომ მოსახლეობა შედარებით ახალგაზრდა იყო, მოკვდაობის ზოგადი მაჩვენებლის შედარებითმა სიმცირემ განაპირობა ბუნებრივი მატების ბევრად მაღალი ტემპის შენარჩუნება საქართველოს სხვა რეგიონებთან შედარებით. მაგრამ ემიგრაციის ინტენსიურობის მეტად გაზრდის პირობებში ბუნებრივი მატება უკვე ვეღარ ჭარბობდა მიგრაციის უარყოფით სალდოს, რის გამოც აჭარის მოსახლეობამ კრიზისის პერიოდში კლება განიცადა.

– ისევე, როგორც მთელი მსოფლიოს, საქართველოს და აჭარის მოსახლეობაშიც ინტენსიურად მიმდინარეობს მოსახ-ლეობისა და შრომითი რესურსების დემოგრაფიული დაბერების პროცესი. საერთო დაბერებასთან ერთად, საგრძნობლად დაბერდა შრომისუნარიანი კონტინგენტი, გაიზარდა ხნიერი ასაკის მოსახლეობის წილი.

– ეროვნულ უმცირესობებში უფრო ინტენსიურად განვითარებულმა ემიგრაციულმა პროცესებმა და მათში დაბალმა ბუნებრივმა მატებამ განსაზღვრა აჭარაში ავტოქთონური მოსახლეობის წილის ზრდა.

– აჭარის მოსახლეობის რეპროდუქციული განწყობის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლის მოსახლეობაში მოსალოდნელ ბავშვთა რიცხვი აღემატება საქართველოს სხვა რეგიონების ანალოგიურ მაჩვენებელს, რაც აჭარის შემდგომი დემოგრაფიული ზრდის საფუძველს იძლევა და, მოსალოდნელია, რომ შობადობის დონის გარკვეული რეაბილიტაციის შემდგომ, საჭირო დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარების შემთხვევაში აჭარამ კვლავაც შეინარჩუნოს ის დიდი დემოგრაფიული მისია, რაც მას XX საუკუნის საქართველოში ჰქონდა სხვა რეგიონების „დემოგრაფიული დონორის“ სახით.

აჭარის მოსახლეობის განათლების დონის ანალიზით დასტურდება, რომ განათლების პოტენციალით იგი საქართველოს რეგიონებს შორის მოწინავე ადგილზეა და მომავალში აჭარაში მაღალი ტექნოლოგიების განვითარების ყველა პირობას ქმნის.

§ 2.2. მიგრაციის გავლენა მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ფორმირებაზე

აჭარის შრომითი რესურსების ფორმირებაზე ყოველთვის მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა მოსახლეობის ტერიტორიული მოძრაობა – მოსახლეობის მიგრაცია. ეტიმოლოგიურად „მიგრაცია“ ნიშნავს გადაადგილებას. იგი მეტად მრავალმხრივი პროცესია და სხვადასხვა კუთხით რამდენიმე მეცნიერება სწავლობს. მიგრაციას იკვლევენ გეოგრაფები, ისტორიკოსები, სოციოლოგები, ეკონომისტები, დემოგრაფები და ა.შ.

მოსახლეობის ტერიტორიული გადაადგილება, რომელიც თანდათან სულ უფრო მატულობს როგორც ქვეყნების შიგნით, ისე ქვეყნებს შორის, ცვლის მოსახლეობის განლაგებას და უკვე სულ სხვა პროპორციით აყალიბებს მოსახლეობის განაწილებას ტერიტორიული ერთეულების მიხედვით.

მიუხედავად იმისა, რომ მიგრაცია თანამედროვე მსოფლიო საზოგადოების უმნიშვნელოვანეს გლობალური ხასიათის პრობლემას წარმოადგენს და კარგადაცაა შესწავლილი, ბევრი ავტორი თვლის, რომ „მიგრაციის რაიმე მწყობრი თეორია ჯერ კიდევ ვერ ჩამოყალიბდა“. მისი აღიარებული ფუძემდებლის ე. რავენშტეინის (XIX საუკუნე) მიერ ჩამოყალიბებულია მიგრაციის კანონები³⁶, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ მათი უნივერსალური ხასიათის მიუხედავად, ისინი მაინც იმ ეპოქას ასახავენ და სრულად ვერ

³⁶ გაჩეჩილაძე რ. მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები. გაეროს პროგრამა, თბილისი; 1997, გვ. 7.

ითვალისწინებენ თანამედროვე მსოფლიო ვითარებას. ე. რავენშტეინი მიგრაციის ძირითად მიზეზად – ეკონომიკურ მიზეზს გამოყოფს, რაც მსოფლიო მოსახლეობის ტერიტორიულ მოძრაობაში ამჟამადაც გადამწყვეტია, თუმცა პოლიტიკური და სხვა სოციალური ხასიათის მიზეზებიც საკმაო წილით გამოირჩევა.

გვერდს ვერ ავუვლით იმ გარემოებას, რომ თვით მიგრაციის განმარტებაში ერთიანობა არ არსებობს. ავტორები გამოყოფენ ოთხ მიდგომას³⁷.

– მიგრაციად თვლიან მოსახლეობის მოძრაობის ყველა სახეს, რომელსაც კი რაიმე საზოგადოებრივი მნიშვნელობა გააჩნია. აქ ტერიტორიულის გარდა შეჰყავთ სოციალური გადაადგილებაც (დარგობრივი, პროფესიული გადაადგილება, კადრების დენადობა და ა.შ.).

– მეორე ჯგუფი მკვლევარებისა, მიგრაციას განმარტავს, როგორც მოსახლეობის ყოველგვარ სივრცობრივ გადაადგილებას. აქ შედის სეზონურ სამუშაოებზე, მივლინებებსა და თვით შვეებულების დროს მოსახლეობის გადაადგილებაც კი (ე.წ. რეკრეაციული მიგრაცია);

– მესამე მიდგომით, აუცილებელია საცხოვრებლის მუდმივი ან დროებითი შეცვლა, მხოლოდ ამ პროცესს თავისებური მუდმივობა უნდა ახასიათებდეს და ეპიზოდურობის ელემენტი უნდა გამოირიცხოს;

– მიგრაციას მიაკუთვნებენ, აგრეთვე, მოსახლეობის ისეთ სივრცობრივ მოძრაობას, რომელსაც, საბოლოო ჯამში, მიჰყავს იგი (მოსახლეობა) საბოლოო

³⁷ Миграция населения: Теория и практика исследования. Москва, 2001, с.5.

ტერიტორიულ გადანაწილებამდე. ამ შემთხვევაში აქ უკვე აღარ შედის შრომითი ქანქარისებრი მიგრაცია, სეზონური მიგრაცია და ა.შ.

ჩვენს ნაშრომში, დღევანდელი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, განვიხილავთ სწორედ მიგრაციის ისეთ სახეს, როცა მას მოსდევს შედარებით ხანგრძლივი დროით ან მუდმივად საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა. აღნიშნულ ტერიტორიულ მოძრაობას არსებითი ცვლილებები მოსდევს აჭარის მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების როგორც რაოდენობრივ-ხარისხობრივ შედგენილობაში, ისე მათ რეგიონულ განაწილებაშიც.

მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, ისევე, როგორც მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ბუნებრივი მოძრაობის გამოკვლევის დროს, აქაც სწორი მიდგომა არის, თუ მიგრაციის ანალიზის დროს, შეძლებისდაგვარად, ცალკე გამოვყოფთ მთიან და ზღვისპირა აჭარას, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე ეხება შრომითი რესურსების საერთო რაოდენობასა და მისი ტერიტორიული ცვლილებების საბოლოო შედეგებს. ამასთან, გავითვალისწინებთ, რომ აჭარა საქართველოს ის რეგიონია, სადაც მის ნაწილში ბოლო პერიოდამდე შემოგვრჩა შედარებით მეტი ბუნებრივი მატება. აქ მოსახლეობის შეფარდებითი სიჭარბისა და ეკოლოგიურ გარემოებათა გამო საქართველოს სხვა რეგიონებში მოსახლეობის ორგანიზებული ჩასახლებისათვის დემოგრაფიული რესურსები, ასე თუ ისე, არსებობს.

აუცილებლად მიგვაჩნია, შევეხოთ მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების მიგრაციის აღრიცხვას და, საერთოდ, მიგრაციის სტატისტიკის საკითხებსაც.

იგი დაკავშირებულია საპასპორტო რეჟიმის ლიბერალიზაციასთან და მითითებული აქვთ სხვა ავტორებსაც³⁸. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისა და ეკონომიკის საბაზრო პრინციპებზე გადასვლის პირობებში როგორც სტატისტიკის სხვა სფეროებში, მიგრაციის სტატისტიკაშიც დასავლეთში კარგად აპრობირებული მეთოდები დანერგეს, თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ, ჯერჯერობით, მიგრანტთა აღრიცხვა მეტად არასრულია. ამიტომ აღნიშნული პერიოდისათვის იძულებული ვართ, დავჯერდეთ 2002 წლის მოსახლეობის აღწერით მიღებულ შედეგებს. ასევე, მოსახლეობის რიცხოვნობის აღწერათა-შორის სალდოდან მიგრაციის გამოთვლის მეთოდს, გამოვიყენოთ თვით აღწერის დროს მიგრაციის თაობაზე ინფორმაცია. უნდა ითქვას, რომ წინა აღწერებისაგან განსხვავებით, 2002 წლის მოსახლეობის აღწერამ მეტი ინფორმაცია მოგვცა მოსახლეობის შიგა ტერიტორიულ მოძრაობაზე, განსაკუთრებით, საქართველოს მხარეების მიხედვით მის გადანაწილებაზე.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ აღწერის მასალებში მეტად რთულდება შრომითი და მუდმივი ემიგრანტების ცალ-ცალკე გამიჯვნა, თუმცა შესაძლებელი იყო, თუ აღწერა მეთოდურად სწორად წარმართებოდა, მათი

³⁸ ბერულავა ნ. მიგრაციული პროცესები საქართველოს სამთომომპოვებელ რეგიონებში, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2001, გვ. 3-4.

ჭიკაშვილი მ. თბილისის მოსახლეობის მიგრაცია. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი, 1999. ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი: ფორმირება და განაწილება. თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1998, გვ. 99-100.

ცალკე აღრიცხვაც და დამუშავებულ მასალებში გამოყოფაც. ეს კი საჭიროა, რადგანაც მეტად დიდი ზეგავლენა მოახდინა აჭარის შრომითი რესურსების რაოდენობრივ და ხარისხობრივ მაჩვენებლებზე კრიზისის პერიოდში აღმოცენებულმა მაღალი ინტენსივობის შრომითმა ემიგრაციამ. მის შესახებ ინფორმაცია მიმდინარე სახელმწიფო სტატისტიკურ აღრიცხვაში თითქმის არ მოიპოვება. ამიტომ გადავწყვიტეთ, ჩვენს ნაშრომში იგი შერჩევითი გამოკვლევის მეთოდით შეგვესწავლა. ამის საკმაოდ კარგი პრაქტიკა არსებობს საქართველოში და არცთუ ცუდი შედეგებია მიღებული³⁹.

როგორც აღვნიშნეთ, მოსახლეობის ბოლო ორ აღწერათაშორის პერიოდში როგორც მთელი საქართველოს, ისე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის აბსოლუტური რიცხოვნობა შემცირდა 16876 კაცით და 2002 წელს 1989 წელთან მიმართებაში მხოლოდ 95,7% შეადგინა. კლება მთლიანად აჭარის ფარგლებს გარეთ მიგრაციულ პროცესებზე მოდის (როგორც საზღვარგარეთ, ისე ქვეყნის სხვა რეგიონებში მოსახლეობის გადასვლაზე). თუ ზემოაღნიშნულ ციფრს (16,9 ათასი) დავუმატებთ აღწერებს შორის აჭარის მოსახლეობის ბუნებრივმატებას, მაშინ მივიღებთ მოსახლეობის იმ რიცხოვნობას, რომელიც 1989–2002 წწ. მიგრაციულ კლებას გვიჩვენებს. როგორც პირველადი სტატისტიკის მონაცემებით ირკვევა, 1989–2001 წწ. 13 წლის განმავლობაში აჭარის მოსახლეობის ბუნებრივმა

³⁹ შრომითი მიგრაცია საქართველოდან. მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაცია. თბილისი. 2003. ჭელიძე ნ. საქართველოს მოსახლეობის შრომითი ემიგრაცია, ცოდნის წყარო, თბილისი 2000. მიგრაციული პროცესები პოსტსაბჭოთა საქართველოში. თბილისი, ლევა, 2003 და სხვა.

მატებამ შეადგინა 40,5 ათასი კაცი, თუ მას შევაჯამებთ აღწერათაშორის მოსახლეობის სხვაობასთან (16,9 ათასი), მივიღებთ, რომ აღწერათაშორის პერიოდში აჭარაში მიგრაციული კლება ყოფილა 57,4 ათასი კაცი. როგორც მასალის ანალიზი ცხადყოფს, მიგრაციული კლება ძირითადად ემიგრაციული პროცესების გამო მოხდა. აჭარიდან საზღვარგარეთ მუდმივ საცხოვრებლად წავიდა 50 ათასზე მეტი კაცი, ანუ მთელი მოსახლეობის 13,1%.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ემიგრაციულ ნაკადებში მაღალი იყო არაქართველი მოსახლეობის ხვედრითი წონა, რამაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა აჭარის მოსახლეობაში ქართველთა წილის ნახტომისებრი მომატება: 82,8%-დან 93,4%-მდე. ცხადია, ჩვენ არ გვავიწყდება აჭარელ მოსახლეობაში შემორჩენილი უფრო მეტი ბუნებრივი მატების მაჩვენებელი იქ მცხოვრებ სხვა ძირითად ეროვნულ უმცირესობებთან შედარებით.

1989–2002 წწ. ემიგრაციის გამო აჭარაში რუსების რიცხოვნობა შემცირდა 3,3-ჯერ; სომხებისა – 1,8-ჯერ, ბერძნებისა – 3,4-ჯერ, უკრაინელებისა – 6,6-ჯერ, აზერბაიჯანელებისა – 2-ჯერ და ა.შ. მაშინ როცა, ქართველთა რიცხოვნობამ, პირიქით, 26,3 ათასით (6,9%) მოიმატა. ამრიგად, გარე მიგრაციული პროცესების შედეგად მოსახლეობა უფრო მონოეთნიკური გახდა. საკმარისია, აღინიშნოს, რომ ნახევარი საუკუნის წინ აჭარის მოსახლეობაში ქართველები მხოლოდ 72,8% იყვნენ (1959 წ.), ხოლო ბათუმში – ნახევარზე ნაკლებნი (48,8%).

თუ ვიმსჯელებთ 2002 წლის მოსახლეობის აღწერის მასალების მიხედვით, აჭარიდან ემიგრირებულთა 56,4% რუსეთის ფედერაციაზე მოდის, 27,3% – საბერძნეთზე, 3,8% – უკრაინაზე, 2,1% – აშშ-ზე, 2,4% – გერმანიაზე და

ა.შ. ემიგრანტთა უმეტესობა, მათ შორის ყველა ეროვნების ემიგრანტებისა, საცხოვრებლად გადასულია რუსეთში; მთელი საქართველოდან კი რუსეთში საცხოვრებლად წასულთა წილი (64,1%) – კიდევ უფრო მეტია.

ისევე, როგორც მთლიანად საქართველოსათვის, აჭარისათვისაც მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსახლეობის გადაადგილების ძირითადი ტენდენციების გამოვლენას როგორც აჭარის შიგნით რაიონებსა და ქალაქებს შორის, ისე მიგრაციული კავშირების დადგენას საქართველოს სხვა რეგიონებთან. ამ მხრივ აჭარას სპეციფიკა გააჩნია. უნდა აღინიშნოს, რომ მთიანი აჭარის სწრაფი ბუნებრივი მატება, რომელიც ბოლო წლებამდე იყო დამახასიათებელი, ქმნის ამ ზონაში ე.წ. ჭარბ შრომით რესურსებს, რომელთა ადგილზე სრულად დასაქმება შეუძლებელია ადგილობრივი სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების სიმცირის გამო. როგორც გამოკვლევებშია აღნიშნული, ოჯახის გაყოფით გამოწვეული მოთხოვნილება საკარმიდამო ფართზე იმდენად დიდი იყო ხოლმე, რომ შეუძლებელი ხდებოდა მათი ჯეროვანი დაკმაყოფილება. ამას გარდა, ბოლო ნახევარი საუკუნის მანძილზე აჭარისათვის დამახასიათებელი ეკოლოგიური კატასტროფების – ღვარცოფების, მეწყერების და ეროზიული პროცესების შედეგად აჭარის მთიანეთში წაილეკა 11,5 ათასი ჰექტარი სასოფლო-სამეურნეო სავარგული. მარტო 1989 წლის აპრილის ტრაგედიის შედეგად მთლიანად დაინგრა ან ცხოვრება შეუძლებელი გახდა 1196 სახლში, დაიკარგა 3250 ჰა მიწა. ამ დროს 2 ათასზე მეტი ოჯახი გაყოფას ექვემდებარებოდა და თხოულობდა დამატებით მიწის

ნაკვეთს⁴⁰. ერთი მხრივ, საცხოვრებელი სივრცის კატასტროფული შემცირება, ხოლო, მეორე მხრივ, საკარმიდამო მიწაზე მოთხოვნის კატასტროფული ზრდა ქმნიდა წინაპირობებს მთიანი აჭარის რაიონებიდან სხვა რაიონებში მოსახლეობის გადასანაწილებლად.

როგორც მოსახლეობის ბოლო, 2002 წლის აღწერის მასალების ანალიზით ირკვევა, აჭარის მიგრაციული კავშირები საქართველოს სხვა რეგიონებთან განსხვავებული მიგრაციული ინტენსიურობით ხასიათდება. მოსახლეობის გაცვლის თვალსაზრისით ყველაზე დიდი ინტენსიურობა აჭარას გურიის მხარესთან აქვს (ცხრილი 10), როგორც წასული, ისე აჭარაში შემოსული ნაკადის მესამედი გურიაზე მოდის.

ცხრილი 10

აჭარის მიგრაციული კავშირები საქართველოს სხვა რეგიონებთან⁴¹

რეგიონები \ მოსახლეობა	აჭარაში დაბადებული ცხოვრობს სხვა რეგიონში		საქართველოს სხვა რეგიონში დაბადებული ცხოვრობს აჭარაში		სალდო
	აბს.	%	აბს.	%	
თბილისი	9094	24,3	2674	9,0	-6420
აფხაზეთი	1	0,0	6281	21,1	+6280
გურია	12109	32,2	10245	34,3	-1864
იმერეთი	4108	11,0	5372	18,0	+1264

⁴⁰ ფუტკარაძე თ. თანამედროვე მიგრაციული პროცესები აჭარის მთიანეთში, თამარიანი, ბათუმი, 1996, გვ. 21.

⁴¹ ცხრილი შედგენილია საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები ტ. III, ნაწ. II – მოსახლეობის მიგრაცია, თბილისი, 2004. გვ. 181–183 მიხედვით.

კახეთი	2120	5,7	482	1,6	-1638
მცხეთა-მთიანეთი	160	0,5	131	0,4	-29
რაჭა-ლეჩხუმ-ქვ. სვანეთი	149	0,4	420	1,4	+271
სამეგრელო ზემო სვანეთი	2009	5,4	2157	7,2	+148
სამცხე-ჯავახეთი	3144	8,4	1044	3,5	-2400
ქვემო ქართლი	3443	9,2	303	1,0	-3140
შიდა ქართლი	861	2,3	731	25	-130
სულ	37498	100	29840	100	-7658

სავსებით ბუნებრივია თბილისთან მოსახლეობის მიმოცვლის დიდი უარყოფითი ბალანსი, შეფარდება ნაკადებს შორის უდრის 3,4:1. აფხაზეთთან მიმართებაში აბსოლუტურად დადებითი სალდო გამოწვეულია აფხაზეთის ცნობილი მოვლენების გამო იძულებით გადაადგილებულ პირთა მრავალათასიანი ნაკადის შემოსვლით. რაც შეეხება სამცხე-ჯავახეთს, ქვემო ქართლს, კახეთს, ამ მხარეებთან მიგრაციული კავშირები ორგანიზებული მიგრაციის ფორმით ჩამოყალიბდა და შედეგიც აისახა. ვფიქრობთ, რომ მიგრაციის აღრიცხვა და, შესაბამისად, აბსოლუტური მაჩვენებლები, შესაძლოა, ზუსტი არც იყოს, მაგრამ მიგრაციის მიმართულებებისა და ნაკადთა თანაფარდობების, მთლიანი ნაკადის სტრუქტურის დასადგენად იგი კარგი მასალაა. მაგალითად, ამჟამად ჩანს, რომ მთიანი აჭარის მოსახლეობის ჩამოსახლება მიმდინარეობს გურიის მხარეში, სანაცვლოდ კი გურიის მოსახლეობის ნაწილი გადადის საცხოვრებლად აჭარის ზღვისპირეთში და, მათ შორის, ქალაქ ბათუმში.

თვით აჭარის ამჟამინდელი იქ მცხოვრები მიგრირებული მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი – 59,1%

აჭარის შიგარაიონულად გადაადგილებულნი არიან, ყველაზე დიდი ნაკადი კი შემოსულია გურიის მხრიდან (11%), დსთ ქვეყნებიდან (8,5%) და აფხაზეთიდან (6,7%) (ცხრილი 11).

აჭარის გარედან მიგრანტებს ყველაზე მეტად ბათუმი და ქობულეთის რაიონები იზიდავს. ბათუმში 2002 წელს მცხოვრებ მიგრანტთაგან ნახევარზე ოდნავ მეტი (50,5%) აჭარის გარედანაა შემოსული, მათ შორის 10,4% დსთ ქვეყნებიდან, 16,2% – გურიიდან, 8% – იმერეთიდან. ბათუმში ამჟამად მცხოვრებ მიგრანტთაგან თვით აჭარაშია დაბადებული 49,5%, ანუ ისინი მიგრირებულნი არიან შიგა გადაადგილების შედეგად.

დიდი შიგარეგიონული გადაადგილებანი შეიმჩნევა ხელვაჩაურის რაიონში ამჟამად მცხოვრებ მიგრანტებში, მათი 79,4% აჭარაშია დაბადებული, ხოლო ქობულეთის რაიონში შედარებით მეტად იგრძნობა გარემიგრანტთა შემოსვლა (აჭარაში დაბადებულ მიგრანტთა 45,1%).

აჭარაში მესხორებ მიგრანტთა განაწილება წინა მუდმივი და ამჟამინდელი საქმიანობები ადგილებს მიხედვით რეგიონულ კონტინენტში (კახეთი, ქალი)⁴²

ადგილი ცხოვე- რობდნენ	სულ	საქმიანობები														
		კ. ბაღუში	ჭყვის რაიონი	ჭობლუის რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	ჭყაბუას რაიონი	
კ. ბაღუში	49844	1888	2346	24687	8088	3986	272	91	295	516	178	410	1637	5164	286	49844
ჭყვის რაიონი	100	3,8	4,7	49,5	16,2	8,0	0,5	0,2	0,6	1,0	0,4	0,8	3,3	10,4	0,6	100
ჭობლუის რაიონი	2607	116	12	2230	45	39	7	-	1	10	7	5	8	123	4	2607
ჭყაბუას რაიონი	100	4,4	0,5	85,5	1,7	1,5	0,3	-	0,0	0,4	0,3	0,2	0,3	4,7	0,2	100
ჭყაბუას რაიონი	17139	515	2457	9398	1266	901	96	16	84	283	58	208	281	1524	42	17139
ჭყაბუას რაიონი	100	3,0	14,3	54,9	7,4	5,3	0,6	0,1	0,5	1,7	0,3	1,2	1,6	8,9	0,2	100
ჭყაბუას რაიონი	1279	8	4	1110	63	14	14	-	1	11	3	3	22	24	2	1279
ჭყაბუას რაიონი	100	0,6	0,3	86,8	4,9	1,1	1,1	-	0,1	0,9	0,2	0,2	1,7	1,9	0,2	100
ჭყაბუას რაიონი	21619	133	1461	17173	709	393	74	20	38	153	39	93	194	1100	39	21619
ჭყაბუას რაიონი	100	0,6	6,8	79,4	3,3	1,8	0,3	0,1	0,2	0,7	0,2	0,4	0,9	5,1	0,2	100
ჭყაბუას რაიონი	1012	14	1	696	74	39	19	4	1	71	18	12	15	48	-	1012
ჭყაბუას რაიონი	100	1,4	0,1	68,8	7,4	3,9	1,9	0,4	0,1	7,1	1,8	1,2	1,5	4,7	-	100
ჭყაბუას რაიონი	93490	2674	6281	55294	10245	5372	482	131	420	1044	303	731	2157	7983	373	93490
ჭყაბუას რაიონი	100	2,9	6,7	59,1	11,0	5,7	0,5	0,1	0,4	1,1	0,3	0,8	2,3	8,5	0,4	100

⁴² ცხრილი შედგენილია: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტ. III, ნაწილი II. მოსახლეობის მიგრაცია. თბილისი, 2004, მიხედვით.

მიგრაციის შიგარეგიონური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ათეული წლების განმავლობაში მიმდინარეობდა აჭარის მოსახლეობის შიგამიგრაციული გადანაწილების პროცესი, რომლის მთავარი მიმართულებები იყო მთიანი აჭარის სწრაფი ბუნებრივი ზრდის გამო ზღვისპირა აჭარაში, მათ შორის, ქ. ბათუმში ჩამოსახლება. აჭარის მთიან რაიონებში უკუმიგრაციული ნაკადები სუსტია, რაც სავსებით ბუნებრივია. მიმდინარეობს ურბანიზაციის პროცესი, თუმცა, სოფლის მოსახლეობის შედარებით დიდი ბუნებრივი მატების ფონზე მას ისეთივე კატასტროფული დემოგრაფიული შედეგები არ მოჰყოლია, როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებს ახასიათებს.

აჭარის მოსახლეობის მიგრაციაში განსაკუთრებით გვინდა გამოვყოთ ორგანიზებული მიგრაცია. იგი ყოველთვის იყო საქართველოს ხელისუფლების მეტ-ნაკლები ზრუნვის საგანი და ამჟამადაც სათანადო ყურადღება აქვს დათმობილი. იმავდროულად, მის შესწავლას დიდი ყურადღება მიაქციეს ქართველმა მეცნიერებმა (პ. გუგუშვილი, ვ. ჯაოშვილი, მ. ტუხაშვილი, თ. ფუტკარაძე, მ. ფუტკარაძე, ნ. მგელაძე, ზ. დავითაძე, თ. ზუბიაშვილი, ი. ხაჩიძე, მ. ტულუში და სხვები). მიგრაციის ამ სახეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც აჭარისთვის, ისე მთელი საქართველოსთვისაც. როგორც მ. ტუხაშვილი აღნიშნავს, „ეთნიკური განსხვავებით ჩამოყალიბებული მოსახლეობის მატების სხვადასხვა ტემპი და სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის რეგიონური განსხვავებანი ყოველთვის წინა პლანზე აყენებდა მიგრაციის მართვის ამოცანებს, კერძოდ, მოსახლეობის ორგანიზებული გადანაწილების საკითხს, რაც ტოტალიტარული სახელმწიფო მართვის პირობებში შე-

დარებით ადვილი იყო. ისინი პასუხობდა კონკრეტულ მიზნებსაც და განსახლების სრულყოფის საერთო სტრატეგიასაც⁴³. აქვე იგი ეხება 80-იანი წლების საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში აჭარიდან ორგანიზებული ჩასახლების კონკრეტულ მიზნებს და აღნიშნავს, რომ შრომითი რესურსების გადანაწილების მიზანი იყო ა) არასწორი მიგრაციული პოლიტიკის გამო ლიკვიდაციამდე მისული დასახლებული პუნქტების აღორძინება ბ) დიდი სასოფლო-სამეურნეო რესურსების მქონე რაიონების ინტენსიური ათვისების დაჩქარება გ) სხვადასხვა რეგიონის ეთნობალანსის სრულყოფა დ) სტიქიური უბედურების ზონებიდან მოსახლეობის გამოყვანა⁴⁴.

თ. ფუტკარაძე და მ. ფუტკარაძე, რომლებმაც გამოიკვლიეს თანამედროვე მიგრაციული პროცესები აჭარის მთიანეთში, ახასიათებენ 1971–1990 წწ. აჭარის მთიანეთიდან აჭარის ზღვისპირეთსა და საქართველოს სხვა რეგიონებში ორგანიზებულ ჩასახლებებს (ცხრილი 12)⁴⁵ როგორც აღნიშნული მასალის ანალიზი გვიჩვენებს, ბოლო 35 წლის განმავლობაში მეტ-ნაკლები ინტენსიურობით მიმდინარეობდა აჭარის მთიანეთიდან მოსახლეობის ორგანიზებული ჩასახლების პროცესი, იგი განსაკუთრებით ინტენსიურია 1989 წლის აპრილის კატასტროფის შემდგომ. მართალია, საქართველოში

⁴³ ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. თსუ გამომცემლობა, თბილისი 1998. გვ. 137.

⁴⁴ ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. თსუ გამომცემლობა, თბილისი 1998. გვ. 138.

⁴⁵ ფუტკარაძე მ. მთიანი აჭარის მოსახლეობის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული პრობლემები „აჭარა“, ბათუმი, 1996, გვ. 60. ფუტკარაძე თ. თანამედროვე მიგრაციული პროცესები აჭარის მთიანეთში,

1990-იან წლებში დატრიალებულმა მოვლენებმა, ეკონომიკურმა და სოციალურმა კრიზისმა საშუალება არ მისცა, სრულად განხორციელებულიყო ორგანიზებულ ჩასახლებათა პროცესი, მაგრამ მცირე ინტენსიურობით იგი ამჟამადაც მიმდინარეობს და უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო აჭარის ეკოლოგიური კატასტროფების შედეგად გადასანაწილებელი მოსახლეობისა და შრომითი რესურსებისათვის, არამედ, კიდევ უფრო მეტად, დემოგრაფიული დეპრესიის რეგიონებისათვის, სადაც სასოფლო-სამეურნეო რესურსებით უზრუნველყოფის მაჩვენებელი ბევრად უმჯობესია.

ცხრილი 12

მთიანი აჭარის მოსახლეობის ორგანიზებული მიგრაცია 1971–1990 წწ. (კაცი)

ჩასახლების რეგიონი	ჩასახლების პერიოდი, წლები					
	1971–1975	1976–1980	1981–1985	1986–1988	1988–1990	1971–1990
აჭარის ზღვისპირეთი	1883	1528	1705	1582	3092	9780
იგურია	2126	2960	2721	1685	3178	12672
იმერეთი	–	–	–	–	1950	1950
ქართლი	176	204	224	268	3095	3967
კახეთი	–	–	188	864	3753	4805
სამცხე	268	305	1076	286	1577	3512
ჯავახეთი	–	–	–	–	287	287
კრასნოდარის მხარე	2	26	105	115	–	248
სულ	4759	5290	6308	5136	17291	38782

როგორც ცხრილიდან ჩანს, 1971–1990 წწ. პერიოდში აჭარის მთიანეთიდან აჭარის ზღვისპირეთში ორგანიზებული ფორმით ჩაასახლეს 9,8 ათასი კაცი, ანუ 1971–1990 წწ. მთელი ნაკადის მეოთხედი. დანარჩენი გასულია საქართველოს სხვა რეგიონებში.

განსაკუთრებით მასშტაბური იყო 1989 წ. ეკოლოგიური კატასტროფის შემდგომი მასობრივი ჩასახლება საქართველოს ორ ათეულზე მეტ რაიონში. ძირითადი მასა ხულოსა და შუახევის რაიონებიდან გადავიდა სხვაგან საცხოვრებლად, ნაწილი – ზემოაღნიშნულ დემოგრაფიულად შეთხელებულ რეგიონებში სახლების შესყიდვის, ნაწილი კი – ახალი სახლების აშენების შემდგომ. ბევრგან შეიქმნა ახალი დასახლებები, ზოგან დემოგრაფიულად გაძლიერდა და გაახალგაზრდავდა მოსახლეობის კონტინგენტი, ამავე დროს, ამ რაიონების მეურნეობაში ჩაება ტერიტორიული გადაადგილების შედეგად მომატებული შრომითი რესურსები. აღსანიშნავია, რომ ჩასახლების პერიოდისათვის ეს რეგიონები განიცდიდნენ სოფლის მეურნეობაში სამუშაო ძალის მნიშვნელოვან ნაკლებობას.

სხვადასხვა პერიოდში შესწავლილი იქნა ორგანიზებული მიგრაციის სოციალური და ეკონომიკური ეფექტიანობის საკითხები, მათი სამეურნეო, სოციალური და კლიმატური ადაპტაციის პირობები⁴⁶. როგორც ამ გამოკვლევებიდან ჩანს, ორგანიზებული ჩასახლებები ხასიათდება მაღალი შედეგა-

⁴⁶ იხ. მაგ. ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი თსუ, თბილისი, 1998, გვ. 137–141.

ნობით და დიდი სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტიანობით. აქვე ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ 1990-იანი წლების კრიზისის პერიოდში დაწყებული მასობრივი ჩასახლებების ბოლომდე განხორციელებაში მნიშვნელოვანი შეფერხებები შეიქმნა. რიგი რეგიონებიდანაც, შექმნილი რთული ვითარების გამო, ადგილი ჰქონდა დიდი მასშტაბის უკუმიგრაციას (მაგალითად, სამეგრელოს რეგიონიდან). თუმცა მთლიანობაში განხორციელებული მასშტაბური ბინათმშენებლობის და ჩასახლებულთათვის, შეძლებისამებრ, ნორმალური საადაპტაციო გარემოს შექმნის პირობებში, მიგრანტთა დამკვიდრების მაჩვენებელი, საშუალოდ, საკმაოდ მაღალი იყო. შინამეურნეობათა ეკონომიკური მდგომარეობა წამოსვლის რეგიონთან შედარებით რამდენჯერმე გაუმჯობესდა.

ამრიგად, აჭარის მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ფორმირებაში განსაკუთრებული ადგილი აქვს ორგანიზებულ მიგრაციას. საფიქრებელია, რომ მცირე ინტენსიურობით იგი მომავალშიც გაგრძელდება. ეს დამოკიდებული იქნება აჭარის მოსახლეობის ბუნებრივი მატების დონეზე, აგრეთვე, აჭარის მთიანეთის ეკოლოგიური დაცვის ღონისძიებათა განხორციელებაზე, მეორე მხრივ კი, საქართველოს ამა თუ იმ რეგიონში შექმნილ დემოგრაფიულ ვითარებაზე.

ზემოთ ვნახეთ, რომ ამჟამად აჭარაში მიგრირებულ მოსახლეობასა და შრომით რესურსებში ყურადმისაქცევ რაოდენობას აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკიდან იძულებით ადგილნაცვალი მოსახლეობა წარმოადგენს. სავსებით ბუნებრივია, რომ შექმნილი მძიმე ეკონომიკური ვითარებისა და აჭარის

შრომის ბაზარზე მიწოდების დიდი სიჭარბის პირობებში კიდევ უფრო გაუარესდა სამუშაო ძალის მიწოდება – მოთხოვნის დისპროპორცია. ამავ დროს, მათი საკუთარ საცხოვრებლებში – აფხაზეთში დაბრუნებისას გასათვალისწინებელი იქნება ამ პროცესის ზეგავლენა აჭარის შრომის ბაზარზე.

2002 წლის მოსახლეობის აღწერის მასალებში აჭარის ტერიტორიაზე დაფიქსირებულია აფხაზეთიდან 6082 იძულებით ადგილნაცვალი პირი. მათგან, შრომისუნარიან ასაკში იმყოფება 4357, ანუ მთელი კონტინგენტის 72%, შრომისუნარიანზე უმცროსია 14,1%, ხოლო უფროსი – 14,2%⁴⁷. მათ შორის ძლიერ დაბალია ეკონომიკური აქტიურობის დონე. იძულებით გადაადგილებულებს შორის უმუშევრები 61%-ს შეადგენენ, მაშინ როცა საქართველოში, საშუალოდ, ეს მაჩვენებელი 40%-ია. რაც შეეხება აჭარაში სხვა ქვეყნებიდან ლტოლვილებს, მათი რიცხვი მცირეა (53 კაცი).

შრომითი რესურსების მიგრაციის ანალიზისას უფრო დაწვრილებით შევხებით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკიდან შრომით ემიგრაციას. იგი მთელ საქართველოში და, ბუნებრივია, აჭარაშიც განვითარდა 1990-იანი წლების მრავალმხრივი კრიზისის დროს და საკმაოდ დიდი მასშტაბი შეიძინა. იგი, არსებითად, ცხოვრების დონის დაცემამ გამოიწვია. ეს უკანასკნელი კი, ნაწილობრივ, აჭარის შრომის ბაზარზე მოთხოვნის კატასტროფული ვარდნის და მეტად დიდი მასშტაბის

⁴⁷ საქართველოს მოსახლეობის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტ. III, ნაწილი II. მოსახლეობის მიგრაცია. თბილისი, 2004, გვ. 110–111.

უმუშევრობის შედეგაცაა. ე. ბათუმის პორტისა და აჭარის მრეწველობის დაქვეითებას თან დაერთო საერთაშორისო ბაზარზე აქაური სუბტროპიკული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის მკვეთრი შემცირება. იმავედროულად, აჭარის მთიანი ზონის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ტრადიციული ჩამორჩენილობა კიდევ უფრო გაღრმავდა. შექმნილ მძიმე ვითარებაში მოსახლეობის ნაწილი იძულებული გახდა, სარჩოს სამებნელად სხვა ქვეყანაში წასულიყო და თავისი ოჯახი იქ დასაქმებით მიღებული შემოსავლით ერჩინა.

შრომითი ემიგრაცია საქართველოში ბოლო ხანს რამდენიმე მკვლევარმა შეისწავლა. ისინი იყენებდნენ მეთოდს, რომელიც მიგრაციის საერთაშორისო სტატისტიკაში ცნობილია „შემცვლელი რესპონდენტების“ მეთოდის სახელით⁴⁸. მისი შინაარსი მდგომარეობს შემდეგში: რადგან მიმდინარე სტატადრიცხვა რეალურ ინფორმაციას ვერ ფლობს, ხდება შერჩევითი დაკვირვება შრომით ემიგრაციაში წასულ ოჯახის წევრებზე, ახლობლებზე, რომლებიც კარგად იცნობენ საზღვარგარეთ თავიანთი ემიგრანტის ცხოვრების და მუშაობის თაობაზე ინფორმაციას.

⁴⁸ ჭელიძე ნ. საქართველოს მოსახლეობის შრომითი ემიგრაცია. თსუ „ცოდნის წყარო“, თბილისი, 2000. ტუხაშვილი მ. მაჭარაშვილი გ. ქვემო ქართლის მოსახლეობის შრომითი მიგრაცია. ე. „სოციალური ეკონომიკა“, 2000. № 4. ბერულავა ნ. მიგრაციული პროცესები საქართველოს სამთომომპოვებელ რეგიონებში. თსუ 2001. შრომითი მიგრაცია საქართველოდან. მსი, თბილისი, 2003. Билсборроу Р., Хьюго Г., Обераи А., Злотник Х. Статистика международной миграции. МБТ, Женева, Москва, 1999.

ცხადია, ეს ცნობებიც ყოველთვის ზუსტი არაა, მაგრამ შრომითი ემიგრაციის შესახებ ზოგიერთი არსებითი მარკვენებლის დადგენა შესაძლებელია.

გამოკვლევისათვის შევარჩიეთ აჭარის ზღვისპირა რაიონები. გამოკითხვა ჩატარდა 2003 წელს ქობულეთის, ხელვაჩაურის რაიონებსა და ქ. ბათუმში. სოციოლოგიური ინტერვიუს გამოყენებით გამოიკითხა 400 რესპონდენტი, შრომით ემიგრაციაში მყოფის ოჯახის წევრი. ანკეტა მოიცავდა კითხვებს ოჯახიდან საშოვარზე წასული პირის შრომის პირობების, საყოფაცხოვრებო პირობების, ოჯახთან კავშირის, სამშობლოში დაბრუნების პირობების, მათი აქ დარჩენილი ოჯახების ეკონომიკური მდგომარეობის, იქაური შემოსავლის და სამშობლოში გზავნილის რაოდენობის შესახებ. შეირჩა ინტერვიუერებიც ბათუმის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებლებიდან და სტუდენტებიდან. მათ ჩაუტარდათ შესაბამისი ინსტრუქტაჟი. გამოკითხვას ხელმძღვანელობდა ამ ნაშრომის ავტორი⁴⁹, ხოლო მეთოდურ დახმარებას გვიწევდნენ პროფ. მ. ტუხაშვილი, ემკ: ნ. ჭელიძე და თ. ზუბიაშვილი. მიღებული 400 ინტერვიუდან ვარგისად ჩაითვალა 372.

აღსანიშნავია, რომ ეკონომიკური კრიზისის დაწყებისას შრომითი მიგრაციული ნაკადი მიმართული იყო უმთავრესად თურქეთისაკენ. ამას ხელს უწყობდა ტერიტორიული სიახლოვე, მგზავრობის მცირე ხარჯი,

⁴⁹ გამოკვლევის ძირითადი შედეგები გამოქვეყნებულია: ტაკიძე ა. შრომითი ემიგრაციის ძირითადი ტენდენციები აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. წიგნში: „ემიგრაციული პროცესები პოსტსაბჭოთა საქართველოში“, თბილისი, ლეგა, 2003, გვ. 64–68.

თურქეთის მოსახლეობის ლოიალური დამოკიდებულება აქაური შრომითი ემიგრანტებისადმი და, ნაწილობრივ, კონფესიური ფაქტორიც. შემდგომ წლებში თანდათან გამოჩნდა თურქეთზე უფრო ხელსაყრელი მიმართულებებიც და გამოკვლევის მომენტისათვის უკვე დომინირებული მიმართულებაა რუსეთი (ცხრილი 13).

რუსეთთან ერთად, შრომითი ემიგრაციის მნიშვნელოვან მიმართულებას წარმოადგენს საბერძნეთი (შრომით ემიგრანტთა ნაკადის 14,5%), გერმანია (13,4%) და აშშ (12,9%). ასეთივე პროპორცია დაფიქსირდა საქართველოში ჩატარებული სხვა გამოკვლევებითაც⁵⁰. რუსეთის წილი თანდათან სულ უფრო მცირე ხდება. საქართველოს დედაქალაქში იგი მხოლოდ 15%-დაა. თუმცა რეგიონებში იგი მაღალია.

ცხრილი 13

შრომით ემიგრანტთა განაწილება მიგრაციის მიმართულებების მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

რუსეთი	საბერძნეთი	გერმანია	აშშ	თურქეთი	ინგლისი	ესპანეთი	იტალია	ევროპის დანარჩენი ქვეყნები	სომხეთი	ისრაელი	ავსტრალია	სულ
41,4	14,5	13,4	12,9	4,9	2,7	2,7	1,6	4,3	0,5	0,5	0,5	100

უდავოდ ინტერესს იწვევს თურქეთში წასული შრომითი ემიგრანტების მეტად დაბალი ხვედრითი წონა (4,9%). როგორც ადრე აღვნიშნეთ, კრიზისის დაწყების

⁵⁰ შრომითი მიგრაცია საქართველოდან. მსო, თბილისი, 2003, გვ. 30.

წლებში თურქეთში შრომით ემიგრანტთა დიდი მასა გავიდა. მაგრამ რადგან იქ შრომის ანაზღაურება ემიგრაციის სხვა ქვეყნებთან შედარებით ბევრად ნაკლებია, ამასთან, არსებობს ენობრივი ბარიერიც, ახალი ნაკადები უკვე მაღალანაზღაურებად სამუშაოს ეძებენ და ცდილობენ, მოხვდნენ თურქეთზე უფრო მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში.

შრომის ემიგრანტთა შორის ყოველი მესამე ქალია (33,9%). ამ მხრივ საქართველოს სხვა რეგიონებისაგან აჭარა არ განსხვავდება. მაგალითად, ქვემო ქართლში ანალოგიური მაჩვენებელი 29,3%-ს არ აღემატება⁵¹, რაც შეეხება ქ. ბათუმს, იქ შრომით ემიგრანტთა შორის ქალების წილი შედარებით მეტია (41%). აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ აჭარის შრომით ემიგრაციაში კონფესიური ფაქტორების გამო შრომითი მობილურობის შეზღუდულობა არ გამოვლენილა.

შრომით ემიგრანტთა 89,2% ქართველი მოსახლეობაა. ეროვნული უმცირესობებიდან გამოირჩევიან რუსები (4,3%) და ბერძნები (3,2%). საფიქრებელია, რომ გამოკვლევის წინა წლებში ამ ეროვნებების წილი შრომით ემიგრანტებში ბევრად მეტი იყო, მაგრამ მათი შრომითი ემიგრაცია მუდმივ ემიგრაციად გარდაიქმნა და წილიც შეამცირა.

ემიგრანტთა ნაკადში მაღალი ხვედრითი წონა აქვს 26–30 წწ. და 41–45 წწ. ასაკობრივ ჯგუფებს (ცხრილი 14). უნდა აღინიშნოს, რომ ისევე, როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებში, აჭარაშიც შრომით ემიგრაციაში საკმაოდ ინტენსიურად მონაწილეობენ უფროსი თაობის

⁵¹ ტუხაშვილი მ., მაჭარაშვილი გ. ქვემო ქართლის მოსახლეობის შრომითი ემიგრაცია.

წარმომადგენლებიც. მაგალითად, ე.წ. „მესამე ასაკის» (50 წელზე უფროსი) შრომითი ემიგრანტების წილი საშოვარზე გასული მთელი კონტინენტის 8,7%-ია.

ცხრილი 14

შრომით ემიგრანტთა ასაკობრივი სტრუქტურა, პროცენტობით ჯამთან

16 წლამდე	16-20 წწ.	21-25 წწ.	26-30 წწ.	31-35 წწ.	36-40 წწ.	41-45 წწ.	46-50 წწ.	51-55 წწ.	56-60 წწ.	61-65 წწ.	65 წელზე მეტი	სულ
-	2,2	11,3	21,5	13,9	10,2	26,3	5,9	2,2	3,8	1,6	1,1	100

აღვნიშნეთ, რომ შრომითი ემიგრაციის მთავარი მიზეზები ეკონომიკური ხასიათისაა. გამოკვლევის მიხედვით, რესპონდენტთა 78,5% პირდაპირ მიუთითებს ემიგრაციის მთავარ მიზეზად ეკონომიკურ პირობებს (ცხრილი 15).

ცხრილი 15

რესპონდენტთა პასუხების განაწილება შრომითი ემიგრაციის მიზეზების მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

სამუშაოს უქონლობა	29,6
მატერიალური პირობების გაუმჯობესების სურვილი	43,5
ოჯახის ფიზიკური გადარჩენა	5,4
ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობა	4,8
საბინაო პირობები	-

კლიმატური პირობები	1,1
ქორწინება	5,9
კვალიფიკაციის ამაღლება, სწავლის გაგრძელება, ენის უკეთ შესწავლა	4,3
მანტერესებდა საზღვარგარეთ ცხოვრება და მუშაობა	5,4
სულ	100

ცხადია, დანარჩენი პასუხებიც დიდ ნაწილში შეიცავს ეკონომიკურ მიზეზს. აქვე არ შეიძლება შეუნიშნავი დავტოვოთ, რომ საბინაო პირობების გაუმჯობესება არავინ მიიჩნია ემიგრაციის მიზეზად. აჭარის ზღვისპირეთში როგორც ქალაქის, ისე სოფლის მოსახლეობის საცხოვრებელი ფართით კარგად უზრუნველყოფის პირობებში სხვაგან გადასვლა, პირიქით, საბინაო პირობების გაუარესებას იწვევს.

ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ახალგაზრდობაში შრომით ემიგრაციის მიზეზებიდან საკმაოდ ხშირია: ქორწინება, კვალიფიკაციის ამაღლება, სწავლის გაგრძელება, საზღვარგარეთის გარემოში მუშაობისა და ცხოვრების ინტერესი, რაც შედარებით ხნიერ ასაკობრივ ჯგუფებში უაღრესად მცირეა. ამიტაც აიხსნება 26–30 წწ. კონტინგენტის გამორჩეულად მაღალი ხვედრითი წონა (21,5%).

გამოკვლევები გვიჩვენებენ, რომ შრომითი ემიგრანტების განათლება ბევრად მაღალია, ვიდრე მთელი ან შრომისუნარიანი მოსახლეობისა. ამიტომაც, ნიშანდობლივია, რომ აჭარიდან, ისევე როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებიდან, შრომით ემიგრაციაში მიდის შრომითი რესურსების ყველაზე მაღალკვალიფიციური, მაღალი განათლების მქონე

ნაწილი (ცხრილი 16). იმავდროულად, ესაა ყველაზე მობილური კონტინგენტი.

მათმა პროფესიულმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ შრომით ემიგრანტებში ჭარბობენ ეკონომისტები (21,5%), ინჟინრები (16,1%), იურისტები (9,7%), მასწავლებლები (6,5%) და ექიმები (4,8%). სავალალოა, რომ მიმღებ ქვეყანაში ეს მაღალკვალიფიციური კონტინგენტი დასაქმებულია მეტად დაბალკვალიფიციურ სამუშაოებზე (ცხრილი 17). მათი მეოთხედი საოჯახო მომსახურებაშია ჩაბმული. დამხმარე მუშაა ერთ მეოთხედზე მეტი. ასეთ დისკრიმინაციულ დასაქმებას ქმნის უცხოეთში არალეგალური ყოფნით გამოწვეული იძულება სამუშაო ძალის იაფად გაყიდვისა, რაც მაინც საქართველოსთან შედარებით ბევრად მაღალ ანაზღაურებას წარმოადგენს (ცხრილი 18) მიმღებ ქვეყანაში ერთი შრომითი ემიგრანტის საშუალო თვიური შემოსავალი 1150 აშშ დოლარს აღწევს. ქვეყნების მიხედვით იგი დიდად განსხვავდება. შრომით ემიგრანტთაგან მხოლოდ 84% უგზავნის შემოსავლის ნაწილს თავის ოჯახს და ახლობლებს, 4%-ს მთელი ოჯახი ჰყავს წყევანილი და, ბუნებრივია, ისინი არ გზავნიან საქართველოში ფულს, ხოლო 12% ფულს ან სხვა დახმარებას არ გზავნის. ესენი უმთავრესად სტუდენტები (რომლებიც ცხადია, მუშაობენ), ან ერთწევრიანი ოჯახის მქონენი არიან.

ცხრილი 16

შრომით ემიგრანტთა განაწილება განათლების დონის მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

უმაღლესი დაუმთავრებელი უმაღლესი (საკათიბინაო) საშუალო სპეციალური პროფესიულ-ტექნიკური	ზოგადი საშუალო	არასრული საშუალო	დაწყებითი	სულ			
57,5	6,5	10,8	11,8	8,6	4,8	-	100

ცხრილი 17

შრომით ემიგრანტთა განაწილება მიმღებ ქვეყანაში საქმიანობის მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

მომვლელი, მოახლე, ძიძა	24.8
ოფიცინტი, გამყიდველი	16.1
დამხმარე მუშა	26.9
მძღოლი	3.2
სპორტსმენი	1.6
დაწესებულებაში რიგითი თანამშრომელი	8.1
ეწევა საკუთარ ბიზნესს	9.1
აქვს უმაღლესი განათლება და მუშაობს სპეციალობით	10.2
სულ	100

უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს სხვა რეგიონების შესწავლის დროს შრომით ემიგრანტთა ასეთი მაღალი შემოსავლები და, შესაბამისად,

გზავნილებიც არ დაფიქსირებულა. მაგალითად, ქვემო ქართლიდან წასულთათვის თვიური შემოსავალი 901,4 აშშ დოლარია, თბილისიდან შრომით ემიგრანტთათვის – 964 აშშ დოლარი⁵². შესაძლოა, ეს იმანაც გამოიწვია, რომ ის გამოკვლევები 3 წლით ადრე არის ჩატარებული და აჭარელ ემიგრანტებსაც რამდენიმე წლით ადრე მცირე შემოსავალი ჰქონდათ.

ცხრილი 18

შრომით ემიგრანტთა შემოსავლები და გზავნილები ქვეყნების მიხედვით (აშშ დოლარი)

მიმღები ქვეყანა	რუსეთი	საბერძნეთი	გერმანია	აშშ	თურქეთი	ჩნგოსი	ესპანეთი	იტალია	ქროპის სხვა ქვეყნები	ავსტრალია	ოსრაელი	სომხეთი	საშუალოდ
შემოსავალი	462,9	503,7	2162	2346	683,3	1564	3780	3217	838	4005	1521	189	1148,4
გზავნილი	178,7	222,2	456	552	233,3	304	330	167	294	-	-	52	281,1
გზავნილის შეფარდება შემოსავალთან %	38,7	44,1	21,1	23,5	34,1	19,4	8,7	5,7	35,1	-	-	27,5	24,5

უცხოეთიდან გამოგზავნილი თანხა, ძირითადად, აჭარის მოსახლეობის საარსებო მინიმუმით უზრუნველყოფას ხმარდება. თუმცა იქმნება მცირე ბიზნესისათვის კაპიტალის დაგროვების შესაძლებლობაც. ამას გვაფიქრებინებს ის ფაქტი, რომ 500 აშშ დოლარზე მეტ გზავნილს იღებს შრომით ემიგრანტთა ოჯახების 28,1%, მათ შორის, 1000 აშშ დოლარზე მეტს – 6,3%. ჩვენს პირობებში სავსებით შესაძლებელია მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივ პერიოდში მათ მიერ იმდენი თანხის დაგროვება, რომელიც ეყოფა მცირე

⁵² ტუხაშვილი მ., მაჭარაშვილი გ. ქვემო ქართლის მოსახლეობის შრომითი მიგრაცია. „სოციალური ეკონომიკა“, 2000, № 4, გვ. 37.

ბიზნესის წამოწყებას, რასაც აქ დარჩენილი ოჯახების მცირე ნაწილი ახერხებს კიდევ. უმრავლესობა კი, როგორც აღვნიშნეთ, გზავნილებს კვებისა და პირველადი მოხმარების საგნების შეძენას ახმარს. აქ დარჩენილი ოჯახების აქაური შემოსავალი უკიდურესად მცირეა (ცხრილი 19). მათ თითქმის ნახევარს ფაქტობრივად არავითარი შემოსავალი არ გააჩნია (47,4%) და შრომითი ემიგრანტის კმაყოფაზე იმყოფება.

მთელ მოსახლეობაში შრომით ემიგრანტთა წილის საქართველოს საშუალო მაჩვენებელს (6–8%) თუ უხეშად აჭარაზეც გავავრცელებთ, მაშინ გამოდის, რომ აჭარიდან საზღვარგარეთ სამუშაოდაა წასული არანაკლებ 20–25 ათასი კაცისა, რომელთაგანაც წლიურად აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში შემოდის 70–80 მლ. აშშ დოლარი. ამ თანხის დიდი ნაწილი უზრუნველყოფს აჭარის მოსახლეობის თითქმის მეოთხედს საარსებო მინიმუმით.

ცხრილი 19

შრომით ემიგრანტთა აქ დარჩენილი ოჯახის წევრების შემოსავლების განაწილება გზავნილების ჩაუთვლელად, პროცენტობით ჯამთან

ლარი								
0	0-25	26-50	51-100	101-200	201-300	301-500	501-1000	სულ
47,4	3,5	12,9	9,9	15,2	1,2	6,4	3,5	100

უნდა აღინიშნოს, რომ შრომითი ემიგრანტები უცხოეთში თავიანთ საქმიანობას კარგად არიან შეგუებულნი, ხოლო შედარებით უჭირთ იქაურ ყოფით გარემოსთან ადაპტირება: ყოფითი გარემოსადმი შეგუებას დადებითი პასუხი მხოლოდ 42,4%-მა გასცა. ასევე ძლიერ უჭირთ შრომით ემიგრანტებს ოჯახისა და ნაცნობ-მეგობრების გარეშე (40,7%), სამშობლოს მოშორება (15,5%), იქაურ ტრადიციებთან შეგუება (5,3%), ნაწილს კლიმატიც პრობლემებს უქმნის (4,2 %) და ა.შ.

როგორც გამოკვლევით გამოირკვა, შრომით ემიგრანტთა 38,7%-ს მტკიცედ აქვს გადაწყვეტილი სამშობლოში დაბრუნება, ზუსტად ამდენივე გაურკვეველ მდგომარეობაშია და, ვითარებიდან გამომდინარე, გადაწყვეტილი აქვთ, რომ ხანგრძლივად დარჩნენ უცხოეთში, ხოლო – 22,6%-ს გადაწყვეტილი აქვს უცხოეთში დარჩენა და იქ საბოლოოდ დამკვიდრება. ეს, ცხადია, შემცვლელი რესპონდენტებისაგან მიღებული პასუხია, მაგრამ მეტად დამაფიქრებელი ციფრია მაინც.

ძლიერ საინტერესოა ის პირობებიც, რომელსაც, შრომითი ემიგრანტების აზრის გათვალისწინებით, რესპონდენტები აყენებენ (ცხრილი 20).

ცხრილი 20

**შრომით ემიგრანტთა პასუხების განაწილება
სამშობლოში
დაბრუნების პირობების მიხედვით, პროცენტობით
ჯამთან**

№	სამშობლოში სამუშაოდ გადმოსვლის პირობა	%
---	---------------------------------------	---

1	იშოვის ნებისმიერ სამუშაოს	13,3
2	ოჯახის წევრები იშოვიან ნორმალურ სამუშაოს	13,3
3	იშოვის სამუშაოს ისეთივე ანაზღაურებით, როგორც ამჟამად აქვს	23,5
4	დაბრუნდება ამჟამინდელთან შედარებით დაბალი ანაზღაურების შემთხვევაშიც	7,4
5	იმდენ თანხას დააგროვებს, რომ აქ რაიმე ბიზნესში დააბანდებს	22,5
6	აქ შეიქმნება ნორმალური საწარმო-შრომითი ვითარება	8,4
7	მოწესრიგდება, საწარმო, საბაჟო, საგადასახადო პირობები	3,5
8	პოლიტიკური ვითარება სტაბილური გახდება	3,9
9	რადიკალურად შემცირდება კორუფციის მასშტაბი	2,8
10	არ იცის	1,4
	ყველა პასუხი	100

ამ პირობების ანალიზით გამოვლინდა, რომ შრომითი ემიგრაცია, შესაძლოა, ჯერ კიდევ ხანგრძლივად გაგრძელდეს, სანამ ეკონომიკაში არ მოხდება მნიშვნელოვანი ხასიათის ძვრები და მოსახლეობის ცხოვრების დონე და პირობები არ გადააჭარბებს ისეთ საზღვრებს, როცა შესაძლებელი იქნება სიღარიბის დაძლევა.

საბოლოოდ ამ პარაგრაფში წარმოებული მსჯელობის განზოგადებით შეიძლება ჩამოყალიბდეს მოკლე დასკვნა:

– აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების როგორც რაოდენობრივ, ისე ხარისხობრივ მაჩვენებლებზე

მოსახლეობის მიგრაციის ზეგავლენა არსებითია. თუ 1990-იანი წლების კრიზისამდელ პერიოდში მექანიკური მოძრაობა შედარებით თანაბარზომიერ ხასიათს ატარებდა და ვერ ქმნიდა ვერც ზღვისპირა აჭარაში და ვერც აჭარის მთიანეთში დეპოპულაციურ ვითარებას, კრიზისის პერიოდში მოხდა როგორც შობადობის და ბუნებრივი მატების მკვეთრი შემცირება, ასევე მოსახლეობის ემიგრაციის ინტენსიურობის ზრდა.

– საქართველოს სხვა მთიანი რეგიონებისაგან განსხვავებით, აჭარის მთიანეთი მთელი გასული საუკუნის განმავლობაში წარმოადგენდა ჭარბი შრომითი რესურსების რეგიონს და ასრულებდა საქართველოს მიწით უზრუნველყოფილი, ქართველი მოსახლეობით შეთხელებული რეგიონებისათვის „დემოგრაფიული დონორის“ ფუნქციას, რაც ძირითადად ხორციელდებოდა ორგანიზებული ჩასახლების ფორმით.

– 1990-იანი წლების საყოველთაო კრიზისის პერიოდში ცხოვრების დონის დაცემის გამო აჭარაში ემიგრაციული პროცესები იმდენად განვითარდა, რომ დაიწყო ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების კლება. შრომითი რესურსების რიცხოვნობა შემცირდა 4%-ით.

– კრიზისის პერიოდში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, აჭარაშიც დიდი ინტენსიურობის შრომითი ემიგრაცია განვითარდა. მან არა მარტო რაოდენობრივად შეამცირა, არამედ ხარისხობრივადც გააუარესა აჭარის შრომითი რესურსების მაჩვენებლები. შრომითი ემიგრაციის კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევის შესწავლით დადგინდა, რომ აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მიგრაციას არსებითად

იგივე ტენდენციები ახასიათებს, რაც საქართველოს სხვა რეგიონებში. ეკონომიკური თვალსაზრისით, აქ იგი უფრო ეფექტიანია, რადგან შრომით ემიგრანტთაგან მიღებული ფულადი გზავნილების სიდიდე არა მარტო ოჯახების საარსებო მინიმუმით დაკმაყოფილების, არამედ მცირე ბიზნესისათვის საწყისი კაპიტალის დაგროვების საშუალებასაც იძლევა, რაც, თავის მხრივ, აჭარის სოციალური და ეკონომიკური აღმავლობის გარკვეულ წინაპირობასაც წარმოადგენს.

თ ა ვ ი III. შრომითი რესურსების განაწილება და დასაქმება

§ 3.1. შრომითი რესურსების დასაქმება

აჭარის შრომითი პოტენციალის სრულად გამოყენების გზების ძიებისას დიდი მნიშვნელობა ეძლევა შრომითი რესურსების რაციონალური განაწილებისა და დასაქმების კანონზომიერებებისა და ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელი თავისებურებების გამოვლენას, ამ მიზეზით კი, ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების განაწილების სტრუქტურის ანალიზს.

საბაზრო ეკონომიკაზე სწრაფი ტემპით გადასვლის მცდელობის ვითარებაში, რომელიც, როგორც არაერთხელ მივუთითეთ, ყოვლისმომცველი დამანგრეველი კრიზისის პირობებში ხდება, სრულიად არაბუნებრივად იცვლება ეკონომიკური პროპორციები როგორც მთელი ქვეყნის, ასევე მისი რეგიონალური ერთეულის – ავტონომიური რესპუბლიკის დონეზე. ამავე დროს, იცვლება სტატისტიკური აღრიცხვის სისტემაც, რაც, ხშირ შემთხვევაში, ძნელად შესადარის ვითარებას ქმნის კრიზისამდელი და მიმდინარე ეკონომიკური განვითარების მაჩვენებლებს შორის. ამის მიუხედავად, ჩვენ მაინც შევეცდებით, ქვემოთ ეს შედარებანი მოვახდინოთ და, რამენაირად, თუ მთლიანად ზუსტად ვერა, მიახლოებული ალბათობით მაინც მომხდარი სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებანი გამოვხატოთ.

ჩვენი ანალიზი დაეყრდნობა როგორც მიმდინარე სტატისტიკური აღრიცხვის მასალას, ისე 2002 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერით მიღებულ შედეგებს. ანალიზის დროს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ ქვეყანაში არცთუ დიდი ხნის წინ დანერგილ ე.წ. შინამეურნეობათა გამოკვლევის შედეგებს. ხშირია შემთხვევა, როცა მოსახლეობის აღწერისა და შინამეურნეობების (ან სხვა) სტატისტიკური ინფორმაცია თვით აღწერის პერიოდისთვისაც ერთმანეთს არ ემთხვევა, მაგრამ არსებითი განსხვავება, რომელიც თვისებრივად სხვაგვარ დასკვნას მოგვცემდა, უმთავრესად, არ არის. ამ ხარვეზის გამოსწორების და მოვლენის უფრო სიღრმისეულად გაანალიზების მიზნით მივმართეთ კონკრეტულ სოციოლოგიურ გამოკვლევებს, რომლებმაც კიდევ უფრო გამოკვეთილად გამოავლინეს და შეავსეს აჭარის შრომითი რესურსების გამოყენების თანამედროვე მდგომარეობის ამსახველი სურათი.

როგორც ცნობილია, გეგმიან მეურნეობაში შრომითი რესურსების შესწავლის დროს ფართოდ იყენებდნენ შრომითი რესურსების ბალანსებს. მისი შედგენა საბაზრო მეურნეობის პირობებში საკმაო სირთულეებთანაა დაკავშირებული. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ თუ შრომითი რესურსების ბალანსის შედგენა მოხერხდება, საბაზრო მეურნეობის პირობებშიც ის იქნება რეგიონული შრომის ბაზრის შესწავლისა და მართვისათვის დამატებითი ინსტრუმენტი დასავლეთის შრომის ბაზრებისათვის დამახასიათებელ ინდიკატორთა სისტემასთან ერთად. პოსტკომუნისტური სივრცის ზოგმა ქვეყანამ შრომის

ბაზრის სტატისტიკის ახალ სისტემას თავის რეგიონულ ერთეულებში შრომითი რესურსების საბალანსო გაანგარიშებანიც შეაშველა. მაგალითად, ორი-სამი წლის წინ დასაქმების სისტემაში მუშაობისას რუსეთის დასაქმების სისტემების გაც-ნობისას არაერთხელ შევხვედრივართ ცალკეული რეგიონების შრომითი რესურსების ბალანსებს.

უნდა ითქვას, რომ ბოლო წლებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სისტემის მმართველი ორგანოები გარკვეული წარმატებით იყენებდნენ შრომითი რესურსების საბალანსო გაანგარიშებებს. ამით ჩვენ ის უნდა ვთქვათ, რომ თუ კი შესაძლებელი იქნება, რეგიონების დონეზე დირექტულად მიღებულ სავალდებულო სტატალრიცხვის ინდიკატორებთან ერთად, საჭირო შემთხვევაში სურათის დასაზუსტებლად და გასაღრმავებლად შესაძლებელია, რეკომენდაცია მიეცეს შრომითი რესურსების კრებისით რეგიონული ბალანსების გამოყენებასაც. მაგ. 2003 წლის აჭარის შრომითი რესურსების საბალანსო გაანგარიშებით, რომელსაც მოკლევადიანი პერსპექტივაც ახლავს (2007წ.-მდე), 2003 წლისათვის დაუსაქმებელი აღმოჩნდა 60,5 ათასი კაცი, შრომითი რესურსების 31,1%. ეს ის კონტინგენტია, რომელთაგან ზოგს სურს (ეკონომიკურად აქტიურთა ნაწილი), ან არ სურს მუშაობა. მათი შეფარდება შრომითი რესურსების რიცხოვნობასთან შეფარდებითი მაჩვენებელია, რომელშიც აისახება რეგიონის შრომითი რესურსების, ზოგადად, შრომითი პოტენციალის გამოყენების დონე. ამასთან ერთად, ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ, როგორც

ცნობილია, უმუშევრობის დონის განმსაზღვრელი კრიტერიუმები მთლად გარკვევით ვერ ახასიათებენ შრომითი რესურსების გამოყენების ეფექტიანობას. რეალური უმუშევრობაც ბევრად მეტია ხოლმე, ვიდრე ოფიციალურ სტატისტიკაში გამოყენებული სისტემა გვიხასიათებს. ეს ექსპერტთა უფრო ჩაღრმავებული გამოკვლევებით დასტურდება. ამიტომ შრომითი რესურსების საბალანსო გაანგარიშებებს, თუნდაც შრომითი რესურსების კრების ბალანსს, თავის მნიშვნელობა მაინც შემორჩა და, შესაძლოა, რეგიონების დონეზე მაინც, მისი, როგორც შრომითი რესურსების დასაქმების ამსახველი ინსტრუმენტის მნიშვნელობა ვაღიაროთ და გამოვიყენოთ. ჩვენს მიერ მითითებულ აჭარის შრომითი რესურსების ბალანსში, რომელიც სხვა სახელწოდებითაა დასაქმების სამსახურების ანგარიშებში წარმოდგენილი, არის მეთოდური ხარვეზებიც, მაგრამ შრომითი რესურსების რიცხოვნობისა და განაწილების საერთო სურათს იგი ასახავს.

შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის მეთოდოლოგია და სხვადასხვა სამეცნიერო გამოკვლევები თუ სახელმძღვანელოები თავისებურად განმარტავენ დასაქმებას და დასაქმებულს. სახელმძღვანელო ლიტერატურაში ხშირად ეყრდნობიან შსო-ს მეთოდოლოგიას. ამ მეთოდოლოგიიდან გამომდინარეობს დასაქმების სტატისტიკაც, რომელიც ჩვენი ქვეყნის სტატორგანოების პროგრამებშია მოცემული და ითვალისწინებს საბაზრო ეკონომიკისათვის ყველაზე მოსარგებ ინდიკატორებს. ამ მეთოდოლოგიით, მოსახლეობა იყოფა ორ

მნიშვნელოვან ჯგუფად. პირველი – ესაა ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა, რომლის რიცხოვნობა განისაზღვრება დასაქმებულებითა და უმუშევრებით (დაუსაქმებლებით, რომელნიც ეძებენ სამუშაოს). ეს წარმოადგენს ქვეყანაში არსებულ სამუშაო ძალას.

მეორე ჯგუფს წარმოადგენს ე.წ. ეკონომიკურად არააქტიური მოსახლეობა, რომელიც არ არის სამუშაო ძალა და სტატისტიკაშიც იგი სამუშაო ძალის რაოდენობაში არ ხვდება. მათში შედის წარმოებისაგან მოწყვეტით სწავლით დასაქმებული მოსწავლეები, ასაკით პენსიონერები, ინვალიდობით პენსიონერები, მარჩენალდაკარგული პირები. აგრეთვე, ის პირები, რომლებიც საკუთარ ოჯახში დაკავებულნი არიან ბავშვების, ან ოჯახში მყოფი ავადმყოფების მოვლით. აქვე შეჰყავთ ის პირნიც, რომლებმაც ვერ იშოვეს და ხელი ჩაიქნიეს სამუშაოს ძებნაზე, თუმცა ამის სურვილი აქვთ და მზადაც არიან შეუდგნენ მუშაობას.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ კლასიფიკაციით მიღებული სურათი მყარ სტატისტიკას არ წარმოადგენს. საკმაოდ ინტენსიურია ჩვენს მიერ მითითებული ჯგუფებიდან გადასვლა-გადმოსვლა, აღნიშნული ინტენსიურობა დამოკიდებულია ეკონომიკურ დინამიკაზე და შრომის ბაზარზე კონიუნქტურულ ცვლილებებზე.

შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის მასალებში მიღებული განმარტების მიხედვით დასაქმებულად ითვლება პირი, რომელიც ასრულებს სამუშაოს და ამისათვის იღებს შემოსავალს ფულით ან ნატურალური სახით. დასაქმებულად ითვლება ის პირიც, რომელიც

ფორმალურად ირიცხება სამუშაოზე, მაგრამ დროებით არ მუშაობს.

როგორც ვიცით, მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში კანონმდებლობითაა განსაზღვრული შრომის ასაკის საზღვრები. საქართველოში მინიმალური ასაკობრივი საზღვარი არის 16 წელი, ასევეა აშშ-ში, რუსეთში. თუმცა არიან ქვეყნები, სადაც იგი მეტისმეტად მცირეა. მაგალითად, ბრაზილიაში იგი 10 წელს უდრის, ხოლო უმეტეს ქვეყნებში 14–15 წელს. ასევე განსხვავებულია შრომის ზედა ზღვარიც ქვეყნებს შორის. ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ საქართველოში შრომის ასაკის საკანონმდებლო შეცვლაზე. ამჟამად იგი ქალებისათვის 60 წელია, ხოლო მამაკაცებისათვის 65 წელი.

შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობა წარმოადგენს შრომითი რესურსებისა და ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ბირთვს. მისი რიცხოვნობა 2002 წლის მოსახლეობის აღწერის დროისათვის აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში 171,4 ათასი კაცი იყო (ცხრილი 21). ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 93,3% შრომისუნარიან ასაკში იმყოფება, ხოლო 6,7% – შრომისუნარიან ასაკზე უფროსია. ეს უკანასკნელი გაცილებით ჩამორჩება საქართველოს საშუალო მაჩვენებელს (10,6%), აგრეთვე, სხვა მხარეების – გურიის (12,5%), იმერეთის (13,6%), კახეთის (13,8%), მცხეთა-მთიანეთის (15,2%), რაჭა-ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის (25,2%), სამეგრელო-ზემო სვანეთის (10,9%), სამცხე-ჯავახეთის (11,4%), ქვემო ქართლის (8,5%), შიდა ქართლის (13,2%) მაჩვენებლებს. ეს ძირითადად უნდა ავხსნათ მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურითა და მათ შორის აჭარაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის

შედარებითი სიახალგაზრდავით. როგორც აღვნიშნეთ, აჭარის მოსახლეობის საშუალო ასაკი (32,8 წელი) 3,3 წლით ნაკლებია საქართველოს საშუალო მაჩვენებელზე. ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის საშუალო ასაკიც აჭარაში (40,2 წელი) შესამჩნევად ნაკლებია საქართველოს და მისი ნებისმიერი მხარის მაჩვენებლებზე.

აღნიშნული სიახალგაზრდავე პროპორციულად შეინიშნება ეკონომიკურად აქტიური თუ პასიური მოსახლეობის ყველა კატეგორიაში (დასაქმებული მოსახლეობა, დაქირავებით მომუშავენი, დასაქმებული პენსიონერები, უმუშევრები და ა.შ.).

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის
განაწილება
ეკონომიკური აქტიურობისა და ძირითადი ასაკობრივი
ჯგუფების მიხედვით⁵³

მოსახლეობის კატეგორია	სულ, კაცი	საერთო რიცხვიდან იმყოფება ასაკში (პროცენტებში)				სამშაულო ასაკი
		შრომისუნარიან ზე უმცროსი	შრომისუნარიანი	შრომისუნარიან ზე უფროსი	16-29 წლის	
ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა	171451	-	93,3	6,7	27,4	40,2
დასაქმებული მოსახლეობა მათ შორის:	156073	-	92,8	7,2	25,8	40,8
დაქირავებით მომუშავენი	49951	-	95,0	5,0	20,1	41,6
სამუშაოს მიმცემნი	201	-	95,5	4,5	16,9	41,5
საკუთარ საწარმოში მუშაკთა დაქირავების გარეშე	124	-	94,4	5,6	12,1	43,5
ინდივიდუალურ საფუძველზე მომუშავენი	15617	-	98,0	2,0	19,9	40,3
ოჯახურ საწ.მუშაკები	1096	-	96,4	5,6	45,7	33,8
არარეგულარული ანაზღაურებით არ არიან კლასიფიცირებულნი	89084	-	90,7	9,3	29,8	40,5
სტატუსით	11203	-	36,2	63,8	1,7	63,9
დასაქმებულთა საერთო რიცხვიდან:	144	-	100	-	92,4	22,1
პენსიონერები	42308	-	98,4	1,6	45,7	33,8
მოსწავლეები						
დაუსაქმებელი მოსახლეობა მათგან:	15378	-	98,5	1,5	43,8	34,3
უმუშევრები, რომლებიც მზად არიან შეუდგნენ მუშაობას	204565	44,2	42,0	13,8	20,6	26,7
ეკონომიკურად არააქტიური მოსახლეობა	30842	1,5	25,6	72,9	1,9	65,9
მათგან: პენსიონერები	948	1,5	97,9	0,6	95,2	21,0
	3279	14,0	75,4	10,6	39,8	32,7

⁵³ ცხრილი შედგენილია – საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტ. III, ნაწილი 1, თბილისი, 2004, გვ. 61, 62 – მონაცემთა მიხედვით.

მოსწავლეები						
პირები, რომლებიც იღებენ	266	–	90,2	9,8	13,9	45,3
სახელმწიფო დახმარებას	163432	54,7	42,2	3,1	23,3	18,7
პირები, რომლებსაც აქვთ შემოსული	725	–	83,6	16,4	12,7	43,2
მხოლოდ საკუთრებიდან ან	376016	24,0	65,5	10,5	23,7	32,8
დანაზოგიდან						
სხვა პირის კმაყოფაზე მყოფი						
არსებობის წყარო არაა მითითებული						
სულ აჭარის არ-ში						

სამაგიეროდ, აჭარის ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობაში საქართველოს სხვა მხარეებთან შედარებით დიდი ხვედრითი წილი უკავია ახალგაზრდობის – 16–29 წ.წ. კონტინენტს – 27,4%. ეს მაშინ, როცა საქართველოს საშუალო მაჩვენებელი მხოლოდ 21,6%-ია, რაჭა–ლეჩხუმ–ქვემო სვანეთში – 15%.

ამრიგად, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა თავისი ასაკობრივი სტრუქტურით ბევრად ახალგაზრდაა საქართველოს სხვა მხარეების ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობაზე, რაც, უდავოდ, პროგრესული ფაქტია და გათვალისწინებული უნდა იქნეს აჭარის შრომითი რესურსების ზოგადი შეფასებისას და წარმოების განლაგების თუ რეგიონალური ინვესტიციური პოლიტიკის შემუშავების დროს. ეს იმდენად მნიშვნელოვანი გარემოებაა, რომ საჭიროდ მივიჩნიეთ, უფრო დეტალურად წარმოგვედგინა ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის შედარებითი ანალიზისათვის ამოსავალი მონაცემები (ცხრილი 22).

აჭარის მთელ მოსახლეობაში, მათ შორის მამაკაცთა და ქალთა კონტინენტში 34 წლამდე ყოველი ხუთწლიანი ასაკობრივი ინტერვალების ხვედრითი წონები გაცილებით მეტია, ვიდრე საქართველოს

საშუალო მაჩვენებლები, ხოლო შემდგომ ასაკებში, ასაკის ზრდასთან ერთად, მატულობს და დიდ განსხვავებას აღწევს 65 წელს გადაცილებულ მოსახლეობაში. მოცემული ხუთწლიანი ინტერვალების მიხედვით, აჭარაში მაქსიმალური რიცხოვნობის კონტინგენტია ახალგაზრდა 25–29 წწ. ჯგუფი, საქართველოში კი, საშუალოდ, 40–44 წწ. ჯგუფი.

ცხრილი 22

**აჭარისა და შიდა ქართვლის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის სექსობრივ-
ასაკობრივი განაწილება (ათასი კაცი) %⁵⁴**

სულ		მათ შორის იმყოფება ასაკში, წწ											65 წ. და მეტი
		20-მდე	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64		
სულ	აჭარა	189,3	22,7	22,8	21,3	17,4	21,5	21,3	16,9	10,1	7,6	15,1	
	საქართველო	2050,4	148,3	191,3	206,3	212,4	245,4	238,3	193,7	132,4	131,9	290,7	
	აჭარა %	100	6,7	12,0	11,2	9,2	11,4	11,2	8,9	5,3	4,0	8,0	
	საქართველო %	100	2,9	9,3	10,1	10,4	12,0	11,6	9,4	6,5	6,4	14,2	
	აჭარა	102,3	12,5	12,1	12,7	10,1	12,5	11,9	8,2	5,0	3,7	7,5	
	საქართველო	1081,7	33,4	87,3	119,7	115,0	125,9	118,2	99,6	64,1	66,8	141,6	
	აჭარა %	100	6,0	12,2	11,9	12,4	9,8	12,2	11,6	8,0	4,8	7,3	
	საქართველო %	100	3,1	8,1	10,2	11,1	10,6	11,6	10,9	9,2	5,9	6,2	
	აჭარა	87,0	6,6	10,2	8,6	7,4	9,0	9,4	8,7	5,2	3,9	7,6	
	საქართველო	968,7	26,4	60,9	86,6	97,4	119,5	120,0	94,2	68,3	65,1	149,2	
	აჭარა %	100	7,6	11,7	12,2	9,9	10,4	10,8	9,9	5,9	4,4	8,7	
	საქართველო %	100	2,7	6,3	8,4	8,9	10,0	12,3	12,4	9,7	7,0	6,7	

⁵⁴ ცხრილი შედგენილია: შრომის ბაზარი საქართველოში 1998-2003; სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2004, გვ. 21, მონაცემთაბიზნესი.

დავუბრუნდეთ ისევ ცხრილის მონაცემთა ანალიზს. აქ შეუძლებელია, არ აღვნიშნოთ, რომ მოსახლეობის აღწერისა და, მათ შორის, დასაქმებული მოსახლეობის აღწერის დიდ ნაკლს წარმოადგენს დასაქმებულთა დიდი კონტინგენტის გაურკვეველი სტატუსი. საკმარისია ითქვას, რომ 156,1 ათასი დასაქმებულიდან უსტატუსოდაა დარჩენილი 89,1 ათასი, ანუ 57%. ეს აღწერის დეფექტია. იგი სპეციალური მსჯელობის საგანი უნდა გახდეს, განსაკუთრებით, მომავალი აღწერის წინ. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, სავსებით ნათელია, რომ აღწერით მიღებული დასაქმებულთა სტატუსის მიხედვით აღწერით მიღებული განაწილება მხოლოდ საორიენტაციოა და შერჩევითი გამოკვლევის (შემთხვევითი შერჩევა) ფასი თუ აქვს. ანალიზის სწორად წარსამართავად მეთოდურად უფრო მიზანშეწონილი იქნება, თუ დასაქმებული მოსახლეობიდან გამოვთიშავთ უსტატუსო მოსახლეობას და განაწილების პროპორციებზე დარჩენილი კონტინგენტის მიხედვით ვიმსჯელებთ. ასეთ შემთხვევაში განაწილება აღწერს არა 156,1 ათას დასაქმებულს, არამედ 67 ათასს, რომელთა შორის დაქირავებულია 49,9 ათასი კაცი, ანუ დასაქმებულთა 75%, ხოლო ინდივიდუალურ საფუძველზე მუშაობს 23,3%. მიღებული პროპორცია უკვე იძლევა მსჯელობის საფუძველს და შეფასებისას გარკვეული აზრის გამოტანა შესაძლებელია.

დასაქმებულ მოსახლეობაში პენსიონერები წარმოადგენენ 7,2%-ს. მათი საშუალო ასაკი 63,9 წელია. აქ თითქმის მესამედს შრომის ასაკში მყოფი პენსიონერები წარმოადგენენ (კანონმდებლობით

განსაზღვრული შემცირებული საპენსიო ასაკის პირები, დასაქმებული ინვალიდები და ა.შ.). საქართველოს მთელ მოსახლეობაში პენსიონერები წარმოადგენენ დასაქმებული მოსახლეობის 10,3%-ს და მათი საშუალო ასაკი 67,1 წელია. ანუ აჭარის პენსიონერთა საშუალო ასაკს 3,2 წლით აღემატებიან. სავსებით ბუნებრივი იქნება, თუ დავასკვნით, რომ თვით პენსიონერთა შორის აჭარა გამოირჩევა უფრო მეტი შემორჩენილი შრომისუნარიანობით, რაც, საერთოდ, დასაქმებულ პენსიონერთა კონტინგენტის მაღალ შრომით პოტენციალზე მეტყველებს.

თუ აღწერის მასალას დავეყრდნობით, 2002 წლისათვის აჭარაში დაუსაქმებელია 42,3 ათასი კაცი, რომელთაგან უმუშევრის კატეგორიას მიეკუთვნება 15,4 ათასი, ანუ ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 9%. მათგან 43,8% 16–29 წლის ახალგაზრდობაა. ეს აღემატება საქართველოს საშუალო მაჩვენებელს, მაგრამ ჩამორჩება მეზობელი გურიის მხარის (50,4%), კახეთის (46%), მცხეთა-მთიანეთის (45,2%) და ზოგიერთი სხვა რეგიონის ახალგაზრდობის წილს უმუშევრებში.

ეკონომიკურად არააქტიური მოსახლეობა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში 204,5 ათასს, ანუ მთელი მოსახლეობის 54,4%-ია. სხვა პირის კმაყოფაზე ეკონომიკურად არააქტიურთა 80%. დანარჩენ 20%-ს კი აქვს არსებობის რაღაც სხვა წყარო. უმეტესობა, რომელსაც სხვა ინახავს (54,7%) შრომის ასაკს მიუღწეველი მოსახლეობაა. ასევე დიდია მათი წილი ახალგაზრდობის კონტინგენტში. საბოლოოდ კი, სხვა პირის კმაყოფაზე მყოფი მთელი მასის საშუალო ასაკი 18,7 წელია.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მოცემული მასალა მხოლოდ ნაწილობრივ ასახავს სხვა პირის კმაყოფაზე მყოფთა რიცხოვნობას. რეალურად, პენსიონერთა, სტიპენდიანტთა, სახელმწიფო დახმარების მიმღებ პირთა შემოსავლები უაღრესად მცირეა და თავიანთი დანახარჯებით უფრო მეტს მოიხმარენ ოჯახის სხვა წევრების შემოსავლებიდან, ვიდრე მათი პირადი შემოსავალია. თუმცა, საერთაშორისო სტატისტიკა ამ კატეგორიის ხალხს არ მიჯნავს; ამიტომაც პირობითად ვთვლით, რომ აჭარაში მცხოვრები 30,8 ათასი პენსიონერის მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის პენსია მისი სამომხმარებლო ბიუჯეტის მცირე ნაწილს წარმოადგენს. ამჟამინდელი ვითარების მიხედვით პენსია საარსებო მინიმუმის მეოთხედსაც არ უდრის.

ამრიგად, აჭარის ეკონომიკურად არააქტიური მოსახლეობა უმთავრესად ბავშვებსა და ახალგაზრდებს წარმოადგენს, მათი საშუალო ასაკი 26,7 წელია. ეს კვლავწარმოების თვალსაზრისით პროგრესული მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების მაჩვენებელია.

საერთოდ, მოსახლეობის აღწერით მიღებული მასალა, თუკი აღწერა კარგად იყო ორგანიზებული, ყველაზე მისაღები და ზუსტია მოცემული მომენტისათვის, მაგრამ ჩვენ შემთხვევაში აღწერის ორგანიზაცია და მონაცემთა დამუშავების პროგრამებიც გარკვეულ ხარვეზს შეიცავს. ხარვეზები ახლავს შინამეურნეობათა გამოკვლევებით მიღებულ მასალასაც, თუმცა იგი სისტემატური ხასიათისაა და შეიძლება მათი საშუალებით დინამიკის დანახვაც, რაც თითქმის შეუძლებელია ბოლო აღწერების მონაცემთა მიხედვით დამუშავების პროგრამათა განსხვავებულობის გამო.

1998–2003 წწ. ცვლილებებია გამოხატული აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის დინამიკაში (ცხრილი 23). აღნიშნულ პერიოდში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა 33,7 ათასი კაცითაა გაზრდილი (22%-ით). მათ შორის ძირითადი მატება სოფლის მოსახლეობაში მოხდა, რამაც სოფლის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის წილი მთელ მოსახლეობაში 61,1%-დან 67,0%-მდე გაზარდა. შეიმჩნევა გენდერული წონასწორობის აღდგენის ტენდენციაც. ზემოაღნიშნულ ცვლილებებში გარკვეული როლი ითამაშა ქალთა დასაქმების ზრდამ, განსხვავებული ინტენსიურობის მიგრაციულმა პროცესებმა სოფლად და ქალაქად; არ გამოვრიცხავთ „სტატისტიკური მოწესრიგების“ როლსაც.

ცხრილი 23

აჭარის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა ქალაქისა და სოფლის მიხედვით (ათასი, %)⁵⁵

	1998			2003		
	სულ	ქალი	კაცი	სულ	ქალი	კაცი
აბს. ქალაქი	60,6	22,0	38,6	62,5	30,4	32,1
„ სოფელი	95,0	41,6	53,4	126,8	56,6	70,2
„ სულ	155,6	63,6	92,0	189,3	87,0	102,3

⁵⁵ ცხრილი შედგენილია სტატისტიკური კრებულის „შრომის ბაზარი საქართველოში“ თბილისი, 2004, გვ. 22 მასალის მიხედვით.

% ქალაქი	100	36,3	63,7	100	48,6	51,4
„ სოფელი	100	43,8	56,2	100	44,6	55,4
„ სულ	100	40,9	59,1	100	46,0	54,0
% ქალაქი	38,9	34,6	42,0	33,0	34,9	31,4
„ სოფელი	61,1	65,4	58,0	67,0	65,1	68,6
„ სულ	100	100	100	100	100	100

2003 წელს 1998 წელთან შედარებით დასაქმებულთა რიცხოვნობა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში გაიზარდა 16,6%-ით, მაშინ როცა მთლიანად საქართველოში – მხოლოდ 4,8%-ით (ცხრილი 24). სამაგიეროდ, უფრო სწრაფი ტემპით შემცირდა დაქირავებული შრომით დასაქმებულთა რიცხოვნობა. 2003 წელს მან შეადგინა 1998 წლის რაოდენობის მხოლოდ 70,9%, როცა საქართველოში ანალოგიური მაჩვენებელი 82,7% იყო. სამაგიეროდ, საქართველოს მაჩვენებლიდან (ზრდა 13,3%) შედარებით გაცილებით მაღალი ზრდა აღინიშნა აჭარაში თვითდასაქმებულთა რიცხოვნობისა (159%). ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ აღინიშნა დასაქმებულისა და თვითდასაქმებულის სტატუსის თაობაზეც, რასაც ჩვენ ქვემოთ შევეხებით.

ბუნებრივია, დიდი სოციალური გარდაქმნების დროს ხდება სტატუსის განმსაზღვრელი კრიტერიუმების თუ ფაქტობრივი ნიშნების შეცვლა. დაქირავებით დასაქმებულთა კლება სახელმწიფო საწარმოებსა და დაწესებულებების მუშაკთა დასაქმებაში მიმდინარე ცვლილებებით უნდა აიხსნას.

ცხრილი 24

აჭარის ეკონომიკაში დასაქმებულთა დინამიკა

1998–2003 წწ. ათასი კაცი⁵⁶

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2003 წ. 1998წ-თან %
დასაქმებულია სულ	142,6	148,6	131,9	153,9	138,4	166,3	116,6
დასაქმებული დაქირავებული შრომით	67,7	75,5	55,1	64,3	57,6	48,0	70,9
თვითდასაქმებული	74,4	72,3	75,9	85,0	80,2	118,3	159,0
სხვა	0,5	0,8	0,9	4,6	0,6	0,0	–

ცხადია, ვერც სტატისტიკის ნაკლოვანებას დავფარავთ. ძნელია სხვა ფაქტორით აიხსნას 2001–2002 წწ. დასაქმებულთა 15 ათასით შემცირება, შემდგომ კი ნახტომისებრი ზრდა.

ზოგადად კი, დასაქმებულთა რიცხოვნობა საგრძნობლად მატულობს მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირებისა და ემიგრაციული პროცესების ფონზე. აჭარის მცირემიწიანობის პირობებში, ეკონომიკური დაცემის ვითარებაში მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის (22,6%) არსებობის ძირითადი წყაროა პირად დამხმარე მეურნეობიდან შემოსავალი, ცხადია, იგი უნაწილდება მათ კმაყოფაზე მყოფ დიდ კონტინენტს. აჭარის მთიანეთში ბუნებრივ-საწარმოო რესურსების შეზღუდულობის გამო პირად დამხმარე მეურნეობიდან შემოსავალი დიდი არ არის და მნიშვნელოვანი გაზრდის პირობებიც არ არსებობს.

⁵⁶ ცხრილი შედგენილია სტატისტიკური კრებულის – შრომის ბაზარი საქართველოში 1998–2003 წწ. თბილისი, 2004, გვ. 35, 41, 43 მონაცემთა საფუძველზე.

დაქირავებით მუშაობისათვის ხელფასს (ან სხვა რეგულარულ შემოსავალს) იღებს 50 ათასი კაცი (მთელი მოსახლეობის 13,3%), ეს კონტინგენტი ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 29,1%-ია. ჩამოყალიბებული საბაზრო ურთიერთობების პირობებში ეს მაჩვენებელი გაცილებით მეტია. მცირეა იმ პირთა რიცხვიც, რომელთაც აქვთ საკუთარი საწარმო და ჰყავთ დაქირავებული პერსონალი, ან თითონ ახერხებენ დაქირავების გარეშე შემოსავლის მიღებას. თავისებური გავრცელება ჰპოვა აჭარაში ფერმერულმა მეურნეობებმა, მაგრამ მათი სიძლიერე როგორც ეკონომიკური განვითარების, ისე შემოსავლის თვალსაზრისით, ჯერჯერობით, თვალშისაცემი არაა.

როგორც ზემოთ არაერთხელ აღვნიშნეთ, აჭარის მოსახლეობა საქართველოს რეგიონებს შორის ყველაზე ნაკლებადაა დაბერებული და პენსიონერთა ძირითადი კატეგორია – ასაკის გამო პენსიონერობა, აქ შედარებით დაბალი ხვედრითი წონით ხასიათდება. პენსიას იღებს 31,2 ათასი კაცი (მოსახლეობის 8,3%), მაგრამ, სამწუხაროდ, პენსია ძლიერ მცირეა და მათი საარსებო მინიმუმის მეოთხედს თუ შეადგენს. ამიტომ აღწერის დროს პენსიონერებმა იგი არსებობის ძირითად წყაროდ კი მიუთითეს, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ დიდი ნაწილი უფრო მეტს ხარჯავს ოჯახის სხვა წევრის შემოსავლიდან, ვიდრე პენსიის სიდიდეა (მაშინ იგი 14–20 ლარი იყო).

ფრიად სამწუხაროა, რომ მასობრივი უმუშევრობის პირობებში უმუშევრის შემწეობა, როგორც შემოსავლის წყარო, მხოლოდ 183 კაცმა დაასახელა. უმძიმესი კრიზისის ვითარებაში, ცხადია, უმუშევართა ჯეროვანი უზრუნველყოფა განვითარებულ სახელმწიფოებსაც

უჭირთ, მაგრამ მხოლოდ სიმბოლური რაოდენობის კონტინგენტი და სიმბოლური თანხა, რასაც უმუშევრები შემწეობის სახით იღებენ, პრობლემას ვერ გადაჭრის. ამის თაობაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ დაწვრილებით.

როგორც ზემოთ მივუთითეთ, აჭარის მოსახლეობის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილია სხვა პირის კმაყოფაზე (47%) (ცხრილი 25), ვფიქრობთ რეალურად, ეს წილი კიდევ უფრო მეტი უნდა იყოს, რადგან მას ემატება პენსიონერთა, სტიპენდიანტთა, სხვადასხვა დახმარების მიმღებთა ნაწილიც, რომლებისთვისაც პირად მოხმარებაში მითითებული წყარო მთლად ძირითადი არაა.

ცხრილი 25

**აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის
განაწილება
არსებობის ძირითადი წყაროების მიხედვით⁵⁷**

არსებობის ძირითადი წყარო	რიცხოვ- ნობა, კაცი	პროცენ- ტულად
აჭარის მოსახლეობა	376016	100
დაქირავებით მუშაობისათვის ხელფასი ან სხვა რეგულარული ანაზღაურება	49951	13.3
მუშაობა საკუთარ გლეხურ (ფერმერულ) მეურნეობაში	3991	1.1
საკუთარ საწარმოში მუშაობა მუშაკთა დაქირავებით	201	0.1
საკუთარ საწარმოში მუშაობა მუშაკთა დაქირავების გარეშე	124	0.03
ინდივიდუალური საქმიანობა	15617	4.2
შემოსავალი პირადი დამხმარე მეურნეობიდან	85093	22.6
ოჯახის დამხმარე წევრი არარეგულარული	1096	0.3

⁵⁷ ცხრილი შედგენილია: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირ-ველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტ. III, ნაწ. I, თბილისი, 2004, გვ. 20, 21, 22 მასალის მიხედვით.

ანაზღაურებით		
შემოსავლები საკუთარი დანაზოგიდან	232	0.1
შემოსავალი საკუთარი საწარმოდან, რომლის მფლობელი არ მუშაობს	191	0.3
პენსია	31181	8.3
სტიპენდია	979	0.3
უმუშევრის შემწეობა	183	0.05
დანარჩენი დახმარება (უმუშევრის შემწეობის გარეშე)	839	0.2
სახელმწიფო უზრუნველყოფის სხვა სახე	2949	0.8
სხვა პირის კმაყოფაზე	176559	47.0
არალეგალური შემთხვევითი შემოსავლები	4796	1.3
სხვა წყარო	1399	0.4
არა აქვს მითითებული არსებობის ძირითადი წყარო	725	0.2

განვითარებული საბაზრო მეურნეობის პირობებში ხორციელდება როგორც შემოსავლების თვითრეგულირება, ისე სახელმწიფო აქტიური ჩარევით ახდენს მის განაწილებაზე ზემოქმედებას. ამას იგი ახერხებს ინსტიტუციონალური სისტემის მეშვეობით, ეკონომიკური, სოციალური, საკანონმდებლო-ადმინისტრაციული მეთოდებით. იქ ამ მხრივ დიდ როლს ასრულებს პროფკავშირები.

მოსახლეობის შემოსავლების საბაზრო თვითრეგულირება უშუალოდ ფასების მექანიზმის საშუალებით ხდება. ამის შედეგად დიფერენცირდება შემოსავლები და მოსახლეობის ერთი ჯგუფი უფრო მეტ შემოსავალს იღებს და მდიდრდება, მეორე კი ნაკლებს და რჩება ღარიბად, ზოგჯერ კი მთლად დატაკდება.

როგორც ცნობილია, სახელმწიფო საგადასახადო სისტემის მეშვეობით ცდილობს, შეამციროს მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის ქონებრივი დიფერენციაცია. ამავე დროს, ბიუჯეტიდან გასცემს

პენსიებს, დახმარებებს და ახორციელებს მოსახლეობის ფართო ფენების მხარდაჭერას. საქართველოში მეტ-ნაკლებად ყალიბდება სოციალური მხარდაჭერის მექანიზმი; მაგრამ ეკონომიკური სისუსტისა და სახელმწიფო ბიუჯეტის ფორმირებაში არსებული სიმწელების გამო, ჯერჯერობით, ქმედითად ვერ ხერხდება მოსახლეობის ქონებრივი დიფერენციაციის პროცესზე ზემოქმედება, რაც ბუნებრივია აისახება შრომის ბაზრის ფუნქციონირების პროცესზეც.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების განაწილების ანალიზის დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მის დარგობრივ ასპექტს. აქედანვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მოსახლეობის აღწერები იძლეოდა ამ მხრივ მეტად დეტალურ ინფორმაციას, თუმცა ბოლო 2002 წლის აღწერის მასალები, სამწუხაროდ, ისეა დამუშავებული, რომ ხშირად წინა აღწერებთან შედარება ძნელდება. როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ეს გარემოება მოსახლეობის შემდგომი აღწერის დროს უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

ჩვენ შევეცადეთ, შეგვეპირისპირებინა აჭარისა და საქართველოს დასაქმებული მოსახლეობის განაწილებანი საქმიანობის სახეობების მიხედვით (ცხრილი 26). პირველი არსებითი ნიშანი, რომელიც, როგორც მთელი საქართველოს, ისე

ცხრილი 26

**აჭარისა და საქართველოს დასაქმებული მოსახლეობის
განაწილება საქმიანობის სახეობების მიხედვით – ათასი
კაცი, პროცენტულად ჯამის მიმართ⁵⁸**

საქმიანობის სახეობები	დასაქმებულია რი- ცხოვნიება აჭარაში, ათასი კაცი	დასაქმებულია რი- ცხოვნიება საქართვე- ლოში, ათასი კაცი	დასაქმებულია განა- წილება აჭარაში, %	დასაქმებულია განა- წილება საქართველო- ში, %
სოფლის მეურნეობა, ნადირობა, მეტყვეობა, თევზჭერა	99,4	995,6	59,8	54,9
სამთომომპოვებელი მრეწველობა, კარიერების დამუშავება	0,2	2,8	0,1	0,2
დამამუშავებელი მრეწველობა	4,1	88,8	2,5	4,9
ელექტროენერჯია, გაზი და წყალმომარაგება მშენებლობა	1,8	19,8	1,1	1,1
	3,8	40,1	2,3	2,2
საბითუმო და საცალო ვაჭრობა, ავტომობილებისა და საყოფაცხოვრებო საქონლისა და პირადი ნივთების რემონტი	17,4	198,5	10,5	10,9
სასტუმროები და რესტორნები	2,8	16,6	1,7	0,9
ტრანსპორტი, სასაწყობო მეურნეობა და კავშირგაბმულობა	7,5	76,9	4,5	4,2
საფინანსო შუამავლობა	1,2	9,8	0,7	0,5
ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა და კომერცია	0,5	32,3	0,3	1,8
სახელმწიფო მართვა და თავდაცვა, სოციალური დაზღვევა	8,7	91,4	5,2	5,0
განათლება	9,5	135,6	5,7	7,5
	3,8	49,0	2,3	2,7
ჯანდაცვა და სოციალური მომსახურება				
სხვა კომუნალური, სოციალური და	4,2	44,0	2,5	2,4
პერსონალური მომსახურება	1,0	7,8	0,6	0,4
კერძო საშინაო მეურნეობაში მომსახურება ქირით	0,2	3,5	0,1	0,2
	0,1	2,0	0,06	0,1
ექსტერიტორიული ორგანიზაციები და ორგანოები	166,3	1814,5	100	100
არა იდენტიფიცირებული სულ				

⁵⁸ ცხრილი შედგენილია – შრომის ბაზარი საქართველოში 1998–2003, სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2004, გვ. 38. მასალის მიხედვით.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების ამ ჭრილში შეინიშნება, ესაა შრომითი რესურსების აგრარული ტიპისათვის დამახასიათებელი სტრუქტურა. აჭარის სოფლის მეურნეობაში (ნადირობა, თევზჭერა, მეტყევეობაში დასაქმებულ მცირერიცხოვან კონტინგენტთან ერთად) დასაქმებულია თითქმის 60%, რაც ანალოგიურია მთელი საქართველოს მოსახლეობაში სოფლის მეურნეობაში ჩაბმულთა წილისა (55%). ანალიზისას უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სტატისტიკა საქართველოში არსებული ოჯახების ყველა შრომისუნარიან წევრს დასაქმებულად აღრიცხავს, თუ ოჯახს პირადი დამხმარე მეურნეობის 0,5 ჰა მაინც აქვს. ხშირად ასეთი დასაქმება სიმბოლურია და თვით მექანიზაციის უქონლობის დროსაც კი სანახევროდაც ვერ ტვირთავს მთელი წლის განმავლობაში სამუშაოთი ოჯახს. ხელოვნურ „სტატისტიკურ“ გაზრდასთან ერთად, რეალურადაც, მატერიალური წარმოების უმნიშვნელოვანეს დარგებში – მრეწველობასა და მშენებლობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობის კატასტროფულმა შემცირებამ კრიზისის დროს, თავისთავად, სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა წილი მაღალი დატოვა. 1990 წელს საქართველოში სოფლის მეურნეობასა და სატყეო მეურნეობაში დასაქმებული იყო მხოლოდ 26% და ამ სექტორს როგორც რიცხოვნობის, ისე დასაქმებულთა შორის წილის შემცირების ტენდენცია აშკარად გამოხატული ჰქონდა. ასევე შემცირების ტენდენციით ხასიათდებოდა სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა წილი აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის მომენტისათვის მაშინდელ ე.წ.

საზოგადოებრივ სექტორში სოფლის მეურნეობასა და სატყეო მეურნეობაში დასაქმებული იყო 66386 კაცი (აქედან უშუალოდ სოფლის მეურნეობაში – 65363 კაცი⁵⁹). დღევანდელი გაგებით, ეს იყო დაქირავებული მოსახლეობა, რომელიც შესრულებული სამუშაოსათვის იღებდა გასამრჯელოს ფულადი ან ნატურალური ფორმით. ეს კონტინგენტი წარმოადგენდა ეკონომიკაში დასაქმებულთა 35,9%-ს, აქ, ცხადია, არ შედიოდა პირად დამხმარე მეურნეობაში დასაქმებულნი.

მამასადამე, კრიზისის პერიოდში მომხდარი სტრუქტურული ცვლილებების შედეგად მოხდა ე.წ. პირველ სექტორში დასაქმებულთა რიცხოვნობისა და ხვედრითი წონის მნიშვნელოვანი მომატება, რაც ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით, რეგრესულ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. «კატასტროფულად“ უნდა შეფასდეს II სექტორში (მრეწველობა, მშენებლობა) დასაქმებულთა რიცხოვნობის შემცირების მაღალი ტემპი. 1989 წლის აღწერით, აღნიშნულ დარგებში დასაქმებული იყო, შესაბამისად, 29,3 ათასი და 9,9 ათასი კაცი, მთლიანად დასაქმებულთა 15,8 და 5,4 პროცენტი. მთლიანად სექტორის წილი იყო 21,2%. ამჟამად კი (2002 წ.) მრეწველობაში დასაქმებულია მხოლოდ 6,1 ათასი კაცი, ხოლო მშენებლობაში – 3,8 ათასი. ანუ მრეწველობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობა შემცირდა 4,8-ჯერ, ხოლო მშენებლობაში – 2,6-ჯერ. ჯერჯერობით, რაიმე არსებითი ძვრები მრეწველობაში დასაქმებულთა რაოდენობის ზრდისა არ შეიმჩნევა. ამის გარეშე კი

⁵⁹ საქართველოს მოსახლეობის დასაქმება (მოსახლეობის 1989 წლის აღწერის მიხედვით) სტატისტიკური კრებული, ნაწ. I, თბილისი, 1991, გვ. 126, 128.

როგორც საქართველოს, ისე მისი რეგიონების, მათ შორის, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ეკონომიკური აღორძინება წარმოუდგენელია. ამჟამად ავტონომიური რესპუბლიკის მრეწველობაში დასაქმებულია 2,5%, ხოლო მშენებლობაში – 2,3%.

შემცირებულია ტრანსპორტზე დასაქმებულთა როგორც რიცხოვნობა, ისე წილი დასაქმებულთა შორის. უნდა აღინიშნოს, რომ 1989 წელს მხოლოდ სატრანსპორტო მეურნეობაში დასაქმებული იყო 13 ათასი კაცი, მაშინ როცა 2002 წელს ტრანსპორტში, სასაწყობო მეურნეობასა და კავშირგაბმულობაში ერთად აღებული მხოლოდ 7,5 ათასი კაცი მუშაობდა, წილობრივად ეს ოდნავ მაღალია, ვიდრე საქართველოს ანალოგიური მაჩვენებელი, მაგრამ ზოგადად დარგში დასაქმების რეგრესი აშკარაა.

მეტ-ნაკლებად შენარჩუნდა ვაჭრობისა და რესტორნების მომსახურებაში (საზოგადოებრივი კვება) დასაქმებულთა რიცხოვნობა, თუმცა ამ დარგში პროდუქციის მოცულობა შემცირდა.

1989 წლის აღწერით, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებას ემსახურებოდა 15,2 ათასი კაცი, 2002 წლის აღწერით – 9,5 ათასი. ესაა დასაქმებულთა 5,7%, მაშინ როცა საქართველოში ანალოგიური მაჩვენებელი – 7,5%-ია. ეს მიუთითებს კრიზისის პერიოდში განათლებაში შექმნილ პრობლემებზე.

მეტად არასახარბიელო მდგომარეობაა შექმნილი ჯანდაცვის სფეროში, სადაც სოციალურ მომსახურებასთან ერთად ბოლო ხანს დასაქმებულია მხოლოდ 3,8 ათასი კაცი, მაშინ როცა 1989 წელს დასაქმებული იყო 12,8 ათასი. აქ გარკვეული როლი

ითამაშა საკურორტო მეურნეობის განადგურებამ, მაგრამ არანაკლებია ჯანმრთელობის დაცვაში მოსახლეობის მომსახურების უკიდურესი დაქვეითება როგორც მთლიანად საქართველოში, განსაკუთრებით კი აჭარაში.

ამრიგად, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ისევე როგორც მთლიანად საქართველოში, ეკონომიკურმა კრიზისმა კატასტროფული გავლენა მოახდინა მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების დარგობრივ განაწილებაზე. შეიქმნა უკიდურესად რეგრესული დარგობრივი სტრუქტურა, რაზეც სერიოზული ზემოქმედების გარეშე ვერ მოხდება აჭარის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ნორმალიზაცია.

სტატისტიკური ინფორმაცია, რომელიც შეიძლება შეიკრიბოს სტატისტიკისა და მართვის სტრუქტურაში და რომლის მიხედვითაც ზემოთ ჩავატარეთ დასაქმების ზოგადი ანალიზი, ბევრ შემთხვევაში საჭიროებს კვლევის გაღრმავებას, მთელ რიგ კითხვებზე პასუხის გაცემას დამატებითი ინფორმაციის მეშვეობით. ეს შესაძლებელი ხდება კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევების განხორციელების შედეგად. ამასთან ერთად, სხვა ძვირფას საინფორმაციო, საანალიზო მასალასაც იძლევა ასეთი გამოკვლევები მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების ამა თუ იმ მნიშვნელოვან პრობლემაზე: ეს იქნება ეკონომიკური თუ სოციალური საკითხი – მათი შეხედულებების გამოსავლინებლად, საერთოდ, ადგილობრივი საზოგადოების შრომით-სოციალური ურთიერთობების თაობაზე აზრის შესასწავლად. შერჩევით მიღებული მასალა, რა დაბალი რეპრეზენტატულობისაც არ უნდა იყოს, მაინც ყოველ-

თვის საყურადღებო ინფორმაციას იძლევა და მკვლევრებს ეხმარება, მოვლენას უფრო ღრმად ჩასწვდნენ. ამით იყო გამოწვეული, რომ გადავწყვიტეთ, შეგვესწავლა ამ გზით აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში დასაქმებულთა სოციალურ-ეკონომიკური პირობები, სოციალურ-შრომითი ურთიერთობანი.

ანკეტა მოიცავდა 20 კითხვას დასაქმებულის დემოგრაფიული მონაცემების, პროფესიულ-კვალიფიციური დონის, დასაქმების დარგის, სამუშაოს რეალური ხანგრძლივობის, სამუშაოს სეზონურობის მახასიათებლების, შრომის ანაზღაურების სიდიდის, სამუშაოთი კმაყოფილების ხარისხისა და უკმაყოფილობის მიზეზების, შეთავსებით მუშაობის, მასზე დახარჯული დროისა და შრომის ანაზღაურების სიდიდის, შესაძლო პროფესიული ცვლილებების და ა.შ. თაობაზე.

გამოკითხვა ჩატარდა ავტორის ხელმძღვანელობითა და უშუალო მონაწილეობით, დიდი დახმარება გაგვიწიეს ბათუმის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტის სტუდენტებმა და ქობულეთისა და ხელვაჩაურის რაიონის პედაგოგებმა, რისთვისაც ავტორი დიდ მადლობას უხდის მათ.

გამოკითხვამ მოიცვა ქობულეთის, ხელვაჩაურის რაიონებისა და ქ. ბათუმის დასაქმებული მოსახლეობა, ჩატარდა იგი 2005 წლის ივნისში. შერჩევასა დიდი ყურადღება მივაქციეთ, რათა გამოკვლევაში მოქცეულიყო ეკონომიკის სხვადასხვა დარგები. ისინიც კი, რომელსაც ამჟამად აჭარის ეკონომიკაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აღარ აქვს (მაგალითად, მრეწველობა),

მაგრამ ავტონომიური რესპუბლიკის პერსპექტივა მისი განვითარების გარეშე წარმოუდგენელია.

სრულიად შეგნებულად შევეცადეთ, რომ ცალკე გამოგვეყო ე.წ. საკურორტო მეურნეობა და ტურიზმის სფერო. ჩვეულებრივ, ეს ძლიერ ძნელია, რადგან ტურისტებსა და დამსვენებლებს ემსახურება ტრანსპორტიც, ვაჭრობაც, საყოფაცხოვრებო მომსახურებაც, სოფლის მეურნეობაც და ა.შ. მაგრამ, ვინც უშუალოდ, სამუშაოთა ძირითადი მოცულობის თვალსაზრისით, ემსახურება რეკრეანტებს, მათი აზრის და კვალიფიციურ-დემოგრაფიული სტრუქტურის გაგებაც მეტად საინტერესოდ ჩავთვალეთ.

სულ გამოიკითხა 450 დასაქმებული, კითხვარების პირველადი დამუშავების შემდგომ ვარგისად ჩავთვალეთ 416 ანკეტა, სადაც ყველა კითხვაზე სრულად და გააზრებულად იყო პასუხები გაცემული. კითხვარების შევსება მოხდა ინტერვიუერების მიერ, ხოლო კითხვარის ბოლოში რესპონდენტისადმი თხოვნა, რომ მათ გამოეთქვათ საკუთარი დამოკიდებულება თავიანთი დასაქმების გაუმჯობესების შესახებ, უშუალოდ რესპონდენტების მიერაა შევსებული და, სასიამოვნოა, რომ მათ კარგად აქვთ გააზრებული და შეფასებული როგორც მათი შრომის პირობები, ისე უაღრესად საყურადღებო მოსაზრებასაც გამოთქვამენ მისი გაუმჯობესების თაობაზე.

გამოიკითხა 231 ქალი და 185 მამაკაცი, რაც გამოხატავს გამოკითხვის დარგებში (განათლება, ჯანდაცვა, ტურისტული მეურნეობა, საყოფაცხოვრებო მომსახურება) გენდერულ პროპორციას. მამაკაცები

მხოლოდ ქარბობენ სოფლის მეურნეობაში, მრეწველობასა და ტრანსპორტში.

გამოკითხულთა ასაკობრივი სტრუქტურა ასახავს, ზოგადად, დასაქმებულთა ასაკობრივ სტრუქტურას (ცხრილი 27).

დასაქმებულთა ასაკობრივი განაწილების სურათი არ გვიჩვენებს რაიმე ანომალიურ გადახრებს. დასაქმებულნი შედარებით თანაბრადაა განაწილებული 25–54 წწ. ცალკეული ინტერვალების მიხედვით. რაც შეეხება ეკონომიკის დარგებს, ხანდაზმულები (65 წ. და მეტი) უმთავრესად სოფლის მეურნეობაში და, ნაწილობრივ, განათლებაში არიან დასაქმებულნი. თუ პირველ შემთხვევაში იგი, ასე თუ ისე, ნორმალურ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს, განათლებაში პენსიონერთა ხანგრძლივად შენარჩუნება (დაბალი პენსიის გამო) არცთუ დადებითი მოვლენაა და უნდა შემცირდეს პედაგოგთა სოციალური პირობების გაუმჯობესების, მათ შორის ღირსეული პენსიის დანიშვნის გზით.

ცხრილი 27

დასაქმებულ რესპონდენტთა ასაკობრივი შემადგენლობა, პროცენტობით ჯამის მიმართ

ასაკობრივი ინტერვალი, წწ.											სულ
16-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-წი მეტი	
1,0	4,0	11,0	10,0	16,0	17,0	12,0	13,0	7,0	4,0	5,0	100

შესწავლილი დარგებიდან ყველაზე ახალგაზრდაა სახელმწიფო მართვის ორგანოებში დასაქმებულთა

ასაკობრვივი მახასიათებელი. აქ 40 წლამდე ასაკშია გამოკვლეული კონტინგენტის 75%. ჩვენი აზრით, ასაკობრვივი ასიმეტრიულობა აქაც შეიმჩნევა. ამ დარგში დასაქმებულთა 37,5% – 29 წლამდე ახალგაზრდობაა. ვფიქრობთ, რომ საჭიროა ხელისუფლების ორგანოებში უფრო მეტი წილით იქნენ წარმოდგენილნი 40–49 წლის მუშაკები, რომელიც ჩვენი გამოკვლევის მიხედვით, მხოლოდ 12,5%-ია, მათ შორის პროფესიონალური თვალსაზრისით აპოგეად მიჩნეულ 40–44 წლის ასაკში – მხოლოდ 4%. მიზანშეწონილი იქნება, თუ სახელმწიფო მართვის სტრუქტურებში თანამდებობრვივი შერჩევისას ასაკობრვივი კრიტერიუმებს უფრო მეტად გაითვალისწინებენ.

გამოკვლევისას აქცენტი გადავიტანეთ სპეციალისტთა დასაქმების პირობებზე. ამიტომაცაა გამოკითხულთა შორის მხოლოდ 13,7% არასპეციალისტი, სრული ზოგადი ან არასრული საშუალო სკოლადამთავრებულია, ხოლო უმაღლესი განათლებით კი არის გამოკითხულთა 62,0% (ცხრილი 28).

ცხრილი 28

რესპონდენტთა განაწილება განათლების დონის მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

განათლების დონე					
უმაღლესი	დაუმთავრებელი უმაღლესი	საშუალო სპეციალური	პროფ-ტექნიკური	ზოგადი საშუალო	არასრული საშუალო
62,0	2,4	21,9	–	12,0	1,7

ამრიგად, შესასწავლი კონტინგენტი წარმოადგენს კვალიფიციურ სპეციალისტთა ჯგუფს, რომელთა განათლების დონე ზოგიერთ დარგში (განათლება) მთლიანად უმაღლესია (100%). ასევე შეიმჩნევა უმაღლესი განათლების მქონეთა აშკარა სიჭარბე სახელმწიფო მართვასა და ჯანდაცვაში დასაქმებულთა შორის. ჯანდაცვაში ასევე მაღალია საშუალო სპეციალური განათლების მქონე სპეციალისტთა (ექთნები) წილიც.

გამოკითხულთა 18% დაუქორწინებელია (უმთავრესად ახალგაზრდობა) და მათი დიდი ნაწილისათვის შემოსავალი საკუთარი რჩენისათვის იხარჯება, ხოლო ძირითად მასას კმაყოფაზე ჰყავს ოჯახში მყოფი სხვა წევრებიც (ცხრილი 29).

ცხრილი 29

რესპონდენტთა განაწილება მათ სრულ კმაყოფაზე მყოფ ოჯახის წევრთა რაოდენობის მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

არცერთი წევრი	ერთი წევრი	ორი წევრი	სამი და მეტი წევრი
19,5	18,8	24,0	37,7

საშუალოდ ერთი დასაქმებულის სრულ კმაყოფაზე მოდის 2 პირი და ბუნებრივია, მათ ცხოვრების დონეს მთელი შემოსავლის ოჯახის წევრებზე განაწილებაც განაპირობებს.

როგორც გამოკვლევამ გვიჩვენა, დასაქმებულთა შრომის ანაზღაურება იმდენად არასაკმარისია, რომ ვერ პასუხობს სამუშაო ძალის ნორმალური კვლავწარმოებისათვის საჭირო დონეს. დასაქმებულთა ნახევარზე მეტის (53,1%) შემოსავალი 100 ლარს არ აღემატება (ცხრილი 30), ხოლო საშუალო თვიური

ანაზღაურების სიდიდე დაახლოებით 114 ლარია. მას თუ გადავანაწილებთ კმაყოფაზე მყოფ პირებზე (საშუალოდ 2 კმაყოფაზე მყოფი), ერთ კაცს უწევს 38 ლარი. ეს კი ამჟამინდელი საშუალო მომხმარებლის საარსებო მინიმუმის 29%-ია. ამდენად, დასაქმებიდან შემოსავალი ვერ წყვეტს არსებობის მინიმალურ დონესაც კი.

მეტად დაბალია განათლებასა და ჯანდაცვაში დასაქმებული მუშაკების შრომის ანაზღაურება. მაგალითად, განათლების მუშაკთა 70%-ის ხელფასი არ აღემატება 100 ლარს, კიდევ უფრო დაბალი ანაზღაურება აქვთ ჯანდაცვის მუშაკებს, სადაც მათი 37% იღებს ხელფასს არაუმეტეს 50 ლარისა. შედარებით მაღალი შემოსავალი აქვთ სახელმწიფო მართვის ორგანოებში და ვაჭრობაში დასაქმებულებს, აგრეთვე, ტურისტულ მომსახურებაში დასაქმებულ მუშაკებს.

ცხრილი 30

რესპონდენტთა განაწილება შრომის ანაზღაურების მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

შრომის ანაზღაურების სიდიდე ძირითად სამუშაო ადგილზე				
50 ლარამდე	51-100ლ.	101-150ლ.	151-200 ლ.	200ლ-ზე მეტი
19,1	34,0	24,6	10,0	12,3

სავსებით გასაგებია, რომ შრომის ანაზღაურების სიდიდე გარკვეულად განსაზღვრავს თავიანთი სამუშაოთი კმაყოფილების გრძნობას, რომელიც გამოიხატა ანკეტაში მოთავსებული კითხვის – „კმაყოფილი ხართ თუ არა თქვენი სამუშაოთი? – პასუხებში (ცხრილი 31).

რესპონდენტთა განაწილება სამუშაოთი კმაყოფილების მიხედვით გამოკვლეულ დარგებში, პროცენტობით ჯამთან⁶⁰

<i>კმაყოფილი ხართ თუ არა თქვენი სამუშაოთი?</i>				
დარგები (საქმიანობის სახეები)	კი	არა	უმუშევრობას სჯობია	ჯამი
მრეწველობა და მშენებლობა	40,0	20,0	40,0	100
სოფლის მეურნეობა	12,3	61,3	26,4	100
ვაჭრობა, ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, საყოფაც- ხოვრებო მომსახურება	25,7	34,3	40,0	100
სახელმწიფო მართვის ორგანოები	58,3	20,8	20,9	100
განათლება	22,0	26,3	51,7	100
ჯანდაცვა	34,5	39,3	26,2	100
ტურიზმი	5,1	82,2	7,7	100
სულ	23,8	43,3	32,9	100

მიღებული შედეგი გამოხატავს უაღრესად უარყოფით დამოკიდებულებას თავიანთი სამუშაოსადმი; მათი მეოთხედიც კი არაა კმაყოფილი. ეს გასაგებიცაა ღრმა ეკონომიკური კრიზისის პირობებში, როცა დასაქმება და შრომის ანაზღაურება ხშირად სიმბოლურ ხასიათს იძენს. ერთადერთი სახე, სადაც ასე

⁶⁰ გამოკვლევამ ვერ მოიცვა ეკონომიკის ყველა დარგი, ამასთან, სპეციალურად ცალკე გამოვყავით ტურისტულ ბიზნესში დასაქმებული მოსახლეობა. წარმოდგენილი დარგობრივი სტრუქტურა (საქმიანობის სახეები) პირდაპირ არ ემთხვევა ჩვენს სტატადრიცხვაში მიღებულ სქემას, მაგრამ ეს ჩვენ კვლევისათვის, მისი მასშტაბებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ რეგიონისათვის დამახასიათებელი საქმიანობის ამა თუ იმ სახის მნიშვნელობის გამო.

თუ ისე მყარადაა გამოხატული სამუშაოთი კმაყოფილება, ესაა სახელმწიფო მართვის ორგანოებში დასაქმებული შრომითი რესურსები. აქ დადებითი პასუხები სამჯერ ჭარბობს უარყოფითს. დანარჩენ დარგებში დასაქმებულთა პასუხები მკვეთრად უარყოფით და მოკვიდეულებას გამოხატავს. სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთაგან კმაყოფილია მხოლოდ 12,3%, ჯანდაცვაში – მხოლოდ მესამედი; ვაჭრობის, ტრანსპორტის, კავშირგაბმულობისა და საყოფაცხოვრებო მომსახურების საწარმოებში – მხოლოდ მეოთხედი და ა.შ. მთლიანად მკვეთრად გამოხატა სამუშაოთი უკმაყოფილება 180 დასაქმებულმა (43,3%). უკმაყოფილების ძირითადი მიზეზების თაობაზე მათ მიუთითეს 478 პასუხი, რომელიც ასე განაწილდა (იხ. ცხრილი 32) პასუხების თითქმის ნახევარი (47,3%) ეხება შრომის ანაზღაურებით უკმაყოფილებას, ამ მხრივ ყველაზე უკმაყოფილონი არიან განათლებისა (მათი პასუხების 61,5%) და ჯანდაცვის მუშაკები (66,3%). როგორც ზემოთ მიუთითეთ, მათი ხელფასები, მართლაც, უკიდურესად მცირეა და ძლიერ დაცილებულია მათი და მათ კმაყოფაზე მყოფი ოჯახის წევრების საარსებო მინიმუმს.

სამწუხაროა, რომ სამრეწველო აწარმოებსა და ტუ-ისტულ მომსახურებაში დასაქმებულებმა ყველაზე მეტად გამოხატეს მათი საქმიანობის დაბალი პრესტიჟულობა. ეს საქმიანობის ის სახეა, რომელსაც უახლოეს პერიოდში აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში

დიდი ტემპით აღორძინება და განვითარება სჭირდება. საოგადოებრივ პრესტიჟს კი ამა თუ იმ

საქმიანობისას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ მხრივ უკმაყოფილება სხვა დარგებში დასაქმებულთ ნაკლებად აქვთ; ჯანდაცვაში კი არ აღმოჩნდა არცერთი დასაქმებული, რომელსაც სამუშაოთი უკმაყოფილების მიზეზად დაბალი პრესტიჟულობა დაესახელებინა. აქ უკმაყოფილებას სხვა მიზეზები იწვევენ.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო მართვის ორგანოებში დასაქმებულთა შორის ცოტაა სამუშაოთი უკმაყოფილო, ისინი ხელფასის სიმცირესთან ერთად უჩივიან მუშაობის რეჟიმს და საცხოვრებლის დიდ დამორებას სამუშაო ადგილთან. უნდა აღინიშნოს, რომ კოლექტივთან ან ხელმძღვანელობასთან კონფლიქტზე ცოტა რესპონდენტმა მიუთითა.

სამუშაოთი უკმაყოფილო რესპოდენტების პასუხების განაწილება უკმაყოფილების ძირითადი მიზეზების მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

დარეგბი	სამუშაო ნაკლებ-პროცტი-ყულობა	მცირე ხელ-ფასი	პროფესიული ზრდისა და კარიერაში წინსვლის მუშა-ლებლობა	მუშაობის რეჟიმი	სავსოვ-რებლი დან სიმორე	მუდი სანიტა-რულ-პიციეური პირობები	კოლექ-ტივიან მუდი ურთიერ-თობა	მუდი ურთი-ერთობა ხელ-მძღვა ნელობასთან	ფიზი-კურიდ მიმე სამუ-შაო	ჯამი
მრეწველობა	20,0	50,0	-	20,0	-	-	-	-	10,0	100
სოფლის მეურნეობა	2,7	29,2	16,8	1,8	2,7	6,2	-	-	40,7	100
ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, ვაჭრობა და საყოფაცხოვრებო მომსახურება	10,9	30,9	18,2	16,4	1,8	14,5	-	1,8	5,5	100
სახელმწიფო მართვის ორგანოები	11,1	38,9	11,1	16,7	22,2	-	-	-	-	100
განათლება	2,9	61,6	5,8	1,4	6,5	13,0	-	1,5	7,3	100
ჯანდაცვა	-	66,3	7,0	9,3	5,8	3,5	5,8	-	2,3	100
ტურიზმი	29,3	37,9	17,2	5,2	-	8,6	-	-	1,8	100
სულ	7,1	47,3	11,5	6,1	4,6	8,6	1,0	0,6	13,2	100

განსაკუთრებით თვალშისაცემია სოფლის მეურნეობაში სამუშაოთი უკმაყოფილების ძირითად მიზეზად მძიმე ფიზიკური შრომის დასახელება. სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა მექანიზაციის დონე უადრესად დაბალია, მძიმე ხელით შრომაა გაბატონებული. მაგრამ საყურადღებოა, რომ სოფლის მეურნეობაში დასაქმება აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში მაინც არ მიეკუთვნება ყველაზე უპრესტიჟო საქმიანობას, ამიტომაც უკმაყოფილების სხვა მიზეზებმა გადაფარეს იგი. დასაქმებულთა ნაწილი, განსაკუთრებით, სოფლის მეურნეობის, ტრანსპორტის, ვაჭრობის, ტურისტულ საწარმოებში მომუშავენი, გამოთქვამენ უკმაყოფილებას მუშაობის რეჟიმის გამო. მართალია, საშუალოდ, რესპონდენტთა დატვირთვა სამუშაო დღეში 7 საათის ფარგლებშია, მაგრამ ზემოთმითითებულ დარგებში იგი ბევრად აღემატება კანონმდებლობით დადგენილ ნორმას. მაგალითად, სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა 65% დღეში 8 საათზე მეტს მუშაობს, მათ შორის 43% – 10 საათსა და მეტს. სამუშაო დღის ფაქტობრივი საშუალო ხანგრძლივობა 9 საათს უდრის. ჩვენი გაანგარიშებით, საშუალო საათობრივი ანაზღაურება აქ 50 თეთრია, რაც ძლიერ დაბალია მძიმე ფიზიკური დატვირთვის პირობებში.

სოფლის მეურნეობის მსგავსად, ტრანსპორტის მუშაკების სამუშაო დღეც მნიშვნელოვნად აღემატება ნორმალურს, აქაც ზუსტად 65% მუშაობს დღეში 8 საათზე მეტს – ასეთ პირობებში შრომის ანაზღაურება საშუალოთვიურად 164 ლარს უტოლდება, მაგრამ თუ

მათ კმაყოფაზე მყოფებსაც გავითვალისწინებთ, იგი საშუალო მომხმარებლის მინიმუმს სამჯერ ჩამორჩება.

შრომის ანაზღაურების სიმცირე აიძულებს დასაქმებულთა ნაწილს, თავის ძირითად სამუშაოსთან ერთად შეთავსებით სხვა სამუშაოზეც იმუშაოს პარარელურად. ამას სამეცნიერო ლიტერატურაში შეთავსებით ანუ მეორად დასაქმებას უწოდებენ. გამოკითხულთა შორის 11,1% აქვს შეთავსებით სამუშაო. შეთავსებას ახერხებს ჯანდაცვის მუშაკთა 22,5%, აგრეთვე, განათლების მუშაკთა 15,3%. შეთავსებით მომუშავე ჯანდაცვის სპეციალისტებიდან ორი მესამედი მუშაობს არაუმეტეს 4 საათისა, ხოლო დანარჩენი ერთი მესამედი – 5-ზე მეტ საათს. შეთავსებით მუშაობისაგანაც დიდი არაა შემოსავალი. მათი 89% საშუალო თვიურად იღებს 100 ლარამდე, ხოლო შეთავსებით საშუალოდ თვიურად შრომის ანაზღაურება გამოკვლეულ კონტინგენტში 64 ლარია. შეთავსებით მუშაობას ყველაზე მეტად ექიმი სტომატოლოგები და ლაბორანტები ახერხებენ. ჯამში საშუალოდ თვეში ისინი გამოიმუშავენ 214 ლარს, დღეში 10,6 საათის მუშაობის პირობებში.

განათლებაში დასაქმებულნი, რომლებიც შეთავსებითაც მუშაობენ, ახერხებენ თვეში ძირითადთან ერთად გამოიმუშაონ 162 ლარი 9,1 საათიანი სამუშაოდღის პირობებში. ჩვენ შევისწავლეთ ამ კატეგორიის მუშაკთა კმაყოფაზე მყოფთა გათვალისწინებით შემოსავლები და ერთ სულზე გადაანგარიშებით 40-მდე ლარი გამოვიდა.

გამოკვლეულ შემთხვევაში შეთავსებით ზენორმატული დასაქმება „შიშხილის იძულება“ და

უკიდურესი გაჭირვებითაა ნაკარნახევი. იგი მხოლოდ საარსებო მინიმუმის დაკმაყოფილებას ემსახურება. გამოკითხვამ გამოავლინა, რომ ზოგიერთ დასაქმებულს თავისი დასაქმების შემოსავლიანობის ამდლების მიზნით სურს თავისი პროფესიის შეცვლა. ამის თაობაზე გადაჭრით სურვილი გამოთქვა რესპონდენტთა საერთო რაოდენობის 8,4%-მა. სხვა პროფესიის დაუფლების სურვილი უფრო მეტად შეიმჩნევა ახალგაზრდა დასაქმებულთა შორის, მათ შორის, ახალგაზრდა მასწავლებლებში, რაც, ვფიქრობთ, შრომის არამესაბამისი ანაზღაურებითაა გამოწვეული.

ჩვენი აზრით, მეტად საინტერესო პასუხები მივიღეთ ე.წ. თავისუფალი ბოლო კითხვიდან, სადაც რესპონდენტებს ვთხოვდით, გამოეთქვათ საკუთარი შეხედულება მათი დასაქმების პირობების გაუმჯობესების თაობაზე. უნდა აღინიშნოს, რომ, ჯერ ერთი, ისინი დიდი ყურადღებით მოეპყრნენ ამ კითხვას და აბსოლუტურმა უმრავლესობამ გასცა მოფიქრებული პასუხი კითხვარით გათვალისწინებული მოცულობის ფარგლებში, მეორე, რაც მთავარია, მათ გამოავლინეს აქტიური საზოგადოებრივი პოზიცია და ნაფიქრი როგორც ზოგადად ეკონომიკური და სოციალური გაუმჯობესების თაობაზე, ისე უშუალოდ მათ სამუშაო გარემოში შექმნილი პრობლემების ირგვლივ. თუ რესპონდენტთა ზოგადი კვალიფიკაციის მიხედვით ვიმსჯელებთ, მათი დიდი ნაწილი უმაღლესი განათლების სპეციალისტია და არც უნდა იყოს გასაკვირი, რომ ისინი შემოქმედებითად ფიქრობდნენ თავის ირგვლივ და, ზოგადად, სახელმწიფოში შექმნილ სიტუაციაზე, მაგრამ პასუხებში ჩანს არა იმდენად წუწუნის, რამდენადაც კონკრეტული

გზების ძიების მცდელობა და ოპტიმიზმი (თუმცა ზოგჯერ არის მეტისმეტად პესიმისტური შეხედულებებიც).

სავსებით ბუნებრივად, რესპონდენტთა აბსოლუტურ უმრავლესობას, მათი საქმიანობის სახის მიუხედავად, აუცილებელ და გადაუდებელ საქმედ მიაჩნია შრომის ანაზღაურების მოწესრიგება და მისი მიყვანა საარსებო მინიმუმის დონემდე. მასობრივია 200–300 ლარამდე ხელფასის გაზრდის მიზანშეწონილობა. საგულისხმოა, რომ მათ ამ მხრივაც აქვთ რეალობის შეგნება. ეს მნიშვნელოვანი ფაქტორია აღმავლობის რეალური გზების დასახვის დროს. თუმცა არის გამონაკლისიც; მასაც აქვს თავისი ლოგიკა. მაგ. ერთმა პედაგოგმა საკითხი დააყენა ასე: თუ მეზობელ თურქეთში მასწავლებელს 800 აშშ დოლარს უხდიან, რატომ არ შეიძლება ჩვენს პედაგოგებსაც მსგავსი ანაზღაურება ჰქონდეთო. მართლაც, შეინიშნება თურქეთში შრომის ანაზღაურებაში პედაგოგთა პრივილეგია, რისთვისაც ყურადღება მიუქცევია ამ პედაგოგს. მასწავლებელთა შრომის უფრო მაღალი ანაზღაურების პოლიტიკას ბევრი ქვეყანა მიმართავს და საჭიროა ამ საკითხის სერიოზული შესწავლა.

ზემოაღნიშნულთან ერთად, პედაგოგებს მიზანშეწონილად მიაჩნიათ, რომ სახელმწიფო განათლების სისტემამ უნდა სრულად უზრუნველყოს ისინი მეთოდური და სასწავლო ძირითადი და დამხმარე ლიტერატურით. ისინი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ პედაგოგთა შრომის ნორმატივებს და მიაჩნიათ, რომ სამუშაო დღეში საკლასო მუშაობა 4 საათზე მეტი დაუშვებელი უნდა იყოს. ნორმალურად უნდა ჩაითვალოს კვირაში 15 საათიანი საკლასო

მუშაობის რეჟიმი. მათ სერიოზულ პრობლემად მიაჩნიათ მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ამდლების ქმედითი სისტემის ფორმირება და 3–5 წელიწადში ერთხელ კვალიფიკაციის სერიოზული ამდლება. სოციალური პირობების გაუმჯობესების წინადადებებიდან, პირველ რიგში, აღნიშნავენ მასწავლებელთათვის ღირსეული პენსიის დანიშვნას, მისი ოდენობის პედაგოგიური მუშაობის სტაჟის მიხედვით განსაზღვრას; საერთოდ კი, მასწავლებლის პროფესიის საზოგადოებრივი პრესტიჟის რადიკალურ ამდლებას სახელმწიფოს მხრივ პედაგოგთა შრომის დაფასების მეოხებით.

პედაგოგებისაგან განსხვავებით, სამედიცინო დარგის მუშაკები არ მიუთითებენ პროფესიის არაპრესტიჟულობაზე; ისინი ხაზს უსვამენ დაუსაბუთებლად დაბალ ხელფასს და მოითხოვენ, ზოგადად, ჯანდაცვის სისტემის სასწრაფო ნორმალიზაციას, სოფლად ამბულატორიული დაწესებულებების გახსნას, მედიკამენტებით უზრუნველყოფას. ისინი ფიქრობენ, რომ ჯანდაცვის დარგის განვითარება გაუმჯობესებს მათი დასაქმების პირობებსაც.

სახელმწიფო მართვის ორგანოებში დასაქმებულ რესპონდენტთა ნაწილს მიაჩნია, რომ კადრების შერჩევის ახლანდელი სისტემა დაუხვეწავია, არასწორი საკადრო პოლიტიკის გამო ზოგიერთი პროფესიონალი დევნასაც კი განიცდის. თავიანთი წინადადებებით ისინი მოითხოვენ სასამართლო სისტემის მეტ თავისუფლებას.

სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულებს შრომისა და სოციალური პირობების სრულყოფისათვის

გადაუდებელ ამოცანად მიაჩნიათ ჩაის, ციტრუსების, საერთოდ ტრადიციული სასოფლო-სამეურნეო დარგების აღდგენა, ხილისა და ციტრუსების ჩაბარების პუნქტების გახსნა, ახალგაზრდობის დასაქმების ხელშეწყობა, სოფლის მეურნეობის შხამქიმიკატებითა და სასუქებით მისაღებ ფასებში მომარაგება, ვეტერინარიისათვის ხელშეწყობა, ამორტიზებული სატრანსპორტო საშუალებების განახლება, მცირე მექანიზაციის დანერგვის ხელშეწყობა და მძიმე ხელითი შრომის შემცირება. აგრეთვე, სოფლად სოციალური ყოფის გაუმჯობესება: სასოფლო გზების შეკეთება, საბავშვო ბაღების აღდგენა, სასოფლო სამედიცინო ამბულატორიების გახსნა-აღდგენა, სპორტული მოედნებისა და სასოფლო ბიბლიოთეკების აღდგენა, მათი მომარაგება ჟურნალ-გაზეთებით. ახალგაზრდობისათვის მისაღები კულტურულ-ყოფითი გარემოს შექმნა, რასაკვირველია, მათი შრომაში მაქსიმალური ჩაბმის გათვალისწინებით.

მრეწველობაში დასაქმებულნი ხაზგასმით საჭიროდ მიიჩნევენ მცირე ბიზნესისათვის რეალურ ხელშეწყობას და ამით დასაქმების პრობლემის შერბილებას, პროფესიისა და კვალიფიკაციის შესაბამისად დასაქმებას. რეალურად შრომის უნარის მქონეთათვის ასაკობრივი ბარიერების გაუქმებას და ა.შ.

ვაჭრობის, ტრანსპორტის, კავშირგაბმულობისა და საყოფაცხოვრებო მომსახურების საწარმოებში დასაქმებული რესპონდენტები საჭიროდ მიიჩნევენ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის რეკრეაციული მეურნეობის აღდგენისა და განვითარებისათვის პრიორიტეტის მინიჭებას, სპეციალობის შესაბამისი

დასაქმების უზრუნველყოფას, დასაქმების სახელმწიფო ორგანოების ქმედითობის გაზრდას, სამუშაო დროის რეჟიმით გათვალისწინებული გამოსასვლელი დღეებითა და კუთვნილი შვებულებით სარგებლობის უფლების დაცვას, პრემიალური ანაზღაურების სისტემის დანერგვას და ა.შ.

ამრიგად, ამ პარაგრაფში განხილული საკითხების ანალიზი საშუალებას იძლევა, დავასკვნათ, რომ:

– აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების დასაქმება არასრული და არაეფექტიანია. საქართველოს საშუალო მაჩვენებლებთან შედარებით აჭარის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა პროგრესულია, საშუალო ასაკი 3,2 წლით ახალგაზრდაა ქვეყნის საშუალო მაჩვენებელზე. მსგავსი ვითარებაა დასაქმებულ მოსახლეობაშიც. ზოგადად, შრომითი რესურსების ხარისხობრივი გაუარესების ტენდენცია არ შეინიშნება.

მნიშვნელოვანი განსხვავება დაფიქსირდა ქალაქად და სოფლად ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ზრდის ტემპებში. ეკონომიკური კრიზისისა და მასობრივი ემიგრაციის ვითარებაში ქალაქის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის რიცხოვნობის მატების ტემპი მნიშვნელოვნად ჩამორჩა სოფლისას. მატულობს დასაქმებულთა რიცხოვნობაც. თუმცა არსებობის წყაროების მიხედვით მოსახლეობის განაწილებაში შეიმჩნევა რეგრესული ცვლილებები. კერძოდ, დაქირავებით შემოსავლის მიმღებთა რიცხოვნობისა და წილის შემცირების ტენდენცია.

აჭარის შრომითი რესურსების დასაქმების დარგობრივ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებები აშკარად

ნეგატიურია. კრიზისის პერიოდში მოხდა სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობისა და წილის მკვეთრი ზრდა. აგრარული ქვეყნისათვის დამახასიათებელი დასაქმების სტრუქტურის ფორმირებაში დიდი როლი ითამაშა გარდამავალ პერიოდში მრეწველობის, მშენებლობის, ტურიზმის კრიტიკულ დონემდე დაქვეითებამ და იქ დასაქმებულთა რიცხვის კატასტროფულმა შემცირებამ. აუცილებელი ხდება არსებითი ხასიათის სტრუქტურულ გარდაქმნებში სახელმწიფო პოლიტიკის გატარება. სოფლის მეურნეობის მექანიზაციის გზით იქიდან ჭარბი შრომითი რესურსების გადანაწილება მატერიალურ წარმოებისა და მომსახურების სფეროს დარგებში. აჭარის დასაქმებული მოსახლეობის შრომის პირობებისა და დასაქმების ეფექტიანობის გამოსავლინებლად ეკონომიკის მთავარ დარგებში ჩატარებულმა კონკრეტულმა სოციოლოგიურმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ, ასაკობრივი თვალსაზრისით, სხვადასხვა დარგში მოსახლეობა უთანაბროდაა განაწილებული. სახელმწიფო მართვის ორგანოებში დასაქმებულნი მეტისმეტად ახალგაზრდა სტრუქტურითაა წარმოდგენილი, ხოლო სოფლის მეურნეობასა და განათლებაში ახალგაზრდობის წილი ბევრად ნაკლებია. გამოკვლევამ გამოავლინა, რომ ერთი დასაქმებული ორ სხვა ოჯახის წევრს ინახავს თავისი შრომით, მაგრამ ერთ სულზე მოსული შემოსავალი საარსებო მინიმუმის მესამედია, ვერ ხდება სამუშაო ძალის ნორმალური კვლავ-წარმოება.

– დასაქმებულთა შემოსავალი ყველა დარგში მცირეა, თუმცა შეიმჩნევა შემოსავლების სიდიდეში დაუსაბუთებელი დარგობრივი დიფერენციაცია.

– გამოკვლევის მიხედვით, რესპონდენტთა მხოლოდ მცირე ნაწილი გამოთქვამს სამუშაოთი კმაყოფილებას, რისი მიზეზიც, უმეტეს შემთხვევაში, მეტად მცირე, შრომის არაადეკვატური ანაზღაურება და ამის გამო მათი საქმიანობის დაბალი საზოგადოებრივი პრესტიჟია.

– დასაქმებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილის სამუშაო დღის ხანგრძლივობა ბევრად აღემატება კანონმდებლობით გათვალისწინებულ ნორმატივს, რაც ვერ აისახება ხელფასში, ხოლო ნაწილი იძულებულია, შეთავსებთაც იმუშაოს, თუმცა უმრავლეს შემთხვევაში, მაინც ვერ აღწევენ თავისი და თავის სარჩენი ოჯახის წევრების საარსებო მინიმუმით დაკმაყოფილებას.

– გამოკითხვამ გამოავლინა, რომ რესპონდენტებს კარგად აქვთ გაცნობიერებული შექმნილი მძიმე ეკონომიკური და სოციალური ვითარება და ობიექტური კრიტერიუმებით აფასებენ მას. მათი კონკრეტული წინადადებანი დასაქმებისა და სოციალური პირობების გაუმჯობესების თვალსაზრისით, კარგად გამოხატავს როგორც მათი პირველადი შრომითი კოლექტივის, ისე ავტონომიური რესპუბლიკის განვითარების პრიორიტეტებს. დასაქმებული მოსახლეობა უაღრესად რეალური, ზომიერი კრიტიკული ანალიზის ფონზე გამოხატავს სრულ მზადყოფნას, მხარი დაუჭიროს დასაქმებაში მოსალოდნელ პროგრესულ ძვრებს როგორც აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ისე მთელ საქართველოში.

§ 3.2. უმუშევრობა

პოსტკომუნისტურ საქართველოში ყოვლისმომცველი კრიზისის პერიოდში განვითარებული უმუშევრობა ქვეყნის ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე პრობლემად იქცა. უმუშევრობამ მოიცვა უკლებლივ ყველა რეგიონი, ქალაქი თუ სოფელი. ამის მიზეზი იყო სსრკ დაშლის გამო ყოფილ რესპუბლიკებს შორის ეკონომიკური კავშირების რღვევა, კოოპერირებულ წარმოებათა გაჩერება. ეს მოხდა პოლიტიკური ქაოსის, სამოქალაქო ომის, სეპარატისტული ძალების აღზევების პირობებში. ამიტომ, ჩვენი აზრით, ძალზე ძნელია რომელიმე კლასიკური მოდელითა და კლასიფიკაციებით საქართველოში უმუშევრობის სრულყოფილი გაანალიზება.. როგორც გარდამავალი საბაზრო მეურნეობის ცნობილი მკვლევარი ლეშეკ ბალცეროვიჩი მიიჩნევს, პოსტსოციალისტურ უმუშევრობას ახასიათებს ბევრი ისეთი თავისებურება, რომელიც განვითარებულ საბაზრო მეურნეობის პირობებში არ შეიმჩნეოდა. პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში უმუშევრობა მოულოდნელად წარმოიშვა ე.წ. „სრული სოციალისტური დასაქმების“ შემდეგ. ამიტომ მაღალი დონის უმუშევრობის გაჩენას მაშინვე უნდა მოჰყოლოდა დასაქმებულ მუშაკთა რიცხოვნობის შემცირება, მაგრამ ეს არ მოხდა. წარმოიშვა ე.წ. ფარული უმუშევრობა, რაც, ჩვეულებრივ, კლასიკურ საბაზრო ქვეყნებს ნაკლებად ახასიათებს⁶¹.

⁶¹ იხ. დაწვრილებით: ბალცეროვიჩი ლ. თავისუფლება და განვითარება: თავისუფალი ბაზრის ფილოსოფია (თარგმანი პოლონურიდან) თბილისი, 2003, გვ. 284–290.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ აშშ-ში, სადაც დიდი დეპრესიის დროს უმუშევრობამ 1933 წელს თავის მაქსიმალურ სიდიდეს – 24,9%-ს მიაღწია⁶². ეს მაშინ, როცა ერთობლივი პროდუქტი მხოლოდ 30%-ით შემცირდა. ჩვენში კი კრიზისის პერიოდში (1994 წ.) მთლიანმა შიდა პროდუქტმა 1988 წლის მიმართ მხოლოდ 27% (თითქმის მეოთხედი) შეადგინა, სამრეწველო პროდუქციის წარმოებამ – 15%, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციისამ – 49,3%, ტვირთბრუნვამ – 33,3%, ხოლო ოფიციალურ სტატატიკაში უმუშევრობის დონე მხოლოდ 14,9% დაფიქსირდა. სავსებით ნათელი ხდება, რომ უმუშევრობის ამსახველი რეალური მაჩვენებელი, რომელსაც ჩვენი სტატისტიკა იყენებს ამჟამად, მნიშვნელოვან ნაკლს შეიცავს, რასაც საქართველოში ბევრი მკვლევარი აღნიშნავს⁶³.

აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ მასობრივი უმუშევრობის პირობებში უმუშევრობა მეტ-ნაკლები სიღრმით განვითარდა რეგიონებში. ეს განსაზღვრა რეგიონის ეკონომიკის სპეციფიკამ. უფრო მეტად დაზარალებულნი იყვნენ ის რეგიონები, სადაც ადრე უპირატესობა ჰქონდა მიცემული ე.წ. „საკავშირო სპეციალიზაციის დარგებს“, ან „საკავშირო მნიშვნელობის საწარმოებს“ (მეჩაიეობა, მევენახეობა, სამთომომპოვებელი მრეწველობა და ა.შ.). გარდამავალ პერიოდში უმუშევრობის რეგიონულ დიფერენციაციასე მსჯელობენ ცნობილი მეცნიერები, მაგალითად,

⁶² Эренберг Р., Смит Р. Современная экономика труда. МГУ, М., 1996, с.1.

⁶³ ცარციძე მ. შრომის ბაზრის ფორმირება და სამუშაო ძალის კვლავ-წარმოება საქართველოში. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი; თბილისი, 2004, გვ. 21. თორია მ. ცარციძე მ. უმუშევრობის პრობლემები და მისი დაძლევის გზები საქართველოში. თსუ, თბილისი, 1998, გვ.19–20.

ნობელის პრემიის ლაურეატი რ. ლუკასი⁶⁴. მართალია, აჭარაში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში ღრმა ეკონომიკური კრიზისი უმუშევრობაშიც გამოიხატა, მაგრამ იგი მეტ-ნაკლები სიღრმით განვითარდა სხვადასხვა დარგებში და რეგიონებში.

როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, აჭარაში სამუშაო ადგილების რაოდენობა მკვეთრად შემცირდა მრეწველობისა და საწარმოო ინფრასტრუქტურის ობიექტებზე. ეკონომიკურმა კრიზისმა არა თუ შეაჩერა მოთხოვნა სამუშაო ძალაზე, არამედ მოხდა მისი დიდი რაოდენობით გამოთავისუფლება. განვითარდა თითქმის ყველა სახის უმუშევრობა (განსაკუთრებით, სტრუქტურული, იძულებითი, ფარული, ხანგრძლივი და ა.შ.). შრომის რეგიონული ბაზარი ეკონომიკის კრახის გამო იქცა უმართავ მექანიზმად, რომელიც დამახასიათებელი იყო პოსტსოციალისტური პერიოდის ყველაზე კრიზისული ქვეყნებისათვის. განვითარდა ე.წ. ნაწილობრივი უმუშევრობაც; ანუ, უფრო სწორად, ნაწილობრივი, არასრული, არაეფექტიანი დასაქმება. კრიზისის პირველ წლებში განსაკუთრებით იჩინა თავი ე.წ. შიგასაწარმოო ფარულმა უმუშევრობამ, ანუ როცა მუშაკი ირიცხებოდა სიით შემადგენლობაში და ხელფასს არ იღებდა ხანგრძლივი პერიოდის (ხშირად წლობით) განმავლობაში. იგი ამ დროს ცხოვრობდა დანაზოგებით და ამაოდ ელოდა უიმედო საწარმოს ამუშავებას.

სავსებით ბუნებრივია, უმუშევრობით გამოწვეულმა ზარალმა, პირდაპირ თუ ირიბად, დიდ

⁶⁴ ლუკასი რ. საბაზრო ეკონომიკა. ფინანსთა სამინისტროს გამომცემლობა თბილისი, 1997, გვ. 159–160.

ციფრებს მიაღწია. ქართველმა მეცნიერებმა გამოთვალეს იგი საქართველოს მასშტაბით. მაგ. ნ. ბიბილაშვილი 1995–2003 წწ. პერიოდში უმუშევრობის ნეგატიურ შედეგს 11,13 მლრდ. ლარად აფასებს. ხოლო თუ უმუშევრობა იგივე დონით გაგრძელდება, მაშინ, მისი გამოთვლით, უმუშევრობის მიზეზით საქართველო მიიღებს 26,2 მლრდ. ლარის ტოლ დანაკარგს 2004–2015 წწ. ანუ წლიურად 2,2 მლრდ. ლარს.⁶⁵ თუ 2002 წლის აღწერას დავყვართ, აჭარაში უმუშევართა წილი საქართველოს მთელ უმუშევრებში შეადგენს 6,83%-ს. უხეშად თუ გადავიტანთ წლიურად ზარალის წილს, გამოვა, რომ იგი საშუალოწლიურად აჭარისათვის 150,3 მლნ ლარს შეადგენს. ნათლად ჩანს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკისათვის უმუშევრობით გამოწვეული პირდაპირი დანაკარგების შემცირების უდიდესი მნიშვნელობა. ხოლო, მეორე მხრივ, კი ის ფაქტი, როცა მასობრივი უმუშევრობა გადადის მასობრივ ემიგრაციაში და დეპოპულაციური ტენდენციების განვითარებაში, მოსახლეობის კვლავწარმოების სერიოზულ შეფერხებაში, დემოგრაფიულ კრიზისში; ამის უარყოფითი სოციალური გავლენის შეფასება გაცილებით რთულია და განუზომელია.

მიუხედავად მნიშვნელობისა, სამწუხაროდ, აჭარაში უმუშევრობის შესწავლისათვის, მეცნიერული თვალსაზრისით, ჯეროვანი ყურადღება დღემდე არ

⁶⁵ ბიბილაშვილი ნ. პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში უმუშევრობით გამოწვეული ნეგატიური ეკონომიკური შედეგების განსაზღვრისა და შემცირების გზები (საქართველოს მაგალითზე). საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი 08.00.03 – მაკროეკონომიკა, რეგიონული ეკონომიკა (მაკროეკონომიკა), თბილისი, 2004, გვ. 24

გამოუჩინათ. იყო დასაქმების ადგილობრივი სამსახურების მცდელობა, თავიანთი პროგრამების ფარგლებში სისტემატიზაცია მოეხდინათ ემპირიული მასალისა, თუმცა დიდი შედეგი ამას არ მოჰყოლია. ამდენად, აჭარაში უმუშევრობის შეუსწავლელობას თავისი ობიექტური და სუბიექტური მიზეზები აქვს. აქამდე ყოველთვის იყო მცდელობა, როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, რომ ამ რეგიონში, რომელსაც სხვებთან შედარებით განსხვავებული ადმინისტრაციული სტატუსი აქვს, საქმე ისე წარმოეჩინათ, თითქოს კრიზისული მოვლენები, მათ შორის, უმუშევრობის დამანგრეველი გავლენა ბევრად ნაკლებად შეხებოდეს, რაც, ცხადია, ილუზორული იყო. უმუშევრობა აქაც მთელი სიგრძე-სიგანით ისევე ღრმად განვითარდა, როგორც დანარჩენ საქართველოში, თუმცა, სავსებით ბუნებრივია, ეკონომიკის რეგიონულ თავისებურებათა გამო, აქაც გამოვლინდა თავისებურებანი, რაზეც ზემოთ მივუთითეთ.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, უმუშევრობის დონე აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში ბოლო წლებში არსებითად არ მცირდება (ცხრილი 33).

ცხრილი 33

უმუშევართა რიცხოვნობა და უმუშევრობის დონე აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში 1998–2003 წწ.⁶⁶

⁶⁶ ცხრილი შედგენილია შრომის ბაზარი საქართველოში 1998–2003 წწ. სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2004, გვ. 56 მიხედვით.

წელი	უმუშევართა რიცხოვნობა, ათასი კაცი			უმუშევრობის დონე %		
	სულ	კაცი	ქალი	სულ	კაცი	ქალი
1998	12,9	7,9	5,0	8,3	7,9	8,6
1999	19,5	15,2	4,3	11,6	6,0	15,6
2000	25,2	16,1	9,1	14,9	16,7	12,5
2001	26,2	15,2	11,0	14,5	15,2	13,6
2002	23,9	15,1	8,8	14,7	16,4	12,5
2003	23,0	13,0	9,9	12,1	12,8	11,4

როგორც ცხრილის მონაცემებიდან ჩანს, 2000 წლის შემდგომ პერიოდში, 2003 წლამდე, აჭარაში უმუშევრობის დონე მცირდება. ამავე დროს, მცირდება როგორც მამაკაცებში, ისე ქალებში. 2004 წლის შინა მეურნეობათა კვლევის მონაცემებით, შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის მკაცრი კრიტერიუმის მიხედვით უმუშევრობის დონე 17,6%-ია, მათ შორის მამაკაცებში – 17,8%, ხოლო ქალებში – 17,0%⁶⁷. შესაძლებლად მიგვაჩნია აჭარაში ბოლო დროს მიმდინარე პოლიტიკური ცვლილებების პერიოდში, პრივატიზაციის და, საერთოდ ეკონომიკური რეფორმის დაჩქარების პერიოდში, როცა მიმდინარეობს სტრუქტურული გარდაქმნები, უმუშევრობა, რეალურად, გაზრდილიყო. თუმცა აქაც არ გამოვრიცხავთ სტატისტიკურ უზუსტობებს, განსაკუთრებით იმ პერიოდში, როცა მაშინდელი ხელისუფლების მიერ იყო ყოველმხრივი მცდელობა, შექმნილიყო დანარჩენ საქართველოსთან შედარებით უფრო უკეთესი სტატისტიკური სურათი. მაგ. ზემოთ წარმოდგენილი ცხრილის მიხედვით 1998 წელს აჭარაში უმუშევრობა მხოლოდ 8,3%-ია. ეს ძლიერ ახლოსაა უმუშევრობის

⁶⁷ საქართველოს შინამეურნეობები 2003–2004. ეკონომიკურ-სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2005, გვ. 65.

ბუნებრივ დონესთან, რაც ღრმა კრიზისის პირობებში დაუჯერებელია. ამიტომ ხშირია შემთხვევა, როცა სტატისტიკის მოწესრიგების გამო რეალური სურათი უფრო მძიმე ჩანს, ვიდრე შელამაზებული სტატისტიკის მიხედვით. ნაწილობრივ, ვფიქრობთ ამ ვითარებასთან უნდა გვქონდეს საქმე, თუმცა უმუშევრობის ზრდა 2004 წელს აჭარაში დასაშვებად მიგვაჩნია.

სტატისტიკური ნაკლია ასახული ქალაქსა და სოფელს შორის უმუშევრობის დონეში. ქალაქად 2004 წლისათვის უმუშევრობის დონე 28%-ია, ხოლო სოფლად – მხოლოდ 4%⁶⁸ (საერთაშორისოდ მიღებულ ბუნებრივ დონეზე (5%) ნაკლები), სოფლად უმუშევრობა ამ მასალის მიხედვით, ფაქტობრივად, არა გვაქვს, რაც არასწორია.

სამწუხაროდ, ანალოგიურადაა გამოხატული უმუშევრობა მთელი საქართველოს სოფლის მასშტაბითაც (4%). ფაქტობრივად, უმუშევრად არ მიიჩნევა შინამეურნეობის წევრი, თუ შინამეურნეობას აქვს ნახევარი ჰა მიწის ნაკვეთი. ამდენად, საქართველოს და აჭარის სოფლის შრომითი რესურსების დასაქმება, ფორმალურად, მაქსიმუმს აღწევს. სინამდვილეში კი, ესაა არასრული, არაეფექტიანი დასაქმება, და სოფლად ე.წ. ჭარბმოსახლეობის დიდი კონტინგენტის არსებობა. ასეთ სტატისტიკაზე დაყრდნობით სრულიად შეუძლებელია რეალური შრომითი რეზერვების დადგენა, რასაც ყურადღება უნდა მიექცეს.

რაც შეეხება ქალაქის მოსახლეობაში უმუშევრობის დონეს, 2004 წლის მონაცემებით, იგი საქართველოს რეგიონებს შორის ყველაზე მაღალია აჭარის ავტონომიურ

⁶⁸ საქართველოს შინამეურნეობები 2003–2004. ეკონომიკურ-სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2005, გვ. 69.

რესპუბლიკაში (28%)⁶⁹. აღსანიშნავია, რომ 2002 წლამდე იგი ჩამორჩებოდა ქ. თბილისს, ამჟამად კი მაქსიმუმი აჭარის ქალაქებშია დაფიქსირებული. 2004 წლის შინამეურნეობათა გამოკვლევის მიხედვით, ერთ წელზე ნაკლები დროით უმუშევარი 25 წელზე უფროს ქალაქის უმუშევარ მოსახლეობაში – 15%-ია, ერთიდან სამ წლამდე – 22,7%, სამ წელზე მეტი – 19,1%, ხოლო ჯერ რომ არასდროს უმუშავიათ – 43,3%-ს.

როგორც მსოფლიო პრაქტიკა გვიჩვენებს, უმუშევრობის დონე განსაკუთრებით მაღალია ახალგაზრდობაში. აქ საკმაო ნაწილია ისეთი ჯგუფისა, რომელთაც არასდროს უმუშავიათ და პირველად შედიან შრომის ბაზარზე;

შინამეურნეობათა კვლევის მასალის მიხედვით შსო მკაცრი კრიტერიუმით, უმუშევრობის დონე საქართველოს ახალგაზრდა მოსახლეობაში 2004 წელს 15–19 წლის ახალგაზრდებში 26,4% იყო, 20–24 წლის მოსახლეობაში 29%, ხოლო 25–29 წწ. – 24%, ბევრად მაღალი, ვიდრე 2003 წელს. ეს მაშინ, როცა ამავე გამოკვლევით, უმუშევრობა ქვეყანაში 11,5%-ს არ აღემატებოდა⁷⁰.

მოსახლეობის 2002 წლის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, აჭარაში 20–29 წლის უმუშევრების რიცხოვნობა 1,8-ჯერ ჭარბობს 30–39 წლის ასაკის უმუშევართა

⁶⁹ საქართველოს შინამეურნეობები 2003–2004. ეკონომიკურ-სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2005, გვ. 69.

⁷⁰ საქართველოს შინამეურნეობები 2003–2004. ეკონომიკურ-სტატისტიკური კრებული, თბილისი, 2005, გვ. 60.

რაოდენობას, 2,2-ჯერ – 40–49 წლის უმუშევართა კონტინგენტს⁷¹.

აღწერამ აჭარაში დააფიქსირა 42308 უმუშევარი, მათგან 18759 – მამაკაცი და 23546 – ქალი. აღწერის მიხედვით უმუშევართა 76,2% ქალაქად ცხოვრობს.

შრომითი რესურსების ხარისხობრივი შეფასებისათვის გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენს უმუშევართა განათლების დონის მაჩვენებლები, რომელიც აღწერის შედეგადაა მიღებული (ცხრილი 34).

ცხრილი 34

აჭარის არ უმუშევართა განაწილება განათლების დონის მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან⁷²

განათლების დონე / უმუშევრები	უმაღლესი	დაუმთავრებელი უმაღლესი	საშუალო პროფესიული	დაწყებითი პროფესიული	საშუალო ზოგადი	საბაზისო ზოგადი	დაწყებითი და უფრო ნაკლები	სულ
სულ	22,2	4,8	23,2	2,4	38,4	7,0	2,0	100
მამაკაცი	22,7	6,0	17,5	3,2	40,3	8,2	2,1	100
ქალი	21,8	3,9	27,7	1,8	36,8	6,1	1,9	100
ქალაქის მოსახლეობა	24,9	4,5	25,3	2,5	36,3	5,2	1,4	100
მათ შორის მამაკაცი	25,8	5,6	19,8	3,3	38,0	6,0	1,6	100
ქალი	24,2	3,6	29,8	1,8	34,9	4,5	1,3	100
სოფლის მოსახლეობა	13,7	6,0	16,2	2,2	45,1	13,1	3,8	100

⁷¹ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტ. III, ნაწილი I, თბილისი, 2004 გვ. 392.

⁷² ცხრილი შედგენილია: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტ. III, ნაწ. I, თბილისი, 2003. გვ. 404–405.

მათ შორის								
მამაკაცი	12,8	7,6	10,0	2,7	47,8	15,4	3,8	100
ქალი	14,4	4,6	21,1	1,9	43,0	11,2	3,8	100

როგორც ცხრილის მონაცემთა ანალიზით ირკვევა, უმუშევართა განათლების დონე მეტად მაღალია. საკმარისია ითქვას, რომ 15 წელზე უფროს აჭარის მთელ მოსახლეობაში უმაღლესდამთავრებულია მხოლოდ 17,5%⁷³, მაშინ როცა უმუშევართა შორის იგი 22,2%-ია. ასევე მაღალია უმუშევართა შორის დაუმთავრებელი უმაღლესი განათლების მქონე პირთა ხვედრითი წონა (4,8%), მაშინ როცა 15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობაში იგი 3,3%-ია. იგივე ითქმის საშუალო სპეციალური განათლების მქონე კონტინგენტზეც. აქედან გამომდინარე, გადაჭრით შეიძლება მსჯელობა იმის თაობაზე, რომ ისევე როგორც მთელ საქართველოში, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაშიც უმუშევართა კონტინგენტი თავისი განათლებრივი პოტენციალით არის არა რაღაც მარგინალური ჯგუფი, არამედ მაღალკვალიფიციური კონტინგენტი, რომელიც დასაქმებისას, პროფესიულ-ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, რაიმე პრობლემებს არ შექმნის და თუ მაინცა და მაინც საჭირო გახდა, მაღალი პროფესიული მობილურობის გამო მცირე დანახარჯებით ადვილად გადამზადდება ახალი თანამედროვე ტექნოლოგიის შესაბამისი სამუშაო ადგილების შექმნის შემთხვევაში. სხვა მხრივ, უმუშევარი მამაკაცებისა და ქალების განათლებრივი დონის მაჩვენებლები არსებითად არ განსხვავდება. განსხვავება, სავსებით ბუნებრივად,

⁷³ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები, ტ. 1, თბილისი, 2003, გვ. 161.

შეინიშნება ქალაქისა და სოფლის უმუშევრების განათლების მაჩვენებლებში, თუმცა იგივე პროპორციით, რაც დამახასიათებელია მთელი მოსახლეობისათვის.

ამრიგად, თუ მოსახლეობის 2002 წლის აღწერის მასალას დავეყრდნობით, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უმუშევართა კონტინგენტი შეიძლება შეფასდეს, როგორც მაღალი კვალიფიკაციის მქონე შრომითი რეზერვი; შრომის ბაზარზე მოთხოვნის გაჩენისთანავე მისი დასაქმება რეალურია. მითუმეტეს, რომ უმუშევართა უმეტესობა (76,2%) ქალაქად ცხოვრობს, ან კიდევ, მათი საცხოვრებელი აჭარის ზღვისპირეთის სოფლებშია განლაგებული, რაც არ შექმნის მნიშვნელოვან პრობლემას ტრანსპორტირების მხრივ.

შრომის ბაზრის რეგულირებისა და უმუშევართა დასაქმების ხელშეწყობისათვის მსოფლიოს უმრავლეს ქვეყნებში, მათ შორის, საქართველოშიც შექმნილია სპეციალური სახელმწიფო წარმონაქმნი, სახელმწიფო ორგანო ე.წ. დასაქმების სახელმწიფო სტრუქტურის სახით, რომელიც სახელწოდების პერმანენტული ცვლილების მიუხედავად (დასაქმების ფონდი, დასაქმების სახელმწიფო სამსახური, დასაქმების სააგენტო), მოწოდებულია ხელი შეუწყოს მოსახლეობის დასაქმებას და დაიცვას უმუშევრები უმუშევრობის უარყოფითი ზეგავლენისაგან. როგორც წესი, შრომის ბაზარს, როგორც სხვა სახის ბაზრებს, აქვს თვითრეგულირების მექანიზმი, მაგრამ დასაქმების რეგულირების სახელმწიფო სისტემა ქმნის გარკვეულ

ჩარჩოებს, რომელიც ხელს უწყობს მოქალაქეთა ინტერესების დაცვას შრომის ბაზარზე.

დასაქმების სახელმწიფო სისტემის ფუნქციონირების ეფექტიანობა, სავსებით ლოგიკურად, დამოკიდებულია იმ სახსრების სიდიდეზე, რომელსაც სახელმწიფო ბიუჯეტი თუ სხვა წყაროები დასაქმების ხელშეწყობისათვის გაიღებენ. საქართველოს ეკონომიკური კრიზისის პირობებში არ შეეძლო, სრულად ამოქმედებინა დასაქმების ხელშეწყობის მექანიზმი. ხშირად ჰქონდა ადგილი ფორმალურ ვითარებას, თუმცა თუ ციფრებს გადავხედავთ, ამ სამსახურმაც რაღაც როლი დასაქმების ხელშეწყობაში მაინც ითამაშა. 1991–2004 წწ. საქართველოს დასაქმების სახელმწიფო სისტემის მეშვეობით დასაქმდა 81 ათასი სამუშაოს მაძიებელი, ანუ წლიურად საშუალოდ 5,8 ათასი კაცი. 1999–2000 წლებში დასაქმების მაჩვენებელმა მაქსიმუმს წლიურად 12,6 და 10,4 ათას კაცს მიაღწია, თუმცა ბოლო ხანს არაეფექტიანი გარდაქმნების გამო ძლიერ დაეცა, რაზეც ჩვენ შემდგომ თავში ვისაუბრებთ.

აქვე უნდა წინასწარ შევნიშნოთ, რომ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სამსახური, თუ ციფრებს ვენდობით, უფრო ეფექტიანად ფუნქციონირებდა, ვიდრე ქვეყნის მთელი დასაქმების სისტემა. მაგალითად, 2002 წლის ბოლოს საქართველოს დასაქმების სახელმწიფო სამსახურში რეგისტრირებული იყო 39,3 ათასი სამუშაოს მაძიებელი, ხოლო აქედან აჭარის წილი (12,3 ათასი) შეადგენდა თითქმის მესამედს – 32,5%. ბოლო ხანს აჭარაში რეგისტრირებულ სამუშაოს მაძიებელთა და უმუშევართა რიცხოვნობა მკვეთრად შემცირდა. მაგალითად, 2004 წლის დეკემბრი-

სათვის დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის აჭარის განყოფილების მიერ რეგისტრირებული იყო მხოლოდ 3995 უმუშევარი, რაც საქართველოს ანალოგიური მაჩვენებლის მხოლოდ 8,5% იყო. დასაქმების ხელშეწყობის აქტიურობაში სიტუაცია გამოთანაბრდა. 2004 წელს დასაქმებულ უმუშევართა შორის აჭარის წილი მაინც დიდი (17,5%) იყო. სამწუხაროა ისიც, რომ დასაქმების სამსახურს მისი არაეფექტიანი მუშაობის და მცირე შედეგიანობის გამო უმუშევართა არცთუ დიდი ნაწილი მიმართავს. ცალკეულ ექსპერტთა შეფასებით, საქართველოში უმუშევართა რაოდენობა ნახევარ მილიონს აღემატება, მაშინ როცა აღრიცხვაზე მცირედი იმყოფება. პარადოქსული ვითარებაა, რომ ბოლო წლებში უმუშევრის შემწეობას (2003 წ. – 14 ლარი) სულ უფრო მცირე რაოდენობა იღებს, რაც უპრეცედენტოა მსოფლიო ქვეყნების პრაქტიკაში. მაგალითად, 2003 წელს უმუშევრის შემწეობა მიიღო მხოლოდ 0,8 ათასმა კაცმა⁷⁴.

აღსანიშნავია, რომ ერთ-ერთი ძირითადი შემაფერხებელი გარემოებათაგანი დასაქმების სისტემაში არის ვაკანტურ სამუშაო ადგილთა მეტად მცირე რაოდენობა. მოუქნელი მექანიზმის გამო დასაქმების სამსახურში შედის უმთავრესად ისეთი ვაკანსიები, რომელიც დაბალი შრომის ანაზღაურების სიდიდის გამო ვერ ფარავს სამუშაო ძალის დანახარჯებს; ხშირია შემთხვევა, როცა გათვალისწინებული ხელფასი მუშაკის მიერ ტრანსპორტირებაზე გაწეულ დანახარჯებსაც ვერ სწვდება. თვით ასეთი სამუშაო ადგილების ჩათვლით,

⁷⁴ საქართველოს სტატისტიკური წელიწადეული 2004, თბილისი, 2004, გვ. 60.

2003 წელს მხოლოდ 1,4 ათასი ვაკანსია დარეგისტრირდა, ხოლო თითოეულ ვაკანსიაზე მოდიოდა 33 უმუშევარი. იყო წლები, როცა ერთ ვაკანსიაზე 90 უმუშევარი მოდიოდა⁷⁵. ასეთ ვითარებაში, სავსებით ბუნებრივია, რომ რეგისტრირებულ უმუშევართა რიცხვი რეალურთან შედარებით მცირეა და ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობასთან მიმართებაში ბოლო წლებში 1–2%-ს შეადგენს⁷⁶.

არსებულ ვაკანსიათა მეტისმეტი არაპრესტიჟულობა და მოთხოვნილი კვალიფიკაციის არცთუ მაღალი დონე ზეგავლენას ახდენს უმუშევრების მიერ რეგისტრაციის სურვილზე. მაგალითად, საქართველოს დასაქმების სახელმწიფო სისტემაში 1997 წელს აღრიცხულ უმუშევართა 55,9% უმაღლესი განათლების სპეციალისტი იყო, 2002 წელს – მხოლოდ 7,3%, 2003 წელს – 14,5%.

აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში 2004 წლის ბოლოსათვის რეგისტრირებული 4118 სამუშაოს მაძიებლიდან 3995 (97%) უმუშევარი იყო. მათგან 13,7% პირველად ეძებს სამუშაოს. სამუშაოს მაძიებელთა 55,2% – 30 წლამდე ახალგაზრდობაა. ეს ბუნებრივია, მსოფლიოს მრავალი ქვეყნისთვისაა დამახასიათებელი ახალგაზრდობის დიდი ხვედრითი წონა უმუშევართა მთელ მასაში. 50 წელს გადაცილებულ უმუშევართა წილი მხოლოდ 9,4%-ია.

რაც შეეხება აჭარაში დასაქმების სახელმწიფო სამსახურში რეგისტრირებულ უმუშევართა განათლების დონეს, იგი საკმაოდ მაღალია. უმაღლეს

⁷⁵ იქვე, გვ. 61.

⁷⁶ საქართველოს სტატისტიკური წელიწადეული 2004, თბ., 2004, გვ. 60.

დამთავრებულთა წილი მათ შორის შეადგენს 32%-ს, თითქმის მესამედს, ხოლო საშუალო პროფესიული განათლების მქონეთა წილი – 32,3%-ს. ესაა მეტად მაღალი განათლებრივი პოტენციალის მქონე კონტინგენტი, რაც გასათვალისწინებელია ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის პროგნოზირებისას. საკმარისია აღინიშნოს, რომ რეგისტრირებული კონტინგენტის 53,5% – სპეციალისტია, 17% კი – ტექნიკურ მუშაკს წარმოადგენს⁷⁷.

უმუშევრობის ხანგრძლივობის მიხედვით უმუშევრები ასე არიან განაწილებულნი: 3 თვემდე უმუშევარია 13,4%, 3-დან – 6 თვემდე – 8,9%, 6 თვიდან 1 წლამდე – 24,1%, 1-2 წელი – 20,3%, 2-3 წლამდე – 21,2%, 3 წელზე მეტი – 12,1%.

როგორც აღვნიშნეთ, უმუშევართა სოციალური დაცვის მდგომარეობა მეტად სავალალოა. 3995 უმუშევრიდან შემწეობას მხოლოდ 373 კაცი იღებს (9,5%). ეს მაჩვენებელი ორჯერ აღემატება მთელ საქართველოში უმუშევართა შორის შემწეობის მიმღებთა წილს (4,4%). თუმცა იგი მეტად მცირეა და თუ რეალურ უმუშევრობას გავითვალისწინებთ, შეიძლება უმნიშვნელოდაც ჩაითვალოს, რასაც ყურადღება უნდა მიაქციონ ხელისუფლების ორგანოებმა.

2004 წლის განმავლობაში დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის აჭარის განყოფილებამ მიიღო 1034 სამუშაო ადგილი, ანუ მთლიანად საქართველოს დასაქმების სახელმწიფო სისტემაში არსებულის 14,5%. თანაფარდობა სახელმწიფო (მუნიციპალურ) და კერძო

⁷⁷ ციფრობრივი მასალა აღებულია დასაქმების სახელმწიფო სამსახურში არსებული სტატისტიკის ფორმა № XI-01-ის მონაცემიდან.

დაწესებულებებიდან მიღებულ ვაკანსიებს შორის აჭარაში არის 15:1, მაშინ როცა საქართველოში საშუალოდ ეს თანაფარდობაა 1:2. ეს მნიშვნელოვანი თავისებურებაა და წარმოაჩენს გარკვეულ რეზერვს, რომელიც არსებობს აჭარის კერძო სექტორში სამუშაო ადგილების სახით. საჭიროა სათანადო მექანიზმის ამოქმედება და ვაკანსიათა მოზიდვა, მითუმეტეს, რომ წინა წლებში (მაგ. 2002 წ.) კერძო სექტორიდან მიღებულ ვაკანსიათა რაოდენობა 1,7-ჯერ აღემატებოდა სახელმწიფო სექტორიდან მიღებულ ვაკანსიებს.

მიღებულ ვაკანსიათა დარგობრივი სპექტრი ფართოა და მოიცავს ეკონომიკის თითქმის ყველა დარგს. მაგრამ აქვე უნდა მივაქციოთ ყურადღება აჭარისათვის სპეციალიზაციის დარგის – ტურიზმის ინდუსტრიაში ვაკანსიათა მაღალ წილს. მაგალითად, აჭარაში სასტუმროებსა და რესტორნებში ვაკანტურ სამუშაო ადგილთა წილი მთელ რაოდენობაში 10,1%-ია და იმავდროულად უდრის საქართველოს სასტუმროებსა და რესტორნებში არსებულ ვაკანსიათა 40%-ს. ეს დადებითი ტენდენციაა.

მართალია, სამუშაოს მაძიებელთა შორის ახალგაზრდობა დომინირებს (55,2%), მაგრამ დასაქმებულებში მათი წილი 29%-ს არ აღემატება. ამკარად ჩანს, რომ ახალგაზრდებს მაინც უჭირთ შრომის ბაზარზე შესვლა, მიუხედავად იმისა, რომ დასაქმების ფორმალური პირობები მათთვის დისკრიმინაციული არაა და წაყენებულ მოთხოვნებშიც ახალგაზრდა ასაკის პირს, ბევრ შემთხვევაში, უპირატესობა აქვს მიცემული.

შედარებით უფრო მეტად ხერხდება მუშათა დასაქმება. 2004 წელს აჭარის დასაქმების სამსახურმა

391 უმუშევარი მუშიდან, რომელიც მათთან იყო რეგისტრირებული, დაასაქმა 364, ანუ 93,1%. ეს ძლიერ კარგი მაჩვენებელია. იგივე სამსახურმა მათთან რეგისტრირებული 1100 სპეციალისტიდან მხოლოდ 253 კაცის, ანუ 23%-ის დასაქმება მოახერხა.

დასაქმების თვალსაზრისით, ყველაზე მეტი შედეგიანობით გამოირჩევა 3–6 თვის უმუშევართა დასაქმება. 2004 წლის განმავლობაში მათი ორი მესამედი (66,3%) დასაქმდა. ძალზე მცირე ძვრა არის დაფიქსირებული 2–3 წლის უმუშევრების (დასაქმდა მხოლოდ 5,3%) და 3 წელზე მეტ, ხანგრძლივ უმუშევართა დასაქმებაში (დასაქმდა მხოლოდ 1,7%).

საბოლოოდ, შეიძლება შევნიშნოთ, რომ თუ საანალიზო მასალას ვენდობით, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის (ფონდი, სააგენტო) მუშაობის შედეგიანობა გაცილებით უკეთესია, ვიდრე საშუალოდ საქართველოსი, თუმცა მთლიანობაში, დასაქმების სახელმწიფო რეგულირების მექანიზმი იგივე ხარვეზებით ხასიათდება და ისევე საჭიროებს მიზანშეწონილ გარდაქმნას, როგორც მთელ ქვეყანაში. რაც შეეხება რეგისტრირებულ უმუშევარ მოსახლეობას, იგი წარმოადგენს მაღალი განათლებრივი და შრომითი პოტენციალის მქონე კონტინგენტს, რომელიც სამუშაო ძალით ადვილად უზრუნველყოფს აჭარის შრომის ბაზარზე გაჩენილ მოსალოდნელ მოთხოვნას. ამ კონტინგენტის ხარისხობრივი შემადგენლობისა და მობილურობის თაობაზე ქვემოთ გვექნება დამატებით მსჯელობა.

უმუშევართა დასაქმების სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების კიდევ უფრო ღრმად შესწავლის მიზნით

2005 წლის მაისში აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სამსახურის დახმარებით ჩვენს მიერ ჩატარებული იქნა კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევა იმ უმუშევრებისა, რომლებიც რეგისტრირებულნი არიან დასაქმების სამსახურში და აქტიურად ცდილობენ სამუშაოზე მოწყობას. შესწავლილ კონტინგენტში უმეტესად მოხვდნენ ის პირები, ვისაც ყველაზე სისტემატური კონტაქტი აქვთ დასაქმების სამსახურთან და დაინტერესებულნი არიან შემოსულ ვაკანსიათა შესახებ ახალ-ახალი ინფორმაციით.

კითხვარი შედგებოდა 24 კითხვისაგან, რომლებშიც ასახული იყო უმუშევართა დემოგრაფიული მონაცემები, მათი ადრინდელი სამუშაოს დახასიათება და შრომის პირობები, განთავისუფლების მიზეზები, პროფესიული მახასიათებლები, დასაქმების სამსახურისადმი დამოკიდებულება, უმუშევრობის გავლენა ყოფით მდგომარეობაზე, მათი სოციალური დაცვის ამსახველი კითხვები და მათი აზრი შესაძლო დასაქმების თაობაზე, დასაქმების ორგანიზაციის გაუმჯობესებაზე.

გამოკითხულთა 48% მამაკაცია, 52% – ქალი. ისინი ასაკობრივი თვალსაზრისით, მეტ-ნაკლებად თანაბრად არიან განაწილებულნი და გამოხატავენ შრომის ბაზარზე სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფის მდგომარეობას. მესამედზე მეტი 30 წლამდე ახალგაზრდაა, ხოლო 12,0% – 50 წელს გადაცილებული უმუშევარი. მათი 65% დაოჯახებულია, მესამედი (33%) – დაუოჯახებელი, ხოლო მცირე ნაწილი – განქორწინებული ან ქვრივი (2%). გამოკითხულთა 27%-ს არა ჰყავს 16 წლამდე შვილები, ერთი შვილი ჰყავს 26%-ს, 34%-ს – ორი შვილი, 11% –

სამშვილიანია, ხოლო მცირე ნაწილი (2%) 4 და მეტი შვილის პატრონია.

უმუშევართა შესასწავლი კონტინგენტის დიდი ნაწილი პროფესიულ შრომით საქმიანობაში ადრე ჩაბმული ყოფილა, რაზეც მეტყველებს მათი შრომითი სტაჟის მიხედვით განაწილება (ცხრილი 35).

რესპონდენტთა ნახევარზე მეტს (51,6%) 5 წელზე მეტი შრომის სტაჟი აქვს. ეს კონტინგენტი შეიძლება ჩავთვალოთ შრომითი ჩვევებისა და პროფესიონალიზმის თვალსაზრისით ჩამოყალიბებულ სამუშაო ძალად, შრომის ბაზარზე საკმაო კონკურენტუნარიანად.

ცხრილი 35

რესპონდენტთა განაწილება შრომის საერთო სტაჟის მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

<i>აქვს შრომის საერთო სტაჟი</i>							
1 წ.- დე	1-3 წ.-მდე	3-5	6-10	11-15	16-20	25 და მეტი	არა აქვს ან არ მიუთითა
3,5	8,2	11,5	12,2	8,8	15,6	15,0	25,2

რესპონდენტთა პასუხების მიხედვით, უმუშევრობის მთავარი უარყოფითი შედეგია – საარსებო საშუალებების შეწყვეტა ან შემცირება, ოჯახის ერთ წევრზე საშუალო თვიური შემოსავლის კლება (ცხრილი 36).

ცხრილი 36

რესპონდენტთა განაწილება ოჯახის ერთ წევრზე შემოსავლების

მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

20 ლარამდე	21-50	51-75	76-100	101-150	151-200	201-300	300-ზე მეტე	არაა მითითებუ	სულ
37,4	43,5	7,5	2,0	4,8	0,7	1,3	0,7	2,1	100

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის სიღარიბის დონე ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი იყო საქართველოს მხარეებს შორის. 2003 წლისათვის იგი უდრიდა 67,1% და ჩამორჩებოდა მხოლოდ ქვემო ქართლს. 2004 წლისათვის სიღარიბის დონე 63,2%-მდე შემცირდა, თუმცა მხარეებს შორის აჭარის ადგილი ამ მაჩვენებლის მიხედვით არ შეცვლილა. ზოგადი მძიმე ვითარება რასაკვირველია, უმუშევართა ოჯახების შემოსავლებშიცაა ასახული. ჩვენს მიერ ჩატარებული გამოკვლევის პერიოდისათვის საშუალო მომხმარებლის საარსებო მინიმუმი 131,5 ლარია⁷⁸. გამოკვლეულ უმუშევართა კონტინგენტის 94,4% ოჯახის შემოსავალი ერთ სულზე ვერ აკმაყოფილებს საარსებო მინიმუმს, მათ შორის განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაშია უმუშევართა ოჯახების 80,9%, რომელთა შემოსავალი ოჯახის ერთ წევრზე 0-50 ლარია, ხოლო 37,4%-თვის – 20 ლარამდე, ერთი მომხმარებლის საარსებო მინიმუმზე ათეულჯერ ნაკლები. ამდენად, გამოკვლევის მიხედვით, უმუშევართა დასაქმებას შეუძლია მათი ოჯახებისათვის ფიზიკური გადარჩენის როლის შესრულება.

⁷⁸ საქართველოს შინამეურნეობები 2003-2004, თბილისი, 2005, გვ. 167.

მეტად საინტერესო პასუხები მივიღეთ კრიზისის ვითარებაში სამუშაო ძალის გათავისუფლების თავისებურებებისა და რიგითობის შესახებ. პასუხებში გამოვლინდა გასათავისუფლებელ მუშაკთა შერჩევის ნიშნები (ცხრილი 37). ჩანს, რომ გამოკვლეული უმუშევრების თითქმის მესამედი საწარმოო-და-წესებულების მთლიანად გაუქმების შედეგად დარჩა უმუშევარი. სავსებით ლოგიკურია პენსიონერების და დაბალკვალიფიციური პერსონალის პირველ რიგში გათავისუფლება. ძლიერ ყურადღება მისაქცევია, რომ გათავისუფლებისას არ გამოიკვეთა ქალებისადმი დისკრიმინაციული დამოკიდებულება; თუმცა ზოგიერთ პასუხში მაინც დაფიქსირდა სხვა კატეგორიის დისკრიმინაციული მიდგომაც (პასუხი – „ვინც მათ სურდათ“).

ცხრილი 37

რესპონდენტთა პასუხი კითხვაზე: „თქვენს ბოლო სამსახურში პირველ რიგში ვინ შეამცირეს?“, პროცენტობით ჯამის მიმართ

პენსიონერები	წინასაპენსიო ასაკის პირები	ქალები	დაბალკვალიფიციური მომუშავენი	სხვა კატეგორია (ვინც მათ სურდათ)	მთლიანად გაუქმდა სამსახური	არ უმუშავია აქამდე, ან არ მოუთითა	სულ
10,0	3,0	–	15,0	14,0	28,6	30,3	100

გამოკითხულთა უმეტეს ნაწილს (58,5%) დიდი სურვილი აქვს, დაუბრუნდეს თავის ყოფილ სამსახურს, რასაკვირველია, თუ ასეთი შანსი გაჩნდება. მხოლოდ 15%-მა გადაჭრით აღნიშნა, რომ აღრინდელ სამუშაოზე დაბრუნების არავითარი სურვილი არა აქვს. 59%-ს

ურჩევნია სახელმწიფო სექტორში მუშაობის დაწყება, კერძო სექტორზე მხოლოდ 7%-მა მიუთითა, ხოლო მესამედისათვის (34%) აბსოლუტურად სულერთია, ოღონდ კი სამუშაოზე მოეწყოს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოში უმუშევართა მხოლოდ მცირე ნაწილი მიმართავს დასაქმების სამსახურებს შრომითი მოწყობის მიზნით. ამის მიზეზი კი მათი საქმიანობის სუსტი მექანიზმი და დაბალი შედეგიანობაა. გამოკვლევის მიხედვით, თვით იმ უმუშევართა შორის, რომლებმაც მიმართეს დასაქმების სამსახურს დასაქმებაში დასახმარებლად, მხოლოდ 73,5%-ია დაიმედებული, რომ მოეწყობა სამუშაოზე, ყოველი მეოთხე უმუშევარი კი ეჭვით უყურებს მას და ვერც რაიმე იმედიან პასუხს იძლევა.

უმუშევრობა საბაზრო ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა, ამიტომ იგი მეტ-ნაკლებად გაგებით აღიქმება ამ ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში. ჩვენში კი იგი 1990-იანი წლების დასაწყისიდან აღმოცენდა, ამიტომ გამოკითხული უფროსი თაობის ნაწილი მოესწრო ე.წ. „სრულ დასაქმებასაც“ და ამჟამად, უმუშევრის როლშიც გამოდის. ამიტომაც, ჩვენი აზრით, გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენს უმუშევრობის აღქმა და შეფასება სხვადასხვა თაობებში. ახალგაზრდობაში (30 წლამდე), შუა თაობაში (30–49 წწ.) და ე.წ. „მესამე ასაკის“ (50 წელზე მეტი) მოსახლეობაში. კითხვაზე: „რა შედეგი გამოიღო და დაგანახათ უმუშევრობამ?“ – პასუხები ასე განაწილდა (ცხრილი 38).

ცხრილი 38

რესპონდენტთა პასუხების განაწილება კითხვაზე:
„რა შედეგი გამოიღო და დაგანახათ უმუშევრობამ?“ –
პასუხების მიხედვით, პროცენტობით ჯამთან

პასუხები	ახალგაზრ დობა (30 წლამდე)	შუა ასაკის თაობა (30–49 წწ.)	„მესამე ასაკის» თაობა (50–ზე მეტ)	სულ
სწრაფად დასწია ჩემი ცხოვრების დონე	20,8	30,2	30,8	26,7
გამოიწვია კვალიფიკაციის მკვეთრი დაქვეითება	8,9	12,5	7,8	10,5
საზოგადოებაში გაიზარდა სოციალური, პოლიტიკური დაძაბულობა	21,9	18,1	24,9	20,0
გააუარესა კრიმინოგენული ვითარება	16,0	11,2	17,9	13,1
მაიმულა, მეზრუნა				
კვალიფიკაციის ამაღლებაზე სრულიად სხვა	13,8	10,0	2,4	10,1
პასუხისმგებლობა				
ჩამომიყალიბა				
დასაქმებულთა შორის ამაღ- ლდა შრომის დისციპლინა	3,9	–	12,8	5,6
სხვა	0,7	2,2	1,0	1,7
სულ	100	100	100	100

ვფიქრობთ, გამოკითხვის შედეგი კანონზომიერად ასახავს იმ განსხვავებებს, რომელიც ზოგიერთ კითხვაზე სხვადასხვა თაობის პასუხებში გამოიხატა. მაგალითად, ცხოვრების დონის დაქვეითება და კვალიფიკაციის შემცირება, სავსებით ბუნებრივად, ახალგაზრდა თაობაში ნაკლებად იგრძნობა. მაშინ როცა ხანდაზმულებმა ადვილად შეამჩნიეს შრომის დისციპლინის ამაღლების ტენდენცია შრომის ბაზარზე კონკურენციის გამო.

რესპონდენტთა 65,2% მიიჩნევს, რომ ახალი სამუშაოს დაწყებისას, შესაძლოა, დასჭირდეს გადამზადება, მათ შორის 6,2% ამას კატეგორიულად აცხადებს. 50 წელს გადაცილებული უმუშევრების

უმეტესი ნაწილი (62%) არ თვლის საჭიროდ გადამზადებას, ხოლო ახალგაზრდა უმუშევართა კონტინგენტის ნახევარზე მეტს სამუშაოს დაწყებამდე გადამზადება საჭიროდ მიაჩნია. ამ უკანასკნელებს სურთ კომპიუტერზე მუშაობის შემსწავლელი კურსების გავლა, უცხო ენის შესწავლა, ადმინისტრირების კურსის გავლა; საშუალო თაობაში ბევრია ბუღალტერიის კუთხით გადამზადების მსურველი.

უმუშევრობის გარდაუვალობა საბაზრო მეურნეობის პირობებში უფრო მეტად ახალგაზრდობას ესმის, თუმცა სამუშაოს ძებნის აქტიურობით შუა თაობის წარმომადგენლები გამოირჩევიან. სავსებით ბუნებრივია, რომ მამაკაცები მეტი აქტიურობით ეძებენ სამუშაოს, ვიდრე უმუშევარი ქალები. ამიტომაც ისინი ნებისმიერი სამუშაოს მიცემის შემთხვევაში უფრო ადვილად კმაყოფილდებიან („ოღონდ ანაზღაურება იყოს“), ვიდრე ქალები.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის საქმიანობის უფრო დეტალურმა შესწავლამ გვიჩვენა, რომ 1998–2003 წწ. გადამზადების სხვადასხვა კურსებზე გაიგზავნა 1272 უმუშევარი, რომელთაგან პროფესიული გადამზადების მოწმობა მიიღო 1122 კაცმა. მაგრამ გადამზადების შემდგომ მათგან მხოლოდ 92 კაცი (8,25%) დასაქმდა, რაც უაღრესად ცუდი მაჩვენებელია. გადამზადება ამ შემთხვევაში თვითმიზნურ ხასიათს იძენს და ვერ პასუხობს დასაქმების სისტემის პირდაპირ ფუნქციებს; რაც აუცილებლად უნდა იქნეს გათვალისწინებული დასაქმებისა და პროფესიული გადამზადების პროგრამების შედგენისას. მართალია, გადამზადების

შედეგად უმუშევრებმა მომავალი საქმიანობისათვის ისეთი ცოდნა შეიძინეს, რომელიც ცხოვრების მანძილზე აუცილებლად გამოადგებათ (კომპიუტერზე მუშაობა, ოფისის მენეჯერობა, მცირე ბიზნესის გაძღოლა, მძღოლობა და ა.შ.), მაგრამ ეს დასაქმების სისტემის პირდაპირი დანიშნულება არაა, და გადამზადების სახსრების ხარჯვას მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს. ამ თვალსაზრისით, კრიტიკულად უნდა განვიხილოთ ე.წ. საზოგადოებრივ სამუშაოზე დროებით დასაქმებაზე გამოყოფილი სახსრების ხარჯვაც. როგორც წესი, სახსრები აქ ძირითადად ხელფასზე უნდა იხარჯებოდეს. სინამდვილეში კი, ხშირად ჭარბობს ძირითადი და დამხმარე მასალების შეძენაზე არამიზნობრივი ხარჯვა სრულიად სხვა დანიშნულებით გამოყოფილი სახსრებისა.

ამრიგად, დასაქმების სახელმწიფო რეგულირების არსის გაუაზრებლობას და არაკომპეტენტურობას ხშირად მივყავართ დასაქმების ღონისძიებათა არაეფექტიანობამდე და ზოგჯერ კი, არაა გამორიცხული, კორუფციამდე.

საბოლოოდ, შეიძლება გავაკეთოთ დასკვნა:

– ისევე როგორც მთელ საქართველოში, პოსტსაბჭოთა აჭარაშიც ღრმა ეკონომიკური კრიზისის გავლენით განვითარდა უმუშევრობა, რომელიც პირველ ხანებში ფარული უმუშევრობის სახით გვევლინებოდა, ხოლო მალე გადაიზარდა რეალურ უმუშევრობაში და საქართველოს რეგიონებს შორის ერთ-ერთ ყველაზე მაღალ დონეს მიაღწია; განსაკუთრებით მწვავედ გამოვლინდა იგი ქალაქის მოსახლეობაში. არსებულ გამოკვლევებზე დაყრდნობითა და აჭარაში

განვითარებული უმუშევრობის დონის მიხედვით გაანგარიშებისას, უმუშევრობის გამო პირდაპირი დანაკარგები საშუალო-წლიურად არანაკლებ 150 მლნ ლარს შეადგენს, რასაც იმავდროულად თან ახლავს მასობრივი შრომითი ემიგრაცია და დეპოპულაციური ვითარების აღმოცენება.

– 2000 წლის შემდგომ სტატისტიკურად ძლიერ ნელა, მაგრამ მაინც მცირდება უმუშევართა რაოდენობა და უმუშევრობის დონეც, მაგრამ იგი ქალაქის მოსახლეობაში საქართველოს სხვა რეგიონებთან შედარებით ყველაზე მაღალია.

– მოსახლეობის აღწერის, შინამეურნეობათა გამოკვლევის და ჩვენს მიერ სპეციალურად ჩატარებული გამოკვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ უმუშევართა კონტინგენტი თავისი განათლების დონითა და პროფესიულ-კვალიფიციური სტრუქტურით წარმოადგენს მაღალი შრომითი პოტენციალის მქონე ჯგუფს, რომელსაც თავისი სამუშაოს ძალის მიწოდებით შეუძლია, დააკმაყოფილოს შრომის ბაზარზე გაჩენილი მოთხოვნა მაღალკვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე, თვით მაღალი ტექნოლოგიების ინვესტირებისა და მაღალკვალიფიციური სამუშაო ადგილების შექმნის შემთხვევაში. ამასთან, უმუშევართა ტერიტორიული კონცენტრაცია საკმაოდ მაღალია, განსახლებულია აჭარის მაღალურბანიზებულ ზონაში და, ზოგადად, მაღალი პროფესიულ-ტერიტორიული მობილურობით გამოირჩევა.

– ისევე როგორც მთელი საქართველოს დასაქმების სახელმწიფო სისტემა, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სახელმწიფო სტრუქტურა,

სათანადოდ ვერ უზრუნველყოფს შრომის ბაზრის რეგულირებას. მისი მუშაობის შედეგიანობა უკიდურესად მცირეა. ამ მხრივ აჭარის დასაქმების სამსახურს აქვს ცოტა უკეთესი შედეგი, მაგრამ უმუშევართა დასაქმების მაჩვენებელი რეალურ უმუშევრების რაოდენობასთან შედარებით პრაქტიკულად უმნიშვნელოა. ამას თავისი ობიექტური და სუბიექტური მიზეზები აქვს და დამატებით კვლევას მოითხოვს. დასაქმების განსახორციელებელი ისედაც არასაკმარისი სახსრები ხშირად არამიზნობრივად იხარჯება, რისი კომპეტენტური შეფასებაც არ ხდება;

– მიუხედავად იმისა, რომ აჭარაში საქართველოს საშუალო მაჩვენებელთან შედარებით მეტია უმუშევრის შემწეობის მიმღებთა ხვედრითი წონა, იგი მაინც უმნიშვნელოა და უმუშევართა რეალური სოციალური დაცვა ფაქტობრივად ვერ ხორციელდება;

9. ა. ტაყაიას ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სახელმწიფო სამსახურში რეგისტრირებული უმუშევრების ანკეტური გამოკვლევით გამოვლინდა, რომ მათი 94%-ის ოჯახის შემოსავალი ერთ წევრზე გაანგარიშებით ვერ აკმაყოფილებს საარსებო მინიმუმს და მათთვის დასაქმება ფიზიკური გადარჩენის ტოლფასია. დასაქმების სამსახურს მხოლოდ უმუშევართა მცირე ნაწილი მიმართავს, რადგან დასაქმების შანსი დაბალია. ყოველი მეოთხე რეგისტრირებული უმუშევარი უიმედოდ უყურებს თავის დასაქმებას.

– კვლევის შედეგად გამოიკვეთა თაობათა შორის უმუშევრობისადმი განსხვავებული დამოკიდებულება. ახალგაზრდობა მეტ სურვილს ამჟღავნებს

გადამზადებისადმი და ახალი პროფესიების ათვისებისადმი. განსაკუთრებით დიდია მოთხოვნა კომპიუტერზე მუშაობის შესწავლისა და უცხო ენის დაუფლებისა. უაღრესად დაბალია გადამზადებულ უმუშევართა შემდგომი დასაქმების მაჩვენებელიც.

თ ა ვ ი IV. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების გამოყენების სრულყოფის გზები

§ 4.1. მატერიალური წარმოების სფეროს დარგების განვითარება და ოპტიმალური დასაქმების მიღწევის გზები

აჭარის შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების პერსპექტივა ბევრადაა დამოკიდებული ავტონომიურ რესპუბლიკაში სოფლის მეურნეობის შემდგომ აღმავლობაზე, სადაც ამჟამად, მეტყევეობისა და თევზჭერის ჩათვლით, ოფიციალური მონაცემებით, დასაქმებულია 99,4 ათასი კაცი, ანუ დასაქმებული მოსახლეობის 59,8%. 1989 წელთან შედარებით (66,4 ათასი) დასაქმებულთა რაოდენობა ერთნახევარჯერაა გაზრდილი, ხოლო სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოება მნიშვნელოვნადაა შემცირებული, რაც დასაქმების არაეფექტიანობასა და არასრულობაზე მიუთითებს.

აგროსამრეწველო კომპლექსის განვითარების შესაძლებლობათა კვლევა გვიჩვენებს, რომ სავსებით შესაძლებელია შედარებით ხანმოკლე პერიოდში არსებითად მოხდეს კრიზისამდელი წარმოების მოცულობის აღდგენა მთელ რიგ დარგებში, რასაც, ცხადია, მიზანმიმართული ძალისხმევა სჭირდება. აუცილებლად მიგვაჩნია მნიშვნელოვანი სპეციალური პროგრამების შემუშავება და განხორციელება, განსა-

კუთრებით, ამ რეგიონისათვის ისეთ წამყვან დარგებში, როგორცაა მეჩაიეობა და მეციტრუსეობა.

მოუვლელობის გამო პლანტაციები დასარეველიანდა, მათი 40% კი (2400 ჰა) მძიმედ დასარეველიანებულია. მოდებულია გვიმრა, ეკალბარდი, გრაკალი და ა.შ. 6 ათასი ჰა-დან თითქმის ნახევარი ხანდაზმულია, 50 წელზე მეტი ასაკისაა, ხოლო 20% ძლიერ გადაზრდილია გაუვლელობის გამო. ჩასატარებელია მძიმე და ნახევრადმძიმე გასხვლები.

მართალია, ჩატარდა პლანტაციების განსახელმწიფოებრიობის პროცესი, მაგრამ იგი ბოლომდე ეფექტიანად ვერ განხორციელდა. გამოთვლები გვიჩვენებს, რომ სავსებით რეალურია რამდენიმე წელიწადში ჩაის მოსავლიანობის გაზრდა ორჯერ, ჰექტარზე 60 ცენტნერამდე, ხოლო წარმოების მოცულობისა – 5–5-ჯერ. აქ სხვა ღონისძიებებთან ერთად მეტად მნიშვნელოვანია ჩაის ხარისხის ზრდა და მისი პრესტიჟის აღდგენით საერთაშორისო ბაზარზე კვლავაც დამკვიდრება, რაშიც მნიშვნელოვანია სახელმწიფო ხელშეწყობის პოლიტიკის განხორციელება. უეჭველია, რომ პერსპექტივაში საგრძნობლად გაიზრდება მეჩაიეობაში დასაქმების ეფექტიანობა და დახარჯული შრომაც შესაბამისად ანაზღაურდება. როგორც ექსპერტები აღნიშნავენ, აჭარაში მეჩაიეობის რეაბილიტაცია შესაძლებელია მხოლოდ დაფასოებული ჩაის წარმოებით⁷⁹, რაც უკვე დაწყებული აქვს ს.ს.

⁷⁹ ლაზიშვილი ლ. მეჩაიეობის რეაბილიტაციის გზები აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. კრებულში: საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მიმართულებები გარდამავალ პერიოდში. ბათუმი– თბილისი. 2001, გვ. 118.

„ქობულეთის ჩაი“, კვირიკესა და ქედის ჩაის ფაბრიკებს. წარმატება შეიძლება მიღწეულ იქნეს საშუალო და მცირე სიმძლავრის ჩაის საწარმოთა ამოქმედებით, რომლებზეც მიმაგრებული იქნება საკუთარი ან ხელშეკრულებით 200–400 ჰა ჩაის პლანტაციების მომსახურება. შეძლებისამებრ, უნდა შეიზღუდოს ჩაის იმპორტი და მიიღწეს მეჩაიეთა შრომის მაღალი ანაზღაურება. განსაკუთრებით ყურადღება უნდა მიექცეს მწვანე ჩაის წარმოებას, რომელიც აქ ხარისხიანია; გაიზარდოს მწვანე ჩაის წარმოების ხვედრითი წონა. რასაკვირველია, ჩაის ექსპორტის შემდგომი ზრდისათვის საჭირო იქნება უცხოური ინვესტიციების მოზიდვაც. ვფიქრობთ, ამ მიმართულებით კარგი შედეგი შეიძლება მოგვცეს რუსეთის, ყაზახეთისა და შუა აზიის ქვეყნების ინვესტორებთან მუშაობამ, რადგან ეს ქვეყნები იყვნენ აჭარის ჩაის ძირითადი მომხმარებლები და სამეურნეო ურთიერთობის მხრივ კარგი ტრადიცია არსებობს. ჩაი საკმაოდ შრომატევადი კულტურაა. რეაბილიტაციის შემთხვევაში უახლოეს ხუთ წელიწადში მეჩაიეობაში დასაქმებულთა რიცხვი, ჩვენი უხეში გაანგარიშებით, 1,5–ჯერ გაიზრდება.

არანაკლები მნიშვნელობა აქვს აჭარაში მეციტრუსეობის დარგის რეაბილიტაციას. ძლიერ გამწვანდა პროდუქციის ექსპორტი. ციტრუსების პლანტაციებში ჯეროვნად ვეღარ ხორციელდება აგროტექნიკური ღონისძიებანი, ვერ შეაქვთ საჭირო რაოდენობის ორგანული და მინერალური სასუქი, გამვირდა შხამქიმიკატები, ნარგავები გამეჩხერდა და დაკნინდა. მართალია, ბოლო წლებში მდგომარეობის გამოსწორება დაიწყო, მაგრამ დარგის

რეაბილიტაციამდე (200 ათასი ტონა ციტრუსი) ჯერ კიდევ შორსაა. ექსპერტთა გაანგარიშებით, აჭარის სუბტროპიკულ ზონაში სავსებით რეალურია მანდარინის პლანტაციების ზრდა 10 ათას ჰექტრამდე, სუბტროპიკული ხურმის გაშენება სამოვრებთან და ჩაის პლანტაციებთან შეთავსებით – 22 ათას ჰექტრამდე, ხოლო კივის პლანტაციებისა – 1500 ჰექტრამდე. ამით შესაძლებელია აჭარაში შიგა პროდუქტის 1,2 მლრდ ლარის მოცულობით მიღება⁸⁰. ამ პროგრამით გაიზრდება სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა ამჟამად არსებული არასრული და არაეფექტიანი დატვირთვა, განსაკუთრებით კი, შრომის ანაზღაურების დონე, რაც შრომითი რესურსების აღწარმოების გაუმჯობესების აუცილებელი წინაპირობაა.

გადაუდებელი ამოცანაა აჭარაში საკონსერვო მრეწველობის რეაბილიტაციისა და განვითარების დაჩქარება. აქაც კვლავ თავს იჩენს საგარეო ბაზრის პრობლემა, რომლის მოგვარება დიდად შეუწყობს ხელს სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა შრომის ეფექტიანობის ზრდას და, შესაბამისად, დასაქმების დონესაც.

უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს აჭარაში მეცხოველეობის განვითარების გზების ძიებას, განსაკუთრებით მთიანი რაიონებისათვის. პირუტყვი ამჟამად მთლიანად კერძო მფლობელობაშია და

⁸⁰ ჭურკვეიძე შ., მიქელაძე ზ., არმენაძე გ., გორგილაძე რ. – საქართველოს სუბტროპიკული ზონის აგროსამრეწველო კომპლექსის რაციონალური განვითარების მიმართულებები. საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მიმართულებები გარდამავალ პერიოდში. ბათუმი–თბილისი, 2001, გვ. 207.

მეცხოველეობაც შედარებით ნაკლებად დაქვეითებულ დარგს მიეკუთვნება. ფურის სულადობამ გადააჭარბა კიდევ კრიზისამდელ დონეს. მაგრამ ამ დონეზე გაჩერება ვერ უზრუნველყოფს შრომით რესურსების ეფექტიან დასაქმებას, აუცილებელია ხელი შეეწყოს ფერმერული მეურნეობის განვითარებას, გამსხვილებას, დაქირავებული შრომის გამოყენების და მეცხოველეობის ნაწარმის რეალიზაციის გაიოლებას. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელს აჭარაში და, მათ შორის, აჭარის მთიანეთში საგზაო-სატრანსპორტო ქსელის რადიკალურ გარდაქმნას, სოფლების რაიცენტრებთან მისასვლელი გზების რეკონსტრუქციას. ბოლო ხანს აჭარაში ინტენსიურად დაიწყო საგზაო მშენებლობა, ამას დიდი მნიშვნელობა ექნება აჭარის მთიანი დასახლებული პუნქტების პერსპექტიული განვითარების, განსახლების სისტემის რაციონალიზაციის და შრომითი რესურსების ოპტიმალურ-ტერიტორიული განაწილებისათვის.

სატრანსპორტო მიმოსვლას და, საერთოდ, ტრანსპორტის დარგის განვითარებას აჭარაში დიდი პერსპექტივა აქვს. აჭარა და მისი დედაქალაქი ბათუმი სსრკ დროს წარმოადგენდა თავისებურ ჩიხს, განვითარებული იყო მხოლოდ ჩრდილოეთიდან შესასვლელი სატრანსპორტო კომუნიკაციები და საზღვაო მიმოსვლა. ამჟამად დიდი პერსპექტივებია თურქეთისაკენ მიმავალი სახმელეთო გზების გაფართოებისა და გამტარუნარიანობის გაზრდის თვალსაზრისით. აგრეთვე, მნიშვნელოვანია მთიან აჭარაზე გამავალი გზის თანამედროვე სტანდარტების მიხედვით რეკონსტრუქცია, გოდერძის უღელტეხილზე

საუღელტეხილო გვირაბის მშენებლობა. ამ გზის მშენებლობასა და ექსპლოატაციაზე დასაქმდება ადგილობრივი შრომითი რესურსები, რომ არაფერი ვთქვათ ამ გზის გავლენით აჭარის მთიანეთის რადიკალურ ეკონომიკურ აქტივიზაციაზე, რაც, თავის მხრივ, შრომითი რესურსების ეფექტიანი დასაქმების ერთ-ერთი წინაპირობაა.

პირველ თავში მივუთითეთ ბოლო 15 წელიწადის მანძილზე აჭარაში სამრეწველო პოტენციალის ფაქტობრივ განადგურებაზე. მრეწველობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობის კატასტროფულ შემცირებაზე (5-ჯერ). მაშინ როცა, აჭარისა და, განსაკუთრებით, მისი დედაქალაქის მრეწველობა საქართველოს მასშტაბით დაწინაურებული დარგი იყო. ამჟამად აჭარის შრომითი რესურსების მაღალი განათლების პოტენციალი, ბათუმის მრეწველური ტრადიციები ხელსაყრელ სტრატეგიულ მდებარეობასთან ერთად ქმნის აჭარის მრეწველობის რეაბილიტაციისა და შემდგომი განვითარების საფუძველს.

ძირეულ რეკონსტრუქციას საჭიროებს ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა, რომელიც ამჟამად გაჩერებულია. კრიზისამდე ამ სამრეწველო ობიექტზე ორი ათას კაცზე მეტი იყო დასაქმებული. თანამედროვე, ეკოლოგიურად მისაღები ტექნოლოგიით აღჭურვის შემდგომ სავსებით შესაძლებელია, იგი კვლავაც გახდეს აჭარის მრეწველობის ფლაგმანი და მაღალი კვალიფიკაციის შრომითი რესურსების დასაქმების ობიექტი.

ასევე რეკონსტრუქციას საჭიროებს მანქანათმშენებლობის ობიექტები, სადაც მომუშავეთა რიცხოვნობა 5-ჯერაა შემცირებული. მართალია, გემთსაშენ ქარხანაში იწარმოება „გრიფის“ ტიპის სასაზღვრო კატარღები და მოდერნიზებული სასაზღვრო კატარღა „მუსტანგი“, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ჩვენი ქვეყნის უშიშროების უზრუნველყოფას, საჭიროა წარმოების შემდგომი გაფართოება, რაც კვალიფიციური პერსონალის დასაქმების ადგილი იქნება.

ბოლო პერიოდში მნიშვნელოვნად შემცირდა დასაქმებულთა რაოდენობა აჭარის ხის დამამუშავებელ მრეწველობაშიც, რომლის პროდუქციაზე დიდი მოთხოვნა იყო და არის ამჟამადაც. ამ მიმართულებით ყურადღების გამახვილება აუცილებელია, მითუმეტეს რომ აჭარაში არის ამ დარგის განვითარებისათვის საჭირო მაღალკვალიფიციური შრომითი რესურსები.

მოსახლეობის დასაქმებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მსუბუქი და კვების მრეწველობის საწარმოთა გაფართოებას. მსუბუქი მრეწველობა შრომატევადი დარგია და შესაძლებლობას იძლევა, განლაგდეს პატარა დასახლებულ პუნქტებში ფილიალების სახითაც. ამის თვალსაჩინო მაგალითი იყო ბათუმის სამკერვალო ფაბრიკის ხულოს ფილიალი, სადაც 400-მდე ქალი იყო დასაქმებული. ვფიქრობთ, მსხვილ სამრეწველო ცენტრებში მოქმედი საწარმოების ფილიალების რაიცენტრებში განლაგების პოლიტიკა პერსპექტივაშიც გასაგრძელებელია. ამას დიდი მნიშვნელობა ექნება მთიანი აჭარის მოსახლეობის დასაქმების კომპლექსურობის ამაღლებაში, ცხოვრების

დონის ზრდაში და დეპოპულაციური პროცესების თავიდან აცილებაში.

რაც შეეხება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის გადამამუშავებელი და კვების მრეწველობის რეაბილიტაციას, ის ნაწილობრივ, დამოკიდებულია სანედლეულო ბაზაზე და საჭიროებს ინვესტიციებს ახალი ტექნოლოგიების დასანერგად. ამ დარგის წილი აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მრეწველობის პროდუქციის მთელ მოცულობაში მეხუთედზე მეტია (კრიზისის ყველაზე დეპრესიულ პერიოდში თითქმის 60% იყო), დასაქმებულთა რიცხოვნობა თვით 1995 წელთან შედარებით 45%-ლამა შემორჩენილი, ისიც ნაწილობრივი შრომითი დატვირთვით. ჩვენი მიახლოებითი გაანგარიშებით დარგის რეაბილიტაციითა და განვითარებით უახლოეს ხუთ წელიწადში აქ დასაქმებულთა რიცხოვნობა სავსებით შესაძლებელია, გაიზარდოს მინიმუმ 2,2 ათასი კაცით, სრული დასაქმების გარანტიითა და ფარული უმუშევრობის გამორიცხვით, ხოლო შემდგომ – კიდევ უფრო მეტად.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ საერთო ეკონომიკური აქტივიზაცია რადიკალურად შეცვლის მშენებლობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობასა და სტრუქტურას. როგორც წინა თავებში აღვნიშნეთ, 1989–2002 წწ. აღწერების მიხედვით, მშენებლობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობა 2,6-ჯერაა შემცირებული. ბოლო ხანს გააქტიურდნენ კერძო სამშენებლო ორგანიზაციები. ამკარად შეიმჩნევა კერძო ბინათმშენებლობის აქტივიზაცია ზღვისპირა საკურორტო დასახლებებში, ბინების რეკონსტრუქციის სამუშაოები, რომელიც

გათვალისწინებულია ტურისტული სეზონის დროს დამსვენებელთა მიღებისათვის. რეკრეაციულ მეურნეობაში უცხოური და ადგილობრივი ინვესტიციების მოსალოდნელი ზრდა დარგის სწრაფი განვითარებისა და დასაქმებულთა რაოდენობის მატების რეა-ლური გზაა, რაც საგრძნობლად იმოქმედებს აჭარაში უმუშევრობის შემცირების დონეზე.

მატერიალური წარმოების დარგების აღმავლობა, აქ დასაქმებულთა რიცხოვნობის ზრდა და მოსახლეობის მსყიდველობითი უნარის ამაღლება ჰქმნის საფუძველს სავაჭრო და საყოფაცხოვრებო მომსახურების საწარმოების განვითარებისა და დასაქმების სრულყოფისათვის. ამჟამად ვაჭრობა თითქმის მთლიანად კერძო სექტორშია მოქცეული. საქონელბრუნვის მოცულობის სწრაფი ზრდის მიუხედავად, იგი კრიზისამდელ პერიოდს თითქმის 5–6-ჯერ ჩამორჩება, თუმცა საქართველოს სხვა რეგიონებს საგრძნობლად აღემატება. სამწუხაროდ, ვაჭრობის სფეროში საკანონმდებლო-ნორმატიული ბაზის სისუსტისა და არასაკმარისი ორგანიზაციის, ვაჭრობის დაბალი კულტურის პირობებში ჯერ კიდევ აქვს ადგილი ე.წ. ქაოსური ტიპის ბაზრების ჩამოყალიბებას, ჯერ კიდევ შორსა ვართ ცივილიზებული ვაჭრობისა და მომსახურებისგან, რაც იწვევს შეფერხებებს ამ დარგის განვითარებაში და, შესაბამისად, აქ დასაქმებულ მუშაკთა შრომის ეფექტიანობაში; სავსებით მისაღებია ექსპერტთა წინადადება ამ სფეროში დასაქმებული პერსონალის სწავლებისა და ატესტაციის თაობაზე,

აგრეთვე, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის საკითხში უამრავი პრობლემის მოგვარებაზე⁸¹.

ამრიგად, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების დასაქმების დონის ამაღლებისა და რაციონალური გამოყენების უმნიშვნელოვანესი გზაა კრიზისში მყოფი ეკონომიკის დარგების რეაბილიტაცია და შემდგომი განვითარება, რეგიონის ბუნებრივ – საწარმოო პირობების გათვალისწინებით დასაქმების დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფა, მაღალკვალიფიციური დასაქმების დარგების განვითარება, მატერიალური წარმოების კომპლექსურობის უზრუნველყოფა ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფის ბაზაზე, თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით, უცხოელ და ადგილობრივი ინვესტორების დაინტერესებით.

§ 4.2. ტურიზმის განვითარება, როგორც დასაქმების სრულყოფის გზა

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების ფორმირებას, განაწილებასა და გამოყენებაზე სპეციფიკურ გავლენას ახდენს რეკრეაციულ მეურნეობაში დასაქმებულთა დიდი წილი. ტურიზმი ავტონომიური რესპუბლიკის

⁸¹ ბაკურიძე თ. ვაჭრობის განვითარება და მისი რეგიონული თავისებურებები აჭარაში. კრებულში: საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მიმართულებები გარდამავალ პერიოდში. ბათუმი–თბილისი, 2001, გვ. 109.

სპეციალიზაციის დარგია და ეკონომიკის ამჟამინდელი ზოგადი ჩამორჩენილობის მიუხედავად, სწრაფად ვითარდება. ამას ხელს უწყობს აჭარის ბუნებრივ-გეოგრაფიული მდებარეობა და ტურიზმის განვითარებისათვის საჭირო ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, აგრეთვე, ის დიდი ტრადიციები, რომლითაც იგი გამოირჩეოდა როგორც საქართველოს მხარეებს შორის, ისე ყოფილ საბჭოთა სივრცეში.

ორი ათეული წლის წინ საქართველოში მთელი მსოფ-ლიოდან 4,5 მლნ ტურისტი ჩამოდიოდა, ძირითადი ნაწილი ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებიდან იყო, და ისინი, უმთავრესად, რეკრეაციული მიზნით სტუმრობდნენ საქართველოს, ამჟამად კი ჩამომსვლელთა უმრავლესობა საქმიანი ვიზიტით ან ახლობლების მოსანახულებლად ჩამოდის. 2004 წელს ვიზიტორთა რაოდენობამ 368 ათასი შეადგინა, რაც წინა წლებთან შედარებით აშკარა ზრდის მიუხედავად, სრულიად შორს დგას საქართველოს შესაძ-ლებლობებისაგან⁸².

ჩვენ, პირველ რიგში, გვანტერესებს აჭარაში ტურიზმის განვითარების გავლენა მოსახლეობის დასაქმებაზე. როგორც ცნობილია, ტურიზმში ერთი სამუშაო ადგილის შექმნა იწვევს მინიმუმ ორ სამუშაო ადგილის შექმნას მომიჯნავე დარგებში⁸³. ტურიზმზე მოდის მსოფლიო მთლიანი შიდა პროდუქტის 10%, კერძო მომსახურების – 10,9%, ინვესტიციების – 11,8%;

⁸² გოგოლაძე ს. როგორ ვიშვით ფულს ტურიზმში. ჟ. „მაკრო-მიკრო ეკონომიკა“, 2005 წ. № 6, გვ. 14.

⁸³ ბახტაძე ე. აჭარაში ტურიზმის სოციალურ-ეკონომიკური მდგო-მარეობის ზოგიერთი ასპექტი. ჟ. „ეკონომიკა“, 2003, № 3-4, გვ. 71; შუბლაძე ვ. საქართველო და ტურიზმი. თბილისი „ჭამპი“, 2004, გვ.

ტურისტები უცხო ქვეყნებში მოგზაურობაზე ხარჯავენ 60 მლრდ დოლარზე მეტს, მსოფლიოში ყოველი მე-16 სამუშაო ადგილი მოდის ტურიზმზე⁸⁴. ზოგიერთი ექსპერტის მონაცემებით კი – ყოველი მე-7⁸⁵. როგორც ექსპერტები აღნიშნავენ, ტურიზმი მოიცავს ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორს. ამის გამო ხშირად ძნელია ტურიზმის სფეროში დასაქმებულთა რიცხოვნობის დადგენა. საჭიროა შეფასებები, რაც ყოველთვის ზუსტად ვერ ხერხდება. ზოგიერთი ტურისტული რეგიონის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ტურისტული სეზონის განმავლობაში მეტ-ნაკლებადაა ჩართული ტურისტულ მომსახურებაში. ნიშანდობლივია ისიც, რომ განვითარებად ქვეყნებში ტურისტულ ინდუსტრიაში იქმნება უფრო მეტი ახალი სამუშაო ადგილი, ვიდრე ეკონომიკის სხვა სექტორებში. ასეთ ქვეყნებში სამუშაო ძალის სიიარსის გამო ერთი სასტუმრო ნომრის მომსახურებაზე მოდის 1,6–1,8 კაცი. ხოლო მთელი მსოფლიოს მასშტაბით, უშუალოდ ტურიზმის სფეროში დასაქმებულთა ნახევარი სწორედ სასტუმრო მეურნეობაშია დასაქმებული⁸⁶.

TACIS-ის ექსპერტთა შეფასებით, ტურიზმის სფეროში დასაქმებულთა რაოდენობამ საქართველოში 45 ათასი კაცი შეადგინა, უშუალოდ ტურიზმის სექტორში კი – 17 ათასი. მათგან აჭარაზე მოდის დასაქმებულთა საკმაოდ დიდი ნაწილი. 2000 წელს საჰაერო ტრანსპორტით ჩამოსულმა ტურისტმა

⁸⁴ შუბლაძე ვ. საქართველო და ტურიზმი. თბილისი, „ჟამპი“, 2004, გვ. 60.

⁸⁵ ბერიძე რ. საერთაშორისო ტურიზმის განვითარება და საჰაერო ტრანსპორტი. ჟ. „ეკონომიკა“. 2001, № 8, გვ. 93.

⁸⁶ მარგველაშვილი მ. ტურიზმი და ეკონომიკა. ჟ. „სოციალური ეკონომიკა“. 2001. № 6, გვ. 122.

საშუალოდ დახარჯა 946\$⁸⁷. საერთოდ კი ქვეყანამ ტურიზმიდან მიიღო 826,7 მლნ ლარის შემოსავალი⁸⁸.

ამჟამად საკურორტო მეურნეობა და ტურიზმის განვითარება მიზანშეწონილია ორი ძირითადი ამოცანით განვიხილოთ. პირველი ესაა, კრიზისამდელი სიმძლავრეების აღდგენა, რასაც მოჰყვება აქ დასაქმებულთა რაოდენობის აღდგენა და, მეორე, არსებული ბუნებრივი რესურსებიდან გამომდინარე, ტურისტთა და დასაქმებულთა რიცხოვნობის მატებასთან ერთად – დასაქმების ეფექტიანობის ამაღლება და დასაქმებულთა შემოსავლების ზრდა.

1990 წ. წმინდა ტურისტული მიზნებით საქართველოში შემოსული და ადგილობრივი ტურისტების რიცხოვნობამ 1,3 მლნ კაცი შეადგინა. ამ პერიოდში მათთვის 39,5 ათასი ადგილი არსებობდა, რომელიც 2000 წ.-თვის 17,2 ათასამდე შემცირებული. აღნიშნულ პერიოდში სტუმრების რაოდენობა 10-ჯერაა შემცირებული, მომსახურების მოცულობა – 4-ჯერ, მოქმედი სანატორიუმების რაოდენობა – 10-ჯერ, მათში ადგილების რაოდენობაც – 10-ჯერ, ხოლო სანატორიუმებში დამსვენებელთა რაოდენობა – 17,8-ჯერ. ჩვენთვის საინტერესო დასაქმებულთა წლიური რიცხოვნობა კი 25,7 ათასიდან 17 ათას კაცამდე მხოლოდ შემცირებული⁸⁹.

საუკუნის დასაწყისში ივარაუდებოდა, რომ 2005 წლისათვის უნდა აღდგენილიყო სანატორიუმებსა და

⁸⁷ შუბლაძე ვ. საქართველო და ტურიზმი. თბილისი, „ჯამბო“, 2004, გვ. 66.

⁸⁸ იქვე, გვ. 67.

⁸⁹ საქართველოს სახელმწიფო სტატისტიკური დეპარტამენტის და საქართველოს ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის მონაცემთა საფუძველზე (მაშინდელი ინდიკატური გეგმის მაკეტი).

დასასვენებელ სახლებში ადგილების რაოდენობა, და რამდენიმე ათასით გაზრდილიყო მათში დასაქმებულთა რაოდენობა.

როგორც სოციალურ-პოლიტიკურად, ისე ეკონომიკურადაც უდიდესი დარტყმა მიაყენა საქართველოს ტურისტულ მეურნეობას აფხაზეთიდან და სამაჩაბლოდან 300 ათასი იძულებით გადაადგილებული პირის დროებით ჩასახლებამ რეკრეაციულ-ტურისტულ ობიექტებში. იგი ხანგრძლივად გაგრძელდა და ტურისტული ბაზების, სანატორიუმების, სასტუმროების პარალიზება და, საბოლოოდ, მთელი ამ სისტემის ფაქტობრივი ლიკვიდაცია გამოიწვია. ამჟამადაც აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში 6 ათას კაცზე მეტია შესახლებული აღნიშნულ საკურორტო დანიშნულების შენობებში, ფერხდება მათი პრივატიზაცია, დანიშნულების მიხედვით ამოქმედება.

ლტოლვილთა მშვიდობიანი დაბრუნება საკუთარ საცხოვრისში საქართველოს №უმთავრესი პრობლემაა ყველა თვალსაზრისით. ცხადია, ამას თავისი დადებითი მნიშვნელობა ექნება საკურორტო-ტურისტული მეურნეობის რეაბილიტაციისათვისაც.

მიუხედავად აღნიშნულისა, აჭარაში წლითიწლობით იზრდება დამსვენებელთა რაოდენობა. მაგალითად, თუ 2001 წელს აჭარაში დამსვენებელთა რაოდენობა 21 ათასი კაცი იყო⁹⁰, 2005 წლისათვის, ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის ცნობით აღნიშნულმა მაჩვენებელმა 50 ათასს გადააჭარბა. 2005

⁹⁰ აჭარა ციფრებში. მსოფლიო ციფრებში. სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 2002, გვ. 33.

წლის 9 აგვისტოს მდგომარეობით შიგა ტურისტთა ნაკადი უკვე 22 ათასს აღემატებოდა, ხოლო გარე ტურისტთა რიცხოვნობა – 8 ათასს, რომელთაგან 80% – სომხეთის რესპუბლიკიდან იყო ჩამოსული⁹¹. საფიქრებელია, რომ აღურიცხავთა რაოდენობა ბევრად მეტია, მაგალითად, საქართველოს შს მინისტრმა ვ. მერაბიშვილმა 2005 წ. 10 ნოემბერს პარლამენტის სხდომაზე დაასახელა აჭარაში სომეხ ტურისტთა რიცხვი – 25 ათასი.

არ შეიძლება მხედველობიდან გამოგვრჩეს, რომ ტურისტთა რეგისტრაცია ხშირად ვერ ხერხდება და რეალურად ისინი გაცილებით მეტნი არიან, ვიდრე იგი საუწყებო ორგანოებშია დაფიქსირებული. აჭარის ზღვის სანაპირო ზოლი მთლიანად რეკრეაციული სისტემაა და აქაური ოჯახების 80%-ზე მეტი სხვადასხვა რაოდენობით იღებს ტურისტებს, რომელთაგან შემოსავალი ტურისტული სეზონის 1 დღე-ღამეში ერთ საწოლზე საშუალოდ 10 ლარის ფარგლებში მერყეობს. ოჯახთა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის ესაა მათი შემოსავლების ძირითადი წყარო, რასაც ისინი მთელ წელზე ანაწილებენ პირადი მოხმარებისათვის და ახალი საკურორტო სეზონისათვის მოსამზადებლად.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო წლებში დაიწყო კერძო სექტორში საკურორტო მშენებლობის თავისებური ბუმი. აქ ვგულისხმობთ არა მარტო სასტუმროებისა და სხვა დასასვენებელი ობიექტების რეკონსტრუქციას ან ახლის მშენებლობას, არამედ მოსახლეობის მიერ გასაქირავებელი ფართის მნიშვნელოვან ზრდას და კეთილმოწყობას. ამისათვის გამოიყენება როგორც

⁹¹ აჭარის არ ტურიზმისა და კურორტების დეპარტამენტის მონაცემები.

პირადი დანაზოგები, ისე სხვადასხვა სახის სესხებიც, რამაც ძლიერ გააუმჯობესა ტურისტ-დამსვენებელთა მომსახურების მოცულობა და ხარისხი. ცხადია, რომ რეკრეანტები მარტო საწოლის დაქირავებით არ ამოწურავენ თავიანთ დანახარჯებს და უკვე ფართოდ გავრცელდა მათი კვების ორგანიზება ოჯახში დამზადებული საჭმელით, რაც დამატებით შრომით დანახარჯებთან და დასაქმების ზრდასთანაა დაკავშირებული.

2005 და 2006 წლის საკურორტო სეზონის არსებითი მხარე იყო უცხოელ, განსაკუთრებით, სომეხ ტურისტთა დიდი რიცხვი. ამას, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ხელი შეუწყო ჩვენ ქვეყნებს შორის საავტომობილო მიმოსვლის ბევრი შეზღუდვის მოხსნამ, დაინიშნა პირდაპირი საავტომობილო რეისები სომხეთის ქალაქებთან. საკმაოდ დიდი იყო ტურისტული მომსახურების ხარისხზე მათგან წაყენებული გადახდისუნარიანი მოთხოვნა, რაც რეკრეაციულ მომსახურებაში დასაქმებულთა მატებისა და მათი შრომის ანაზღაურების მნიშვნელოვან ზრდას იწვევდა. პერსპექტივაში მოსალოდნელია აღნიშნული ქვეყნიდან ტურისტთა ნაკადის რამდენჯერმე გაზრდა, რაც აჭარის ზღვისპირა კურორტების მოსახლეობის დასაქმების ეფექტიანობის ზრდას, უმუშევრობის შემცირებისა და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესების ერთ-ერთი გზაა.

ტურისტთა მნიშვნელოვან პოტენციურ მომწოდებელს წარმოადგენს დსთ ქვეყნები, მათ შორის კი – რუსეთის ფედერაცია. პერსპექტივაში პოლიტიკური ვითარების შეცვლის შემთხვევაში, გაადვილდება რუსეთთან საავტომობილო მიმოსვლაც. სავსებით

რეალურია იმ ტურისტული მარშრუტების აღდგენა, რომელიც ჩრდილო კავკასიაში იწყებოდა და შავი ზღვის კურორტებზე დასვენებით მთავრდებოდა. საერთოდ კი, ტურისტთა უპრობლემო ტრანსპორტირების საკითხი მოგვარებას მოითხოვს, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავს ტურიზმის დარგის ბევრი ექსპერტი⁹². ამ თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა აქვს ბათუმის აეროპორტის რეკონსტრუქციას. მგზავრბრუნვის გაზრდა გაადიდებს ტრანსპორტზე დასაქმებულთა რიცხოვნობას და ზემოქმედებას მოახდენს აჭარის რეგიონის შრომითი რესურსების დასაქმების მაჩვენებელზე.

მეტად მნიშვნელოვან პრობლემად მიგვაჩნია ტურიზმის სფეროში დასაქმების სეზონურობის პრობლემაც. ეს ტურისტული ქვეყნებისა და რეგიონებისათვის დამახასიათებელი სერიოზული საკითხია და ყოველმხრივ მიმდინარეობს მუშაობა სეზონურობის უარყოფითი ზეგავლენის შერბილებისათვის. ამჟამად საქართველოში, ჯერჯერობით, პოპულარულია ზღვისა და მთის კურორტებზე დასვენება, რომელიც სეზონურობით გამოირჩევიან, განსაკუთრებით, ე.წ. საოჯახო სექტორი. რასაკვირველია, აუცილებელი ხდება ტურიზმის სხვადასხვა სახის განვითარება. ჩვენი აზრით, ყველაზე მეტად სეზონურობის დამღევას (რაც, როგორც ავლნიშნეთ, სეზონური დასაქმებისათვის დამახასიათებელ რყევებთანაა დაკავშირებული) ხელს

⁹² დოლიაშვილი თ. პაიჭაძე შ. საქართველოს სამოქალაქო ავიაციის მგზავრთა ნაკადის ზრდის გზები ტურისტული ინდუსტრიის განვითარების საფუძველზე. ჟ. „ეკონომიკა“ 2005, № 1–2, გვ. 117–120.

შეუწყობს ე.წ. კომფორტულობის ამადლება. კომფორტულად მოწყობილ სასტუმროებში, კომფორტულ საკურორტო კომპლექსებში და გასართობი ინდუსტრიის თვალსაზრისით კეთილმოწყობილ კურორტებზე მნიშვნელოვნადაა შემცირებული დამსვენებელთა რიცხოვნობის სეზონური რყევა. სწორედ კომფორტის წყალობით იყო ყოფილ სსრკ-ში ბიჭვინთის, ადლერისა და სოჭის პანსიონატები სრულად დატვირთული წლის ნებისმიერ დროს. ამიტომ საკურორტო სეზონურობის შემცირება, ტურისტულ მომსახურებაში დასაქმების უფრო მეტ ეფექტს მოიტანს.

აჭარას აქვს დიდი შესაძლებლობა, განავითაროს სამთო ტურიზმიც. ეს იქნება ზღვაზე დასვენებასთან კომპლექსში. საერთოდ, აჭარაში ყველა პირობა არსებობს, განვითარდეს სათავგადასავლო ტურიზმი, ეკოტურიზმი, სამთო-სათხი-ლამურო ტურიზმი, ავტოტურიზმი. მოეწყოს საერთაშორისო კონფერენციები, კონგრესები, გამოფენები, ბაზრობები, ფესტივალები.

დასაქმების ეფექტიანობას ხელს შეუწყობს ტურიზმის სპეციალისტთა მომზადებისა და კვალიფიკაციის ამადლების ორგანიზაცია, სარეკლამო მუშაობის გაძლიერება, რაც ამჟამად ჩანასახოვან მდგომარეობაშია და, საერთოდ, მომსახურების მაღალი კულტურის თანდათანობითი ჩამოყალიბება.

ჩვენი აზრით, აჭარაში ტურისტთა ნაკადის ბოლოდროინდელი ზრდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წინაპირობა გახდა ტურისტული სეზონის დროს სამართალდამცავი ორგანოების მუშაობის რადიკალური გაუმჯობესება, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავს ბოლო

წლებში ნებისმიერი დამსვენებელი. კრიმინალური შემთხვევების შემცირების მიზნით აქ მობილიზებული იყო დამატებითი ძალები თბილისიდან, იმერეთისა და სამეგრელოს შს მთავარი სამმართველოებიდან. აჭარაში ტურისტული სეზონის კარგად ორგანიზება საქართველოს ხელისუფლებისა და პირადად, საქართველოს პრეზიდენტის ყურადღების საგანიც იყო, რამაც, უეჭველად, დადებითად იმოქმედა ტურისტული ნაკადების ზრდაზე, განსაკუთრებით, საზღვარგარეთიდან. ყოველივე ზემოაღნიშნულმა განაპირობა, რომ მთელ რიგ სასტუმროებში დასვენების ერთი ღღის ღირებულება 100–170 აშშ დოლარი გახდა⁹³.

უნდა შევნიშნოთ, რომ აჭარის ტურისტულ-რეკრეაციულ სექტორში დასაქმებულთა რიცხოვნობა ზაფხულის სეზონის განმავლობაში გაიზარდა არა მარტო ადგილობრივი, არამედ საქართველოს სხვა რეგიონებიდან დროებით მოზიდული მოსახლეობის ხარჯზეც (იმერეთის, გურიის, სამეგრელოს დაუსაქმებელი მოსახლეობა). ამდენად, ტურიზმის განვითარებით აჭარაში არის არა მხოლოდ ადგილობრივი მოსახლეობის, არამედ მაღალი უმუშევრობის მქონე რეგიონების შრომითი რესურსების დასაქმების ხელსაყრელი გზაც. ტურისტული სეზონი ემთხვევა სტუდენტთა არდადეგებს და პერსპექტივაში მოსალოდნელია ადგილობრივი სტუდენტობის ჩართვაც ტურისტულ-საექსკურსიო მომსახურების სფეროში.

⁹³ ჩაგელიშვილი ლ. რა ღირს დასვენება საქართველოს შავიზღვისპირეთში ანუ საზღვაო ტურიზმის ფასი. ჟ. „მაკრო-მიკრო ეკონომიკა“ 2005, № 7, გვ. 23.

ამრიგად, აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში ტურიზმის დაჩქარებული განვითარება, რეკრეაციული მომსახურების რადიკალური გაფართოება ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა აჭარის შრომითი რესურსების ეფექტიანი დასაქმებისა, მოსახლეობის ცხოვრების დონის სწრაფი ამაღლებისა და, საერთოდ, რეგიონის განვითარებისა. ამიტომ ტურიზმში ინვესტირების ყოველმხრივი ხელშეწყობა უმუშევრობის შემცირებისა და რაციონალური დასაქმების მიღწევის საშუალებაა. მეორე მხრივ, აჭარას აქვს არა მარტო უაღრესად ხელსაყრელი ბუნებრივი რესურსები აღნიშნული დარგის განვითარებისათვის, არამედ ჰყავს მეტად მაღალი განათლების პოტენციალის მქონე შრომითი რესურსები, რომლის საერთაშორისო სტანდარტების მიხედვით გადამზადებაც სავსებით შესაძლებელია.

დასკვნა

თავისი ისტორიულ-გეოგრაფიული, ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური განვითარებით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა წარმოადგენს საქართველოს მნიშვნელოვანი თავისებურებების მქონე რეგიონს, სადაც აშკარადაა გამოხატული როგორც დემოგრაფიული, ისე სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სპეციფიკური ნიშნები.

ისევე როგორც მთლიანად საქართველო, აჭარაც 1990-იანი წლებიდან მოცულია ღრმა სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისით, მკვეთრადაა შემცირებული მატერიალური წარმოებისა და მომსახურების მოცულობა, მნიშვნელოვნადაა დაქვეითებული ცხოვრების დონე და ხარისხი.

ის საინფორმაციო ბაზა, რომელსაც მიმდინარე სტატისტიკური აღრიცხვა იძლევა, არ არის საკმარისი აჭარის შრომითი რესურსების რაოდენობრივ-ხარისხობრივი შესწავლისათვის. აუცილებელი ხდება დამატებით კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევების ორგანიზება შრომითი რესურსების ამა თუ იმ ასპექტით გასაანალიზებლად.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების აღწარმოებას და დასაქმებას ახასიათებს მნიშვნელოვანი სპეციფიკა, რაც კვლევისას მოითხოვს მის ცალკე დემოეკონომიკურ რეგიონად განხილვას.

აჭარის დემოგრაფიული ზრდა ბოლო ათწლეულებში მიმდინარეობდა მეტი ტემპით, ვიდრე საშუალოდ საქართველოს მოსახლეობისა. განსაკუთრებით დიდი იყო ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლის მოსახლეობის

ბუნებრივი მატება, რაც, თავის მხრივ, მაღალი შობადობისა და მოკვდაობის შემცირების შედეგი იყო.

ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ბუნებრივ-საწარმოო პირობების შეზღუდულობა და შედარებით სწრაფი დემოგრაფიული ზრდა აჭარის მთიანეთში ქმნიდა ჭარბ შრომით რესურსებს, რის გამოც აჭარა გადაიქცა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონების შრომითი რესურსების „დონორად“. ეს მოსახლეობის ორგანიზებული გადანაწილების გზით ხდებოდა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში კრიზისის გავლენით აჭარაში უფრო სწრაფი ტემპით, ვიდრე საქართველოს სხვა რეგიონებში, შემცირდა შობადობის მაჩვენებელი, თუმცა, იმის გამო, რომ აქ მოსახლეობა შედარებით ნაკლებად დაბერებული იყო, მოკვდაობის სიმცირემ განაპირობა ბუნებრივი მატების ბევრად მაღალი ტემპის შენარჩუნება. მაგრამ ემიგრაციის ინტენსიურობის მეტად ზრდის პირობებში ბუნებრივმა მატებამ ვეღარ გადააჭარბა მიგრაციის უარყოფით სალდოს, რის გამოც აჭარის მოსახლეობამ და შრომითმა რესურსებმა პოსტსაბჭოთა პერიოდში მნიშვნელოვანი კლება განიცადა. განსაკუთრებით გამოვლინდა მოსახლეობის რიცხოვნობის კლება ეროვნულ უმცირესობათა შორის, რამაც გაზარდა აჭარაში ავტოქთონური მოსახლეობის წილი.

არსებითი ნიშანი, რაც, აგრეთვე, ახასიათებს პოსტსაბჭოთა აჭარის მოსახლეობასა და შრომით რესურსებს, ესაა დაბერების აჩქარება და მნიშვნელოვანი ცვლილებები შრომითი რესურსების დემოსტრუქტურაში.

მოსახლეობის რეპროდუქციული განწყობის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის

სოფლის მოსახლეობაში მოსალოდნელ ბავშვთა რიცხვი აღემატება საქართველოს სხვა რეგიონების ანალოგიურ მაჩვენებელს, რაც აჭარის შემდგომი დემოგრაფიული ზრდის საფუძველს იძლევა და მოსალოდნელია, რომ საჭირო დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებისა და შობადობის გარკვეული რეაბილიტაციის შემდგომ აჭარამ კვლავაც შეინარჩუნოს ის მნიშვნელოვანი დემოგრაფიული დონორის მისია, რაც მას ჰქონდა მთელი XX საუკუნის განმავლობაში.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობისა და შრომითი რესურსების როგორც რაოდენობრივ, ისე ხარისხობრივ მაჩვენებლებზე დიდია მოსახლეობის მიგრაციის გავლენა. თუ 1990-იანი წლების კრიზისამდელ პერიოდში აღნიშნულ გავლენას თანაბარ-ზომიერი ხასიათი ჰქონდა და ვერ ქმნიდა დეპოპულაციურ ვითარებას, საყოველთაო კრიზისის პერიოდში აშკარად გამოიკვეთა დემოგრაფიული კრიზისის ნიშნები, ამავე დროს ემიგრაციულმა პროცესებმა შექმნეს დეპოპულაციური ვითარება. სწრაფად განვითარდა შრომითი ემიგრაციული პროცესებიც. ამან არა მარტო რაოდენობრივად, არამედ ხარისხობრივად გააუარესა აჭარის შრომითი რესურსების მაჩვენებლები.

შრომითი ემიგრაციის კონკრეტული სოციოლოგიური გამოკვლევით დადგინდა, რომ ამ სახის მიგრაციას აჭარაშიც იგივე კანონზომიერებები და ტენდენციები ახასიათებს, რაც საქართველოს სხვა რეგიონებში. თუმცა, როგორც კვლევამ გამოავლინა, აქ იგი უფრო ეფექტიანია, რადგან შრომით ემიგრანტთაგან მიღებული ფულადი გზავნილები არამარტო მათ ოჯახებს უზრუნველყოფს

საარსებო მინიმუმით, არამედ ზოგჯერ მცირე ბიზნესის საწყისი კაპიტალის დაგროვების საშუალებასაც იძლევა.

კვლევამ გამოავლინა, რომ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების განაწილება არაოპტიმალურია, ხოლო დასაქმება – არასრული და არაეფექტიანი. საქართველოს საშუალო მაჩვენებლებთან შედარებით აჭარის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა პროგრესულია, საშუალო ასაკიც 3,2 წლით ნაკლებია ქვეყნის საშუალო მაჩვენებელზე. მსგავსი ვითარებაა დასაქმებულ მოსახლეობაშიც და, ზოგადად, შრომითი რესურსების ხარისხობრივი გაუარესების ტენდენცია არ შეინიშნება.

მნიშვნელოვანი განსხვავებაა ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ზრდის ტემპებში ქალაქად და სოფლად. სოფლად იგი გაცილებით მეტია. მატულობს დასაქმებულთა რიცხოვნობაც.

აჭარის შრომითი რესურსების დასაქმების დარგობრივ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებები აშკარად ნეგატიურია. კრიზისის პერიოდში მოხდა სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რიცხოვნობისა და წილის მკვეთრი ზრდა. ამას თავისებურად ხელი შეუწყო მრეწველობის, მშენებლობის, ტურიზმის კრიტიკულ დონემდე დაქვეითებამ და იქ დასაქმებულთა რიცხვის კატასტროფულმა შემცირებამ. აუცილებელი გახდა არსებითი ხასიათის სტრუქტურულ გარდაქმნებში სახელმწიფოს ჩარევა, სოფლის მეურნეობის მექანიზაცია და ამის მეოხებით იქიდან შრომითი რესურსების გადანაწილება მატერიალურ წარმოებისა და მომსახურების სფეროს დარგებში.

კონკრეტულმა სოციოლოგიურმა კვლევამ გამოავლინა, რომ ერთი დასაქმებული ოჯახის ორ სხვა წევრს ინახავს თავისი შრომით, მაგრამ ერთ სულზე შემოსავალი საარსებო მინიმუმის მესამედია და არ იქმნება ვითარება სამუშაო ძალის ნორმალური აღწარმოებისათვის. შემოსავლებშიც დაუსაბუთებელი დარგობრივი დიფერენციაცია შეიმჩნევა.

დასაქმებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილის სამუშაო დღის ხანგრძლივობა ბევრად აღემატება კანონმდებლობით გათვალისწინებულ ნორმატივს, რაც ვერ აისახება ხელფასში. ხოლო მათი ნაწილი იძულებულია, შეთავსებულ იქნას, თუმცა მაინც ჭირს თავისი და ოჯახის წევრების საარსებო მინიმუმით დაკმაყოფილება.

გამოკითხვამ გამოავლინა, რომ რესპონდენტებს კარგად აქვთ გაცნობიერებული შექმნილი მძიმე ეკონომიკური და სოციალური ვითარება და ობიექტური კრიტერიუმებით აფასებენ მას. მათი კონკრეტული წინადადებანი დასაქმებისა და სოციალური პირობების გაუმჯობესების თვალსაზრისით, სავსებით რეალურად განხორციელებადია. ისინი ზომიერი კრიტიკული ანალიზის ფონზე გამოხატავენ სრულ მზადყოფნას, მხარი დაუჭირონ დასაქმებაში მოსალოდნელ პროგრესულ ცვლილებებს.

ისევე როგორც მთლიანად საქართველოში, პოსტსაბჭოთა აჭარაშიც ღრმა ეკონომიკური კრიზისის გავლენით განვითარდა უმუშევრობა; იგი პირველ ხანებში ფარული უმუშევრობის სახით გვევლინებოდა, ხოლო შემდგომ გადაიზარდა რეალურ უმუშევრობაში და საქართველოს რეგიონებს შორის ერთ-ერთ ყველაზე

მაღალ დონეს მიაღწია, განსაკუთრებით მწვავედ გამოვლინდა იგი ქალაქის მოსახლეობაში. ცალკეულ გამოკვლევებზე დაყრდნობით და აჭარაში განვითარებული უმუშევრობის არსებული დონის გათვალისწინებით, უმუშევრობის გამო ეკონომიკური ზარალი აქ წლიურად 150 მლნ ლარს შეადგენს, რასაც იმავდროულად თან ახლავს მასობრივი შრომითი ემიგრაცია და დეპოპულაციური პროცესების აღმოცენება.

მასალის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ 2000 წლის შემდგომ ნელა მაგრამ მანძე თანდათან მცირდება უმუშევრობის დონე.

კვლევებით გამოვლინდა, რომ უმუშევართა კონტინგენტი თავისი განათლების დონითა და პროფესიულ-კვალიფიციური სტრუქტურით წარმოადგენს მაღალი შრომითი პოტენციალის მქონე ჯგუფს. მას შეუძლია თავისი სამუშაო ძალის მიწოდებით დააკმაყოფილოს მაღალკვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე შრომის ბაზარზე გაჩენილი მოთხოვნა. ამასთან, უმუშევართა ტერიტორიული კონცენტრაცია საკმაოდ მაღალია, განსახლებულია აჭარის მაღალურბანიზებულ ზონაში და, ზოგადად, მაღალი პროფესიულ-ტერიტორიული მობილურობით გამოირჩევა.

ისევე როგორც მთელი საქართველოს, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის დასაქმების სახელმწიფო სისტემის მუშაობა უაღრესად არაეფექტიანია. დასაქმების მაჩვენებელი რეალურ უმუშევრების რაოდენობაში უმნიშვნელოა. ხშირია შემთხვევა, როცა დასაქმებისათვის გამოყოფილი სახსრები არამიზნობრივად იხარჯება. მეტად მცირეა უმუშევრის შემწეობის მიმღებთა რიცხვიც.

ფაქტობრივად, ვერ ხორციელდება უმუშევრის სოციალური დაცვა.

რეგისტრირებულ უმუშევართა ანკეტურმა შესწავლამ გამოავლინა, რომ მათი აბსოლუტური უმრავლესობის (94%) ოჯახის შემოსავალი ერთ წევრზე გაანგარიშებით ვერ აკმაყოფილებს საარსებო მინიმუმს და მათთვის დასაქმება ფიზიკური გადარჩენის ტოლფასია. ისიც გამოვლინდა, რომ დასაქმების სამსახურებს მხოლოდ უმუშევართა მცირე ნაწილი მიმართავს, რადგან დასაქმების შანსი მცირეა. დასაქმების სისტემა არსებით რეფორმას მოითხოვს.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ აჭარაში შრომითი რესურსების ფორმირება და დასაქმება, არსებითად, დამოკიდებულია ეკონომიკის რეაბილიტაციასა და შემდგომ განვითარებაზე, მატერიალური წარმოების დარგებისა და მომსახურების სფეროს აღორძინებაზე, იქ დასაქმებულთა რიცხოვნობის ზრდასა და დასაქმების ეფექტიანობის ამაღლებაზე.

შრომითი რესურსების გამოყენების პერსპექტივა დიდადაა დამოკიდებული სოფლის მეურნეობის შემდგომ აღმავლობაზე. აგროსამრეწველო კომპლექსის განვითარების შესაძლებლობათა კვლევა გვიჩვენებს, რომ სავსებით შესაძლებელია, შედარებით ხანმოკლე პერიოდში არსებითად მოხდეს მთელ რიგ დარგებში კრიზისამდელი წარმოების მოცულობის აღდგენა. აუცილებლად მიგვაჩნია აჭარაში სპეციალიზაციის ისეთ დარგებში, როგორცაა მეჩაიეობა და მეციტრუსეობა სპეციალური პროგრამების შემუშავება და განხორციელება. საჭიროა მეჩაიეობის არსებითად გარდაქმნა, აქ ჩაის ნარგავთა გაახალგაზრდავება, მძიმე და ნახევრადმძიმე

გასხვლების ჩატარება. შესაძლებელია უახლოეს წლებში ჩაის მოსავლიანობის 60 ცენტნერამდე ზრდა, ხოლო წარმოების მოცულობის 5-ჯერ გადიდება. აუცილებლად უნდა მივიჩნიოთ აჭარაში დაფასოებული ჩაის ფართოდ წარმოება, მწვანე ჩაის წილის გადიდება და საერთაშორისო ბაზრებზე ხელახალი დამკვიდრება. ამ მხრივ, სწორ მიმართულებად უნდა მივიჩნიოთ მეჩაიეობაში ისეთი ქვეყნებიდან ინვესტიციების მოზიდვა, როგორცაა რუსეთი, ყაზახეთი და შუა აზიის სახელმწიფოები.

მეჩაიეობასთან ერთად, შრომითი რესურსების ეფექტიან დასაქმებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს მეციტრუსეობის აღდგენა-განვითარება, ციტრუსთა ნარგავების განახლება, მეჩხერიანობის მოსპობა და, რაც მთავარია, მისი საზღვარგარეთ რეალიზაციის გაადვილება. ეს მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს აჭარის მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებას, შრომითი რესურსების ეფექტიან, მაღალშემოსავლიან დასაქმებას, და, საერთოდ, აღწარმოებითი პროცესების ნორმალიზაციას.

წარმოების განვითარებისა და დასაქმებისათვის მეტად დიდი მნიშვნელობა ექნება თურქეთთან დამაკავშირებელი კომუნუკა-ციების განვითარებას. აგრეთვე, პერსპექტივაში გოდერძის საუღელტეხილო გვირაბით და მთიანი აჭარის თანამედროვე საავტომობილო გზით სამცხე-ჯავახეთთან დაკავშირებას, სოფლის მისასვლელი გზების რეკონსტრუქციას, საერთოდ, მთიანი რეგიონების ეკონომიკურ აქტივიზაციას.

გადაუდებელი ამოცანაა მრეწველობაში კრიტიკულ დონემდე შემცირებული დასაქმებულთა რიცხოვნობის

შემდგომი მატება და კრიზისამდელ დონემდე გაზრდა. საჭიროა ბათუმის მრეწველური ტრადიციების გათვალისწინება და იქ მეტად მაღალკვალიფიციური უმუშევარი კონტინგენტის რეაბილიტირებული სამუშაო ადგილებით უზრუნველყოფა. რეკონსტრუქციას საჭიროებს ამჟამად გაჩერებული ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა. საჭიროა გემთსაშენი წარმოების რადიკალური გაფართოება, დასაქმებულთა რიცხოვნობის ზრდა. გასათვალისწინებელია ბათუმის, აგრეთვე, საქართველოს მსხვილი სამრეწველო ცენტრების ფილიალების აჭარის პატარა დასახლებულ პუნქტებში განლაგების პროგრამების შემუშავება და ამ მხრივ აღრინდელი ტრადიციების აღდგენა. ეს ხელს შეუწყობს არა მარტო უმუშევრობის ლიკვიდაციას, არამედ შრომითი რესურსების დაბალანსებულ გამოყენებას, მთიანი რეგიონების ეკონომიკურ აქტივიზაციას.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შრომითი რესურსების რაციონალურ დასაქმებაში განსაკუთრებული როლი უნდა შეასრულოს ტურიზმის დაჩქარებულმა განვითარებამ და აქ დასაქმებულთა რიცხოვნობისა და დასაქმების ეფექტიანობის ზრდამ.

ბოლო წლებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა და სწრაფი ტემპით ვითარდება ზღვაზე საზაფხულო სეზონზე დასვენება. ვინაიდან აჭარის მთელი ზღვისპირა ზოლი, საზღვაო ტურიზმის თვალსაზრისით, მთლიანად საუკეთესო ბუნებრივი მაჩვენებლებით ხასიათდება, ამიტომ რეკრეაციული მოთხოვნის ზრდის შესაბამისად, ამ ზოლის განვითარების პერსპექტივა დიდია. ამ ზოლის მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს არსებული საბინაო ფართის სიდიდიდან გამომდინარე,

შეუძლია მიიღოს დამსვენებელთა გაცილებით მეტი რაოდენობა, ვიდრე ამჟამად იღებს. ამას ხელს შეუწყობს ბოლო წლებში კერძო მშენებლობის ბუმი, როგორც სასტუმროების და მსხვილი დასასვენებელი ობიექტებისა, ისე საცხოვრებელი ბინების მასობრივი რეკონსტრუქცია-გაფართოებისა დამსვენებელთა მიღების მიზნით.

დასაქმების გაზრდას გამოიწვევს რეკრეანტების მომსახურების რადიკალური გაზრდა, მათი კვებისა და გართობის ორგანიზაცია.

არსებითი მნიშვნელობა აქვს საერთაშორისო ტურიზმის დაჩქარებულ გაფართოებასაც. ამაში დიდი მნიშვნელობა ექნება სასტუმროებში კომფორტულობის ამაღლებას, აქ მომსახურე პერსონალის რიცხოვნობის ზრდასა და კვალიფიკაციის ამაღლებას; განსაკუთრებით საჭიროა ტურისტთა სატრანსპორტო მომსახურების რადიკალურად გაუმჯობესება.

მომსახურების მაღალი ხარისხი, კომფორტულობის ზრდა ერთ-ერთი გზაა რეკრეაციულ მეურნეობაში სეზონურობის და, შესაბამისად, დასაქმების სეზონურობის შესარბილებლად. სეზონურობის დაძლევის ხელს შეუწყობს სამთო ტურიზმის განვითარებაც, რომლის ბუნებრივი რესურსები აჭარაში არსებობს.

დასაქმების ეფექტიანობას ხელს შეუწყობს ტურიზმის სპეციალისტთა მომზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების ორგანიზაცია, სარეკლამო მუშაობის გაძლიერება, რაც ამჟამად ჩანასახოვან მდგომარეობაშია.

საჭიროა ტურიზმში ინვესტირების ყოველმხრივი ხელშეწყობა, რაც აჭარის შრომითი რესურსების რაციონალური დასაქმების, ოპტიმალური დარგობრივი სტრუქტურის ფორმირების აუცილებელი ელემენტია.

საერთოდ, აჭარას ამჟამად ჰყავს მეტად მაღალკვალი-
ფიციური, მაღალი განათლების პოტენციალის მქონე
შრომითი რესურსები, რაც, საჭირო შემთხვევაში, როგორც
რეგიონულ, ისე ქვეყნისა და საერთაშორისო ბაზრებზე
მაღალეფექტიანი გამოყენების ყველა პირობას
დააკმაყოფილებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აჭარა ციფრებში. მსოფლიო ციფრებში. 2001. სტატისტიკური კრებული, ბათუმი, 2002. 107 გვ.
2. ადეიშვილი გ. შრომითი რესურსების კვლავწარმოების პრობლემები საბჭოთა საქართველოში. «საბჭოთა საქართველო», თბ., 1991. 199გვ.
3. ბალცეროვიჩი ლ. თავისუფლება და განვითარება. თავისუფალი ბაზრის ფილოსოფია. „პდპ“, თბილისი. 2004. 375 გვ.
4. ბახტაძე ე. აჭარაში ტურიზმის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის ზოგიერთი ასპექტი. ჟ. „ეკონომიკა“: 2003 № 3–4, გვ. 71–76.
5. ბერულავა ნ. მიგრაციული პროცესები საქართველოს სამთომომპოვებელ რეგიონებში. თსუ გამომცემლობა, თბილისი. 2001. 40 გვ.
6. ბიბილაშვილი ნ. პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში უმუშევრობით გამოწვეული ნეგატიური ეკონომიკური შედეგების განსაზღვრისა და შემცირების გზები (საქართველოს მაგალითზე). საკანდიდატო დისერტაცია [08.00.03 – მაკროეკონომიკა, რეგიონული ეკონომიკა (მაკროეკონომიკა)]. თბილისი. 2004. 150 გვ.
7. გაჩეჩილაძე რ. მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოში და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები. გაერთიანებული ერების განვითარების პროგრამა – საქართველო, თბილისი, 1997. 62 გვ.
8. გოგოლაური ნ. შრომითი რესურსების ფორმირება და მისი გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლების გზები მესხეთის მხარის სოფლის მეურნეობაში (ადიგენის, ასპინძის, ახალციხისა და ბორჯომის რაიონების მაგალითზე). საკანდიდატო დისერტაციის

9. გოგოლაძე ს. როგორ ვიშოვით ფულს ტურიზმში. ჟ. „მაკრო-მიკრო ეკონომიკა“. 2005 წ. № 6. გვ. 14–17.

10. გუგუშვილი პ. საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები. «მეცნიერება», თბ., 1973. 220გვ.

11. გუგუშვილი თ. საქართველოს გარე მიგრაციულ-დემოგრაფიული პრობლემები. „პოლიგრაფი“. თბილისი. 1998. 322 გვ.

12. დავითაძე ზ. გარდამავალ პერიოდში აჭარის მოსახლეობაში მიმდინარე სივრცობრივი ძვრები. საკანდიდატო დისერტაცია გეოგრაფიულ მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1999 წელი. 136 გვ.

13. დოლიაშვილი თ. პაიჭაძე შ. საქართველოს სამოქალაქო ავიაციის მგზავრთნაკადის ზრდის გზები ტურისტული ინდუსტრიის განვითარების საფუძველზე. ჟ. „ეკონომიკა“. 2005, № 1–2. გვ. 117–120.

14. ზუბიაშვილი თ. მსოფლიო მოსახლეობა და მისი მომავალი. თსუ გამომცემლობა, თბილისი. 1997. 24 გვ.

15. ზუბიაშვილი თ. თანამედროვე საერთაშორისო მიგრაცია. თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1999. 24 გვ.

16. თორია მ., ცარციძე მ. უმუშევრობის პრობლემები და მისი დაძლევის გზები საქართველოში. თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1998. 60 გვ.

17. თორია მ. საბაზრო ურთიერთობების ფორმირება და მოსახლეობის დასაქმება. ჟ. „სოციალური ეკონომიკა“, 2004 წ. №4. გვ. 82–88.

18. ივანიძე გ., ივანიძე მ. ბრძოლა მესხეთისათვის (1917–1921). თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2002. 151 გვ.

19. კეინსი ჯონ. დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია. „სტამბა“, ქუთაისი, 1995. 420 გვ.

20. კვირკვია მ. დასაქმების რეგულირება და მისი სრულყოფის ღონისძიებები საქართველოში. საკანდიდატო დისერტაცია (08.00.11 – შრომის ეკონომიკა). თბილისი, 1999. 132 გვ.

21. ლორთქიფანიძე ვ. ისტორიული მესხეთი. დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები. თბილისი, 1998. 267 გვ.

22. ლორთქიფანიძე რ. ეკონომიკური სტრუქტურის ეფექტიანობის საკითხები. რეგიონული ასპექტი. ბათუმი, 1998. 19 გვ.

23. ლტოლვილთა საერთაშორისო დაცვა. „აწმყო“, თბილისი, 2001. 119 გვ.

24. ლუკასი რ. საბაზრო ეკონომიკა (თარგმანი პოლონურიდან). ფინანსთა სამინისტროს გამომცემლობა. თბილისი, 1997. 244 გვ.

25. მარგველაშვილი მ. ტურიზმი და ეკონომიკა. ჟ. «სოციალური ეკონომიკა», 2001, № 6. გვ. 116–123.

26. მაჭარაშვილი გ., ტუხაშვილი მ. ქვემო ქართლის მოსახლეობის შრომითი მიგრაცია. ჟ. «სოციალური ეკონომიკა», 2000 წ. № 4, გვ. 30–38.

27. მგელაძე ნ. აჭარული ნოგრო და გვარი. „აჭარა“, ბათუმი, 2004. 312 გვ.

28. მდინარაძე ქ. უმუშევრობა და მისი ნეგატიური სოციალურ-დემოგრაფიული ასპექტები. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი [08.00.11. მიკროეკონომიკა, შრომის ეკონომიკა (შრომის ეკონომიკა)]. თბილისი, 2005. 53 გვ.

29. მენაბდიშვილი ე. ეთნოდემოგრაფიული პროცესები საქართველოში (რეგიონული ასპექტი). სადოქტორო დისერტაცია (08.00.10 – დემოგრაფია). თბილისი, 2000. 300 გვ.

30. მესხია ი., გაბელაშვილი კ. მოსახლეობის ცხოვრების დონე (ანალიზი და პროგნოზები). ქსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2004. 245 გვ.

31. მეტრეველი მ. ტურიზმის თანამედროვე მდგომარეობა და მისი განვითარების პერსპექტივები საქართველოში. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი (08.00.07. სექტორული ეკონომიკა, მენეჯმენტი). თბილისი, 2002. 49 გვ.

32. მენქიუ გრეგორი. ეკონომიკის პრინციპები. დიოგენე, თბილისი, 2000. 1064 გვ.

33. მეწარმეობა საქართველოში. სტატისტიკური კრებული. თბილისი, 2002. 142გვ.

34. მრეწველობა საქართველოში, 2003. სტატისტიკური პუბლიკაცია. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბილისი, 2003. 115 გვ.

35. პაპავა გ. საბაზრო ეკონომიკის კონცეფცია საქართველოში. „სიახლე“, თბილისი. 2003. 122 გვ.

36. პაპავა ვ. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა. თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2005. 326 გვ.

37. პაპავა ვ. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. „პდპ“, თბილისი, 2002. 526 გვ.

38. პაპავა ვ. საგადასახადო ფედერალიზმი: თანხმობა თუ სეპარატიზმი? თბილისი, 2000. 22 გვ.

39. რეგიონული ეკონომიკა. თსუ. თბილისი, 2004. 407 გვ.
40. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ესპსი შრომების კრებული, V ტომი, თბილისი, 2000. 804 გვ.
41. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ეკონომიკური და სოციალური პრობლემების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომების კრებული. ტ. V და VI, თბილისი, 2000, 2002 წ. 583 გვ. 696 გვ.
42. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ესპსი შრომების კრებული, VI ტომი. თბილისი, 2002. 531 გვ.
43. საკანონმდებლო კრებული სამხრეთ საქართველოდან დეპორტირებულ პირთათვის. თბილისი. 1999. 184 გვ.
44. სასტუმროები საქართველოში. 1900–2001. სტატისტიკური კრებული. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბილისი, 1990. 65 გვ.
45. საქართველოს გეოგრაფია. სახელმძღვანელო. თსუ. თბილისი, 2000. 336 გვ.
46. საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 2002 წლის ინდიკატური გეგმა. თბილისი. 2001. 240 გვ.
47. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტომი IV. სსსდ. თბილისი. 2004. 265 გვ.

48. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები. სტატისტიკური კრებული, სსსდ, თბილისი, 2004. 140 გვ.

49. საქართველოს მოსახლეობის დასაქმება (მოსახლეობის 1989 წლის საკავშირო აღწერის მიხედვით), სტატისტიკური კრებული, ნაწილი I და II, თბილისი, 1992. 268 გვ.

50. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები ტ. III, ნაწილი I. სსსდ. თბილისი. 2004. 420 გვ.

51. საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მიმართულებები გარდამავალ პერიოდში. „აჭარა“. ბათუმი – თბილისი, 2001. 352 გვ.

52. საქართველო. სასურსათო უზრუნველყოფის მდგომარეობა. ტენდენციები ციფრებში. სტატისტიკური ბიულეტენი №14. ესსსდ. თბილისი. 2004. 54 გვ.

53. საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1988 წ. სტატისტიკური წელიწადეული. „საქართველო“, თბილისი, 1990. 342 გვ.

54. საქართველოს სტატისტიკური წელიწადეული 2004. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბილისი. 2004. 331 გვ.

55. საქართველოს შინამეურნეობები 2002–2003. სტატისტიკური კრებული. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბილისი, 2004. 172გვ.

56. სილაგაძე ა. ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები. თსუ. თბილისი, 2001. 610 გვ.

57. სულაბერიძე ა. დემოგრაფიული ექსპანსია. ჟ. „სოციალური ეკონომიკა“, 2002 წ. № 5, გვ. 5–11

58. სულაბერიძე ვ. მიგრაცია და დემოგრაფიული უსაფრთხოება. კრებულში: მიგრაციული პროცესები თანამედროვე გლობალიზებად მსოფლიოში. თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2005. გვ. 14–18.

59. სულაბერიძე ა. საქართველოს დემოგრაფიული განვითარება და სოციალურ-დემოგრაფიული პოლიტიკა გარდამავალ პერიოდში. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი (08.00.10) – დემოგრაფია). თბილისი. 2003. 88 გვ.

60. ტუხაშვილი მ. საქართველოს მოსახლეობის მიგრაცია. „ლამპარი“, თბილისი. 1995. 60 გვ.

61. ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1998. 212 გვ.

62. ფირცხალავა გ. საქართველოს მოსახლეობა: ეროვნული შემადგენლობა, ოჯახები, მიგრაცია. „სამშობლო“, თბილისი, 1997. 88 გვ.

63. ფუტყარაძე თ. ეკოლოგიური მიგრაციები აჭარაში. ბათუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2002. 48 გვ.

64. ფუტყარაძე თ. აჭარის მოსახლეობის მიგრაცია და ეთნოდემოგრაფიული პრობლემები პოლიეთნიკურ რეგიონებში. ბათუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი, 2005. 205 გვ.

65. ფუტყარაძე მ. მთიანი აჭარის მოსახლეობის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული პრობლემები. ბათუმი. 1998. 184 გვ.

66. ქალთა დასაქმების საკითხები. გაეროს განვითარების პროგრამა „ქალები განვითარების პროცესში“. თბილისი. 1998. 48 გვ.

67. ყარაშვილი ჰ. უმუშევრობა და მისი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები საქართველოში. საკანდიდატო დისერტაცია (08.00.11 – შრომის ეკონომიკა). თბილისი, 2000. 168 გვ.

68. შუბლაძე ვ. საქართველო და ტურიზმი. თბილისი, „ჯამპი“, 2004. 176 გვ.

69. შუბლაძე ვ. ტურიზმის როლი და მნიშვნელობა განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკაში. ჟ. „ეკონომიკა“, 2004 № 9-10. გვ. 102–107.

70. შრომები. IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. „სიახლე“, თბილისი, 2004. 290 გვ.

71. შრომა საქართველოში. სტატისტიკური კრებული. თბილისი, 1992. 168 გვ.

72. შრომის ბაზარი საქართველოში. 1998–2003. სტატისტიკური კრებული, საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტრო, სტატისტიკის დეპარტამენტი. თბილისი, 2004. 80 გვ.

73. ჩაგელიშვილი ლ. რა ღირს დასვენება საქართველოს შავიზღვისპირეთში ანუ საზღვაო ტურიზმის ფასი. ჟ. „მაკრო-მიკრო ეკონომიკა“, 2005 წ. № 7.

74. ჩიქავა ლ. მოსახლეობის აღწარმოების ტენდენციები პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნებში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, II ტომი, „სიახლე“, თბილისი, 2001. გვ. 5–15.

75. ცარციძე მ., ლაცაბიძე ნ. სამუშაო ძალის ბაზარი და ხელფასის ორგანიზაციის მექანიზმი. „ნიკე“, თბილისი, 1996. 200 გვ.

76. ცარციძე მ. სამუშაო ძალის კვლავწარმოება და შრომის ანაზღაურება ეროვნული შრომის ბაზრის ფორმირების პროცესში. თსუ, „ცოდნის წყარო“, თბილისი, 1999. 191 გვ.

77. ცარციძე მ. სამუშაო ძალის ღირებულება და ფასი შრომის ბაზრის ელემენტების სისტემაში. ჟ. „სოციალური ეკონომიკა“, 2002 № 1, თბილისი, გვ. 42–51.

78. ცარციძე მ. შრომის ბაზრის ფორმირება და სამუშაო ძალის კვლავწარმოება საქართველოში. სადოქტორო დისერტაცია (08.00.12 – მიკროეკონომიკა, შრომის ეკონომიკა). თბილისი. 2004. 304 გვ.

79. ცარციძე მ. შრომის ბაზრის არსისა და ფუნქციების თანამედროვე გაგება. ჟ. „მაცნე“, ეკონომიკის სერია, № 3–4, 2002. გვ. 260–274.

80. ჭელიძე ნ. საქართველოს მოსახლეობის შრომითი ემიგრაცია. თსუ, „ცოდნის წყარო“, თბილისი, 2000. 32 გვ.

81. ჭელიძე ნ. შრომითი ემიგრაცია პოსტსაბჭოთა საქართველოდან. თბ., «ლეგა», 2006. 200 გვ.

82. ჭიპაშვილი მ. თბილისის მოსახლეობის მიგრაცია. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი (08.00.10 – დემოგრაფია). თბილისი, 1999. 33 გვ.

83. ხარაიშვილი ე. საქართველოს აგროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკურ-ორგანიზაციული მექანიზმი და მისი სრულყოფის მიმართულებანი. თსუ, თბილისი, 2004. 172 გვ.

84. ხმაღაძე მ. საქართველოს მოსახლეობის აღწარმოების კანონზომიერებები და ეკონომიკური შედეგები. სადოქტორო დისერტაცია (08.00.10 – დემოგრაფია). თბილისი. 1995. 300 გვ.

85. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда. «ЮНИТИ». Москва, 1999. – 407 с.
86. Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология. «Аспект Пресс». Москва, 1999. – 271 с.
87. Билсборроу Р., Хьюго Г., Обераи А., Злотник Х. Статистика международной миграции. АСАДЕМА. Москва, 1999. – 419 с.
88. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Миграция (сущность и явление). «МОДЭК», 2004. – 296 с.
89. Борисова Е.А. Оценка и аттестация персонала. Питер, СПб, 2003. – 288 с.
90. Воробьева О.Д. Миграция населения: Миграционная политика. «ПИК ВИНТИ», Москва. – 176 с.
91. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Учебник. НОРМА – ИНФТА. Москва, 1998. – 373 с.
92. Глобальный альянс против принудительного труда. МБТ. Доклад генерального директора. Женева, 2005. – 115 с.
93. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования. «Университет», Москва, 2002. – 296 с.
94. Демографический энциклопедический словарь. «Советская энциклопедия». 1985. – 608 с.
95. Жуков А.Л. Регулирование и организация труда. «МИК», Москва, 2002. – 335 с.
96. Занятость отдельных социально-демографических групп населения в переходной экономике России. ТЕИС, Москва, 1998. – 183 с.
97. Заработная плата. МБТ. Женева, 1997. – 225 с.

98. Зущина Г.М., Костин Л.А. Трудовые ресурсы и трудовой потенциал общества. Финстатинформ, Москва, 1996. – 171 с.
99. Как провести социологическое исследование. Москва, Политиздат, 1985. – 223с.
100. Кирсанов К.А., Буянов В.П., Михайлов Л.М. Теория труда. Москва, «Экзамен», 2003. – 416 с.
101. Миграция населения. Стадии миграционного процесса. Москва. 2001. – 160 с.
102. Migration Theory: Talking Across Discip lines. New York. 2000. – 235 p.
103. Миграция и рынки труда в постсоветской России. Центр Карнеги. Москва, 1998. – 177 с.
104. Миграция и урбанизация населения. Наукова Думка. Киев. 1992. – 142 с.
105. Миграция и урбанизация в СНГ и Балтии в 90-ые годы. Адамантъ, Москва, 1999. – 358 с.
106. Мировой опыт миграционной политики: Ретроспектива и новейшие тенденции. МОМ. Москва – Алматы, 2004. – 352 с.
107. Моисеенко В.М. Внутренняя миграция населения. “ТЕИС”, Москва, 2004. – 285 с.
108. Население и трудовые ресурсы. “Мысль”, Москва, 1990. – 398 с.
109. Общие условия для стимулирования создания рабочих мест на малых и средних предприятиях. МБТ, Женева, 1995. – 135 с.
110. Политика доходов и качество жизни населения. “Питер”, СПб, 2003. – 653 с.

111. Пошестник Е.Б., Пошестник Н.В. Заработная плата в современных условиях. “Герда”, Москва – СПб, 2000 – 635 с.
112. Проблемы миграции и опыт ее регулирования в полиэтническом Кавказском регионе. Издательство СТУ. Москва-Ставрополь. 2003. – 304 с.
113. Труд и социальное развитие. Словарь. ИНФРА-М. Москва, 2001. – 266 с.
114. Рофе А.И., Збышко Б.Г., Ишин В.В. Рынок труда, занятость населения. Экономика ресурсов для труда. “МИК”, Москва, 1998. – 160 с.
115. Рофе А.И., Жуков А.Л. Теоретические основы экономики и социологии труда. “МИК”, Москва, 1999. – 151 с.
116. Рошин С.Ю., Разумова Т.О. Теория рынка труда. Москва. ТЕИС. 1998. – 192 с.
117. Рынок труда и доходы населения. Учебное пособие. “Филинь”, Москва, 1999. – 200 с.
118. Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходный период и дальнейшее развитие. Пер.с англ. ИКЦ. “ДИС”, Москва, 1997. – 496 с.
119. Рынок труда. Учебник. “Экзамен”. Москва, 2000. – 447 с.
120. Сборник законодательных актов государств СНГ и Балтии по вопросам миграции, гражданства и связанным с ними аспектами. МОМ, 1994. – 453 с.
121. Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции. МОМ. Москва, 1994. – 368 с.

122. Стимулирование занятости. МБТ. Женева, 1995. – 78 с.
123. Трудовая миграция в СНГ: Социальные и экономические эффекты. Москва, 2003. – 289 с.
124. The Age of Migration ”International Population Movements on the Modern World. Great Britain. 1998. – 336 с.
125. Управление миграционными процессами. Учебное пособие. ГУУ. Москва, 2003. – 223 с.
126. Холостова Е.И. Социальная политика. ИНФРА-М. Москва, 2001. – 203 с.
127. Хуссманис Р., Мехран Ф., Верма В. Обследования экономически активного населения: занятость, безработица и неполная занятость. Методологическое руководство МБТ (пер.с англ.). Книга 1 и 2. «Финстатинформ», Москва, 1994. – 274 с. и 278 с.
128. Экономика труда. Учебник (под ред. проф. П.Э.Шлендера и проф. Ю.П.Кокина). Юристь. Москва. 2002. – 592 с.
129. Экономика труда и социально-трудовые отношения. МГУ. 1996. – 623 с.
130. Экономика социальной сферы. Учебное пособие. «МарТ», Ростов н/Д. 2001. – 416 с.
131. Эренберг Р., Смит Р. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. МГУ. Москва, 1996. – 778 с.
132. Юдина Т.Н. Социология миграции. «Дашков и К», Москва. 2004. – 339с.